

CONSENSUS

Studenckie Zeszyty Naukowe

RADA PROGRAMOWA / ADVISORY BOARD

Prof. dr hab. Henryk Chałupczak (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej),
Prof. dr hab. Iwona Hofman (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej),
Prof. dr hab. Marek Pietraś (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej),
Prof. dr hab. Teresa Łoś-Nowak Uniwersytet Wrocławski),
Prof. Nick Baron (University of Nottingham),
Dr Kateryna Ivaschenko (Narodowa Akademia Nauk Ukrainy),
Prof. David Jervis (Millikin University),
Dr Aparajita Jervis (Goa University),
Dr Wolfgang Bruegel (Albert-Ludwigs-Universitaet Freiburg)

REDAKTOR NACZELNY/ EDITOR-IN-CHIEF

Katarzyna Lutka

SEKRETARZ REDAKCJI / ASSOCIATE EDITOR

Bartosz Pietrzyk

KOREKTA JĘZYKOWA/ LANGUAGE EDITORIAL

Mateusz Kasiak (korekta w języku polskim/ language editor – Polish)
Bartosz Pietrzyk (korekta w języku angielskim/ language editor – English)
Yana Hrinchenko (korekta w języku ukraińskim/language editor – Ukrainian)

REDAKTORZY TEMATYCZNI / SUBJECT AREA EDITORS

Dr Damian Szacawa
Mgr Marcin Sanakiewicz

RECENZENCI / REVIEWERS

Prof. dr hab. Henryk Chałupczak
Dr Magdalena Pataj
Dr Damian Szacawa
Dr Michał Wallner

WYDAWCA / PUBLISHER

Wydział Politologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

REDAKCJA TECHNICZNA I PROJEKT OKŁADKI

Zofia Jedynak

Wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wydanie papierowe
ISSN 1644-3179

Druk i oprawa

Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”
20-075 Lublin, ul. Ogrodowa 12

tel. 81 442 19 19, faks 81 442 19 16; e-mail: drukarnia@gaudium.pl; www.gaudium.pl

Nakład: 100 egz.

WYDZIAŁ POLITOLOGII UNIwersYTETU MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ

CONSENSUS

Studenckie Zeszyty Naukowe

20/2017

Lublin 2018

Na naszym Wydziale znajdziesz siedem fascynujących kierunków studiów:

- Politologia • Stosunki międzynarodowe
- Dziennikarstwo i komunikacja społeczna • Bezpieczeństwo narodowe
- Produkcja medialna • Społeczeństwo informacyjne
- Studia wschodnie.

Wybierz najlepsze studia dla siebie!

www.politologia.pl

Artykuły

SŁOWO WSTĘPU	9
Luiza Nowak	
Polityka zagraniczna w perspektywie badawczej	11
Olga Lutsenko	
Основы становления конституции как источника государственного права	37
Iwona Orłowska	
Aleksander Dugin w rosyjskiej geopolityce	53
Emilia Dorociak	
Kultura w <i>soft power</i> współczesnej Japonii	73
Paweł Topór	
Funkcjonalni następcy brytyjskiego gabinetu	93
Yana Hrinchenko, Yaroslav Lasiuchenko	
Фінансова безпека України та шляхи її забезпечення Financial security of Ukraine and the ways of its providing	111
Vladyslav Myroniuk	
Illegal firearms trafficking to the European Union and its counteractions ...	135
Paweł Janiec	
Przestępczość zorganizowana i terroryzm jako współczesne zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego	155
Aleksandra Jargiełło	
Uwarunkowania przestępczości narkotykowej we współczesnym Meksyku.....	177
Angelika Kubacka	
Narracja o Kościele Katolickim w <i>Gazecie Wyborczej</i> w 2016 roku	193
Ewelina Jasińska	
Narracja o Donaldzie Trumpie w tygodniku „Wprost”	215

ARTICLES

Luiza Nowak <i>Foreign Policy from Research Perspective.....</i>	11
Olga Lutsenko <i>The basics of the constitution as the source of state law</i>	37
Iwona Orłowska <i>Alexander Dugin in Russian geopolitics.....</i>	53
Emilia Dorociak <i>The culture in soft power of modern Japan</i>	73
Paweł Topór <i>Functional Successors of the British Cabinet.....</i>	93
Yana Hrinchenko, Yaroslav Lasiuchenko <i>Financial security of Ukraine and the ways of its providing</i>	111
Vladyslav Myroniuk <i>Illegal arms trafficking to the European Union and its contra-actions in XXI century</i>	135
Paweł Janiec <i>Organized crime and terrorism as contemporary threats to international security.....</i>	155
Aleksandra Jargiełło <i>Determinants of drug crime in Mexico</i>	177
Angelika Kubacka <i>Gazeta Wyborcza's narration about the Catholic Church in 2016.....</i>	193
Ewelina Jasińska <i>Narration about Donald Trump in 'Wprost' weekly</i>	215

SŁOWO WSTĘPU

Oddajemy w Państwa ręce dwudziesty numer „Consensusu – Studenckich Zeszytów Naukowych”, czasopisma naukowego Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Nasz periodyk jest miejscem, gdzie młodzi naukowcy z różnych ośrodków mają szansę zaprezentować wyniki własnych badań. Ideą „Consensusu” jest stworzenie warunków do swobodnej wymiany myśli i poglądów dla studentów, doktorantów oraz absolwentów z szerokiego spektrum nauk społecznych, stawiając sobie za cel prowadzenie debaty nad problemami współczesnej rzeczywistości politycznej, społecznej i medialnej.

Pani Luiza Nowak, w swoim artykule „Polityka zagraniczna w perspektywie badawczej”, skupia się na analizie ujęć polityki zagranicznej prezentowanych w literaturze przedmiotu. Pani Olga Lutsenko z kolei, opisuje w swoim tekście podstawy tworzenia konstytucji, jako źródła prawa państwowego. Swoją analizę opiera na przykładach z Ukrainy i Rosji. Pani Iwona Orłowska, w swoim artykule „Aleksander Dugin w rosyjskiej geopolityce”, prezentuje sylwetkę rosyjskiego geopolityka. Analizuje jego przemyślenia i koncepcje, w szczególności odnoszące się do Federacji Rosyjskiej, uwzględniając kontekst kulturowy i geopolityczny. Pani Emilia Dorociak zaś, skupia się w swoim artykule na bardzo ciekawym pojęciu kultury soft power we współczesnej Japonii. Poddając analizie kinematografię, literaturę, teatr i malarstwo, próbuje definiować kulturę i wskazać jej znaczenie w kształtowaniu wizerunku Japonii.

Kolejny z autorów, Pan Paweł Topór skupił się na zaprezentowaniu organów, które przejęły funkcje decyzyjne i koordynacyjne od gabinetu brytyjskiego, zajmując się tym samym zagadnieniami związanymi z analizą funkcjonowania brytyjskiego systemu politycznego. Pani Yana Hrinchenko i Pan Yaroslav Lasiuchenko poświęcili swój artykuł bezpieczeństwu finansowemu Ukrainy oraz sposobom jego zapewniania. W dalszej części numeru, Pan Vladyslav Myroniuk, w anglojęzycznym tekście, skupia się nad problemem nielegalnego handlu bronią palną na terenie Unii Europejskiej, wskazując

jednocześnie, jakie działania UE podejmuje, aby temu zapobiec. W dalszej kolejności, Pan Paweł Janiec, analizuje zjawiska przestępczości zorganizowanej i terroryzmu w artykule „Przestępczość zorganizowana i terroryzm jako współczesne zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego”.

Kolejny z autorów, Pani Aleksandra Jargiełło, w artykule „Uwarunkowania przestępczości narkotykowej w Meksyku”, poddaje analizie tytułowe zjawisko przestępczości, prezentując czynniki, dzięki którym meksykańskie kartele narkotykowe osiągnęły silną pozycję w państwie. Dalej, Pani Angelika Kubacka, dokonuje analizy narracji o Kościele katolickim, prowadzonych na łamach Gazety Wyborczej. Celem jej pracy jest wskazanie spójności owych narracji oraz częstotliwości ich występowania. Jako ostatnia, swój artykuł prezentuje Pani Ewelina Jasińska. W tekście „Narracja o Donaldzie Trumpie w tygodniku Wprost”, autorka analizuje jeden z elementów schematów narracyjnych – postać bohatera.

Redaktor naczelna
Katarzyna Lutka

Luiza Nowak

Stosunki międzynarodowe

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

POLITYKA ZAGRANICZNA W PERSPEKTYWIE BADAWCZEJ

Foreign Policy from Research Perspective

Streszczenie

Polityka zagraniczna państwa należy do podstawowych kategorii nauk społecznych, przede wszystkim politologii i stosunków międzynarodowych. Jednocześnie w literaturze przedmiotu występuje wiele jej definicji, przy czym ich autorzy skupiają się w nich na różnych aspektach tego zagadnienia i reprezentują odmienne stanowiska. W artykule analizie poddano najczęściej występujące ujęcia i próby definiowania polityki zagranicznej, z uwzględnieniem badaczy tak polskich jak i zagranicznych. Wskazano także na jej przedmiot oraz nurty interpretacyjne, szczególnie dotyczące roli polityki zagranicznej w kontekście podstawowych funkcji państwa. Analizami objęto także uwarunkowania oraz podmioty polityki zagranicznej w ujęciach występujących w literaturze przedmiotu.

Słowa kluczowe: państwo, polityka zagraniczna, uwarunkowania polityki zagranicznej, podmioty polityki zagranicznej.

Abstract

Foreign policy of a state belongs to basic categories of social science, first of all to political science and international relations. However, in the literature on the subject there are many definitions of foreign policy and their authors

concentrate on various aspects of this problems and represent different points of view. The article analyses the most frequent concepts and attempts of defining foreign policy including both Polish and foreign scientists. The author also points to its object and interpretation trends, particularly to those which concern the role of foreign policy in the context of basic functions of a state. The determinants and entities of foreign policy (presented in the literature on the subject) were also analyzed.

Keywords: state, foreign policy, determinants of foreign policy, entities of foreign policy

Uwagi wstępne

Kategoria „polityka zagraniczna” nie jest pojęciem jednoznacznym. Państwo poprzez realizację tej polityki dąży do osiągnięcia własnych celów i wyrażenia argumentów w sferze międzynarodowej. Tego typu działania mogą być realizowane w różnych formach. Czasem będzie to budowanie wysokiej pozycji na arenie międzynarodowej, a innym razem utrzymanie dotychczasowej pozycji. W innych okolicznościach państwo może także dążyć do pokoju i bezpieczeństwa, ale również to maksymalizacji własnej siły. Ponadto polityka zagraniczna może być wyrażana poprzez działania mające na celu poprawę wizerunku państwa. W zależności od pozycji danego kraju, realizacja tej polityki jest działaniem w ramach pełnienia roli pewnego rodzaju przywódcy w regionie, bloku państw, ale może być także oznaką niedoświadczenia lub chęci podniesienia dotychczas niskiej pozycji na arenie międzynarodowej. W związku z tym w nauce podkreśla się, że polityka zagraniczna realizowana jest przez państwo od momentu jego powstania, aż do utraty państwowości¹. Jeszcze XVIII i XIX wieku polityką zagraniczną była „działalność dyplomatyczna państwa”, która polegała głównie na dwustronnych relacjach między poszczególnymi krajami. Współcześnie kierunek badań nad tą polityką zmienił się².

¹ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni teoretycznej*, [w]: T. Łoś-Nowak (red.), *Polityka zagraniczna. Aktorzy. Potencjały. Strategie*, Warszawa 2011, s. 17-18.

² T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna – stałe i zmienne komponenty procesu formułowania i realizacji*, [w]: T. Łoś-Nowak (red.), *Polityka zagraniczna. Aktorzy. Potencjały. Strategie*, Warszawa 2011, s. 43.

Pojęcie polityki zagranicznej

W literaturze występuje wiele definicji polityki zagranicznej. Ich autorzy skupiają się w nich na różnych aspektach tego zagadnienia i reprezentują odmienne stanowiska. Zgodnie z definicją Janusza Symonidesa, polityka zagraniczna: „to zespół działań i związanych z nimi decyzji jakie państwo podejmuje w realizacji założonych celów poprzez wywarcie wpływu i określenie stanowiska oraz postępowania innych uczestników stosunków międzynarodowych”. Z kolei Ziemowit Jacek Pietraś uważał, że polityka zagraniczna to „proces formułowania i realizacji celów zewnętrznych, odzwierciedlający interesy narodu i jego części składowych”. Kolejną definicją polskiej doktryny jest definicja Janusza Stefanowicza zgodnie z którą jest to „proces racjonalnego myślenia decydentów, uwarunkowanych przede wszystkim przez ich sposób odczytywania interesu narodowego, motywacje szczegółowe, analizę sytuacji oraz bilansową ocenę własnych możliwości”. Roman Kuźniar definiuje zaś politykę zagraniczną jako „zorganizowany i skierowany na zewnątrz wysiłek państwa, podporządkowany osiągnięciu jego żywotnych interesów”³.

Stanisław Bieleń w pracy „Polityka w stosunkach międzynarodowych” podkreśla, iż polityką zagraniczną jest „aktywność wobec innych uczestników (państw i aktorów niepaństwowych), ich ugrupowań, zdarzeń i wyzwań, jakie rodzą międzynarodowe działania”. Natomiast priorytetem dla państw jest wywarcie wpływu na pozostałych uczestników stosunków międzynarodowych oraz gwarancja wpływów poszczególnych grup i zapewnienie dotychczasowego wysokiego poważania w środowisku. Aby zrealizować te założenia podmioty-państwa prowadzą politykę zagraniczną⁴. Co więcej, autor wskazuje, że polityka zagraniczna jest „wypadkową interesów własnych i cudzych, jest konsekwencją ścierania się woli innych uczestników, w tym przede wszystkim państw i związków integracyjnych”⁵. Podkreśla także, że to polityka ekskluzywna, której tworzenie wymaga określonej wiedzy, a także ścisłych procedur⁶. Ponadto wskazuje, że polityka zagraniczna jest umiejętnością wywierania wpływu na innych w celu realizacji własnych planów i zapewnieniu potrzeb,

³ J. Piątek, R. Podgórzńska, A. Ranke, *Polityka zagraniczna i strategie bezpieczeństwa państw w międzynarodowych stosunkach politycznych*, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 177-178.

⁴ S. Bieleń, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2010, s. 20.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, s. 21.

takich jak „bezpieczeństwo, suwerenność, integralność, wolność, stabilność, rozwój, dobrobyt”. Zdarza się też, że dążeniem państwa jest wywołanie konfliktu zbrojnego lub innego rodzaju agresji. Może to być też skutek realizowanej przez podmiot polityki⁷.

Zagraniczni badacze stosunków międzynarodowych również nie opowiadają się za jedną definicją polityki zagranicznej. Jak podaje Teresa Łoś-Nowak, zdaniem Roberta Kaplana „polityka zagraniczna staje się nie tyle nauką, ile sztuką ciągłego rozwiązywania sytuacji kryzysowych”⁸. Z kolei Joseph Frankel twierdzi, iż polityka zagraniczna to „rodzaj działań i podejmowanych decyzji w stosunkach z innymi państwami”, natomiast William Wallace określa ją „jako obszar zachowań politycznych państwa, rodzaj pomostu między sprawami wewnętrznymi państwa, a jego środowiskiem narodowym”⁹.

Inną, dosyć szeroką i obejmującą cały zbiór cech, definicję polityki zagranicznej przytacza Joanna Nowiak przedstawiając koncepcję Karla W. Deutscha, który twierdził, że głównym celem tej polityki jest dla każdego z państw ochrona niezależności, bezpieczeństwa oraz interesów, w szczególności podkreślając znaczenie grup, które mają wpływ na pozycję konkretnego państwa. Autorka podkreśla także, że polityka zagraniczna to działanie, które ma na celu zapobiegnięcie wrogich działań w sprawy wewnętrzne państwa. Co więcej, ma ona gwarantować także bezpieczeństwo i chronić wszelkie kwestie związane z dziedzictwem danego narodu, pilnowaniem sekretów wewnętrznych oraz przedstawianiem i popularyzowaniem obrazu państwa w stosunkach z innymi podmiotami zewnętrznymi¹⁰.

Zgodnie z definicją polityki zagranicznej sformułowaną przez Marka Pietrasia w „Encyklopedii wiedzy politycznej pod redakcją Marka Chmaja, Joanny Marszałek-Kawy i Wojciecha Sokoła”, jest to „zespół działań jakie podejmuje państwo w procesie realizacji założonych celów, poprzez wywieranie wpływu na inne państwa i regulowanie z nimi stosunków”. Autor podkreśla, że to określenie jest związane tylko z działalnością państw. Pozostałe podmioty stosunków międzynarodowych zgodnie z powyższą definicją encyklopedyczną prowadzą działalność międzynarodową, nie zaś politykę zagraniczną.

⁷ Tamże

⁸ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna – stałe i zmienne...*, [w]: T. Łoś-Nowak (red.), *Polityka zagraniczna...* s. 44.

⁹ Tamże.

¹⁰ J. Nowiak, *Polityka zagraniczna*, [w]: W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Poznań 1996, s. 52.

Wymienia on także cechy polityki zagranicznej, do których należą: realizacja w zdecentralizowanym środowisku międzynarodowym, zabezpieczenie instytucjonalne realizowane przez państwo, działalność poprzez wiele instrumentów i metod, a także intencyjność, świadomość takich działań ukierunkowanych na konkretny cel w przestrzeni międzynarodowej¹¹.

Według Teresy Łoś-Nowak polityka zagraniczna to „dynamiczny proces formułowania i realizacji interesów narodowych w poliarchicznym i policentrycznym środowisku międzynarodowym”¹². Jest ona także autorką definicji słownikowej „Leksykonu politologii pod redakcją naukową Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta”. Zgodnie z tą definicją, polityka zagraniczna jest rodzajem działalności państwa w środowisku międzynarodowym, koniecznym do istnienia i rozwoju jego działań na zewnątrz. Teresa Łoś-Nowak, podkreśla także, że działania w ramach polityki zagranicznej obejmują działania intencjonalne, które są podejmowane do zrealizowania celów i interesów¹³. W powyższej definicji przytacza także definicje polityki zagranicznych naukowców: Johna Stoessingera, według którego polityka zagraniczna to zgodnie z doktryną realizmu politycznego „wyrażanie jego interesów i przeciwnieństw w stosunkach z innymi państwami” i Quincy Wrighta, który definiował ją jako „układ lub wzór celów i środków jawnych lub ukrytych w działaniu danego państwa wobec innych państw lub ich członków”¹⁴. Autorka wymienia w leksykonie rodzaje polityki zagranicznej wyodrębnione ze względu na kryterium celu oraz metody działalności. Są one następujące: polityka zagraniczna liberalna, pacyfistyczna, mesjanistyczna oraz totalitarna. Ponadto Teresa Łoś-Nowak podkreśla podział polityki zagranicznej związany z relacjami pomiędzy sferą narodową, państwową i międzynarodową. W związku z tym wyróżnia politykę zagraniczną pasywną oraz aktywną. Według niej, polityka pasywna „postrzega środowisko międzynarodowe jako zmienną niezależną”, natomiast aktywna „to taka, dla której zmienną niezależną są wewnętrzne potrzeby i interesy państwa”. Kolejnym podziałem wyróżnionym w tym leksykonie to podział na politykę ofensywną, która ma na celu stworzenie nowego środowiska do działań pomiędzy podmiotami stosunków międzynarodowych oraz politykę

¹¹ M. Pietraś, *Polityka zagraniczna*, [w]: M. Chmaj, J. Marszałek-Kawa, W. Sokół (red.), *Encyklopedia wiedzy politycznej*, Toruń 2006, s. 257.

¹² J. Piątek, R. Podgórska, A. Ranke, s. 178.

¹³ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna*, [w]: A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 2003, s. 330.

¹⁴ Tamże, s. 331.

defensywną, która skupia się na protekcjonizmie i utrzymaniu dotychczasowego porządku¹⁵.

Józef Kukułka definiował politykę zagraniczną jako „działalność zmierzająca do obrony i maksymalizacji uznawanych i preferowanych systemów wartości oraz interesów wewnątrz państwa i w środowisku międzynarodowym”¹⁶. Ponadto podkreślał, że polityka zagraniczna to „skierowana na zewnątrz działalność państwowa w imię racji stanu, której głównym przedmiotem działalności jest rozwijanie i regulowanie stosunków z innymi państwami, a problemy techniczno-organizacyjne związane z tą działalnością rozwiązywany jest przez podległy władzom hierarchicznym państwa wyspecjalizowany personel służby zagranicznej”¹⁷. Według niego, polityka ta jest realizacją działań państwa. Na arenie międzynarodowej główną rolę odgrywają rządy państw, które poprzez swoją działalność prowadzą politykę publiczną. Autor podkreśla, że nazwa „polityka publiczna” wiąże się z głównym celem polityki każdego państwa, a więc z celem o charakterze publicznym¹⁸. Jedną z polityk publicznych jest polityka zagraniczna w ramach której państwo jako podmiotu stosunków międzynarodowych działa na zewnątrz. J. Kukułka wymienia trzy cechy, którymi ów rodzaj polityki charakteryzuje się. Są to: wyraźna współzależność środowiska międzynarodowe, charakterystyczny rodzaj i charakter działania, szeroki zakres funkcjonowania¹⁹. Realizacja polityki zagranicznej wiąże się z polityką wewnętrzną. W związku z tym analiza i ocena działania państwa na zewnątrz nie może się obyć bez znajomości sytuacji wewnętrznej. Oba rodzaje polityki są związane z funkcjonowaniem państwa w stosunkach wewnętrznych oraz zewnętrznych. Ta koncepcja jest związana z głównymi, podkreślanymi przez Thomasa Hobbesa w dziele „Lewiatan”, celami państwa, a więc gwarancji bezpieczeństwa od zewnątrz i dostatku od wewnątrz²⁰.

W literaturze podaje się trzy nurty interpretacyjne dotyczące oddzielenia polityki zagranicznej od pozostałej działalności państwa. Pierwszym z nich jest pierwszeństwo polityki zagranicznej wobec pozostałych. Zwolennicy tej

¹⁵ Tamże.

¹⁶ J. Piątek, R. Podgórska, A. Ranke, s. 178.

¹⁷ J. Kukułka, *Polityka zagraniczna a polityka wewnętrzna*, [w]: J. Kukułka, R. Zięba (red.), *Polityka zagraniczna państwa*, Warszawa 1992, s. 22.

¹⁸ Tamże, s. 19.

¹⁹ Tamże, s. 19-20.

²⁰ Tamże, s. 20.

koncepcji uważają, że zewnętrzna działalność państwa jest głównym, a nawet czasem jedynym czynnikiem kreującym politykę wewnętrzną. Koncepcja ta jest popierana przez zwolenników teorii imperialnych i geopolitycznych oraz „teorii dominacji”, które, jak podkreślał J. Kukułka, w XX wieku zostały rozpowszechnione przez państwa Grupy 77 i państwa niezaangażowane²¹. Zgodnie z drugą koncepcją polityka wewnętrzna jest ważniejsza od polityki zewnętrznej państwa. Teoria ta nawiązuje do koncepcji, które rozwinęły się w XIX wieku, głównie przez Karola Marksa i Maxa Webera, według których na pierwszym miejscu zawsze musi być społeczeństwo ponieważ to arena międzynarodowa należy do ludzi i to oni kreują politykę zewnętrzną. Nurt ten był popularny przede wszystkim wśród zwolenników socjalizmu i polityków nawiązujących w swoim działaniu do koncepcji K. Marksa i W. Lenina²². Natomiast trzecia koncepcja jest przeciwny ścisłej zależności działalności wewnętrznej i zewnętrznej. Podkreśla zaś wzajemne oddziaływanie obu polityk i relacji ich warunków realizacji. W doktrynie nurt ten ma podzielonych w opiniach zwolenników, którzy nie mają identycznego zdania na ten temat²³.

Jak podkreślał J. Kukułka polityka zagraniczna wśród zbioru polityk publicznych ze względu na jej funkcję i rolę w ogólnej polityce państwa jest bardzo ważna. Wskazuje, że tą tezę potwierdzają słowa Maurice’a Couve de Murville, ministra spraw zagranicznych w rządzie generała Charlesa de Gaulle’a, który twierdził, że polityka zagraniczna to „niejako wyraz całej reszty”. Ponadto podkreśla się, że polityka zagraniczna jest pierwszą polityką prowadzoną przed państwa. Mimo, że jej zakres jest szeroki, ma ona ogromną rolę w kwestiach niezwykle istotnych dla obywateli, a więc takich jak pokój, wojna, bezpieczeństwo, suwerenność, niezależność, uznanie rządu. Jest to także argument, który potwierdza tezę, iż nawet państwa o niewielkim zasięgu terytorialnym nie mogą zrezygnować z polityki zagranicznej. Stosunki między państwami, a więc rządami poszczególnych państw są niezwykle istotne i nie można z nich zrezygnować ze względu na to, że jest to nieusuwalny i generalny przymiot władzy państwowej. Podkreśla się, że te funkcje realizowane są szczególnie poprzez umowy międzynarodowe, tworzenie i funkcjonowanie w organizacjach międzynarodowych oraz nawiązywanie stosunków dyplomatycznych i tym samym tworzenie w obcych państwach przedstawicielstw. Ponadto warto dodać,

²¹ Tamże.

²² Tamże, s. 20-21.

²³ Tamże, s. 21.

że prowadzenie polityki zagranicznej jest przypisana z reguły najważniejszym osobom w państwie²⁴.

Polityka zagraniczna jako przedmiot badań

W nauce wyróżnia się trzy podstawowe nurty analizujące politykę zagraniczną jako przedmiot badań. Historycznie pierwszym jest model realistyczny do którego nawiązywali między innymi Tukidydes, Niccolo Machiavelli i Thomas Hobbes. Nurt ten znalazł zwolenników także w okresie dwudziestolecia międzywojennego i latach powojennych, kiedy prace na ten temat pisali między innymi Hans Morgenthau, czy Edward Carr. Jego główną tezą jest dominacyjna rola państw w sferze międzynarodowej. Taka teza wynika przede wszystkim z tego, że w tych czasach to właśnie państwa były jedynymi podmiotami w stosunkach międzynarodowych. Zgodnie z tym nurtem polityka zagraniczna jest więc realizacją celów państwa i przejawem jego potęgi²⁵. Z kolei pozostałe podmioty istniejące w sferze zewnętrznej, takie jak organizacje międzynarodowe są tylko instytucjami, których jedynym celem jest pomoc w zrealizowaniu celów polityki konkretnych państw²⁶. Dla realistów podmioty państwowe są skłonne do konfliktów i agresji. W związku z tym uważają, że duży potencjał militarny zapewni bezpieczeństwo i realizację politycznych celów. W literaturze podkreśla się, że paradygmat bezpieczeństwa w okresie zimnej wojny zakładał „samowystarczalność (*self help system*)” i był skupiony głównie na sile militarnej²⁷. Taki pogląd realistów wiąże się z koncepcją, która zakłada, że w stosunkach międzynarodowych panuje anarchia w której panuje konflikt i walka o wpływy²⁸. Z kolei zupełnie inny stosunek do tego mają zwolennicy liberalizmu. Dla liberałów polityka zagraniczna to „funkcja narodowych atrybutów i orientacji państwa”, a także „oczekiwań innych uczestników stosunków międzynarodowych”. Ponadto zdaniem liberałów polityka zagraniczna może dotyczyć wzajemnej, międzynarodowej pomocy oraz przestrzeganie w praktyce wartości, które wyznają wszyscy uczestnicy stosunków międzynarodowych²⁹.

²⁴ Tamże, s. 21-22.

²⁵ Tamże, s. 21-22.

²⁶ J. Piątek, R. Podgórska, A. Ranke, s. 21.

²⁷ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni...*, s. 22.

²⁸ S. Bieliński, s. 22.

²⁹ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna – stale i zmienne...*, s. 45-46.

Drugim nurtem występującym w nauce jest nurt behawioralny, który zakładał odejście od badań nad polityką zagraniczną jako domeną państwa, a skupienie się bardziej na całym systemie międzynarodowym. Co więcej, behawiorysty w ramach przeprowadzanych analiz korzystali z wielu danych statystycznych i cech konkretnych państw, takich jak: PKB, potencjał gospodarczy, liczba ludności, wielkość³⁰. Zwolennikami tego modelu byli między innymi: Joseph Nye, Robert Keohane i James Rosenau³¹. W XX wieku system międzynarodowy zmienił się. Nowe podmioty takie jak organizacje międzynarodowe, ruchy społeczne, korporacje transnarodowe i narody bezpieczeństwa zaczęły odgrywać w nim dużą rolę. Nurt behawioralny dzięki przyjęciu nowych, bardziej elastycznych metod badawczych uznał obecność tych podmiotów w relacjach międzynarodowych³². W wyniku tego dotychczasowy, uznawany przez realistów model „kul bilardowych” w stosunkach międzynarodowych, został zastąpiony „pajęczyną zależności”³³.

Trzecim nurtem związanym z analizą polityki zagranicznej jest nurt, który powstał w ramach badań postmodernistów i pod wpływem myśli liberalnej i neoliberalnej³⁴. Jego zwolennicy uznali wyjątkową pozycję państwa w systemie, ale także zaakceptowali istnienie w nim innych podmiotów o rosnącym znaczeniu. Ponadto dodano dodatkowe miary potencjału państwa takie jak „gotowość do działania” na arenie międzynarodowej³⁵. W literaturze wskazuje się badania na ten temat autorstwa neorealistów, Voltera Rittbergera i Rainera Baumanna, które miały duże znaczenie w tym nurcie. Podkreśla się, że wzrosło znaczenie w naukach politycznych miar jak skuteczność, dyplomacja, współpraca. Stały się one równie ważne jak potęga i siła³⁶. W pracy „Polityka zagraniczna i strategie bezpieczeństwa państw w międzynarodowych stosunkach politycznych” autorzy podkreślają, że według neorealistów około 70% działań w przestrzeni międzynarodowej to działalność państw³⁷.

³⁰ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni...*, s. 23.

³¹ Tamże, s. 24.

³² Tamże, s. 25.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s. 26.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże, s. 27.

³⁷ J. Piątek, R. Podgórska, A. Ranke, s. 23.

Jedną z nowych teorii w ramach badania stosunków międzynarodowych jest model globalistyczny, nazywany także neomarksizmem. Główni przedstawiciele tego nurtu, między innymi Immanuel Wallerstein, Susan Strange, Fernando Henrique Cardoso są sceptyczni do tez głoszonych przez realistów na temat dominacji państwa jako podmiotu w stosunkach międzynarodowych. Według nich, państwo jako podmiot w stosunkach zewnętrznych wyraża wolę społeczeństwa i zawartych w nim poszczególnych grup. Zgodnie z tą teorią, dążenia grup w konkretnych państwach pokrywają się z celami grup w innych państwach. Z kolei przed ogromną rolę gospodarki, na świecie tworzy się podział na grupę „posiadaczy” i „wyzyskiwaczy”, których działalność nie jest ograniczona granicami i których głównym celem jest dążenie do wzbogacenia się. Zwolennicy tej teorii uważają, że obecny system jest zdominowany przez kapitalizm, który ma wpływ na wszystkich uczestników stosunków narodowych. W wyniku tego świat jest dla nich podzielony na trzy kategorie: geoeconomiczne centra systemu, obszary peryferyjne oraz półperyferia³⁸.

Uwarunkowania polityki zagranicznej

Jak wskazuje Ryszard Zięba we „Wstępie do teorii polityki zagranicznej państwa”, polityka zagraniczna jako część całej polityki danego państwa jest formułowana wewnątrz kraju natomiast jej realizacja następuje na zewnątrz. W związku z tym autor podkreśla, że czynniki kształtujące politykę zagraniczną są związane zarówno z systemem międzynarodowym jak i krajowym wpływając na nią w mniejszym lub większym stopniu. W doktrynie pojawia się wiele nazw tych czynników. Według R. Zięby, najtrafniejszą nazwą są „uwarunkowania”³⁹. Wydaje się, że to właśnie ten termin jest najczęściej stosowany w literaturze przedmiotu. Ryszard Zięba wskazuje, że większość naukowców dzieli sferę realizacji polityki zagranicznej na dwie części: obszar wewnętrzny i obszar zewnętrzny, a więc międzynarodowy. Podstawowe czynniki związane ze sferą krajową to: czynniki kulturowe, społeczne i przyrodnicze, z kolei te związane ze środowiskiem międzynarodowym dotyczą pozycji konkretnego państwa na arenie międzynarodowej. Zdaniem Zięby, drugim podziałem uwa-

³⁸ Tamże, s. 27.

³⁹ R. Zięba, *Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa*, [w]: R. Zięba (red.), *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, Toruń 2009, s. 17.

runkowań, dosyć popularnym wśród amerykańskich naukowców, jest podział na obszar psychologiczny (oczekiwań) i operacyjny, czyli związany z rzeczywistą realizacją polityki. Podział ten został ogłoszony po raz pierwszy w połowie lat 50 XX wieku przez Harolda i Margaret Sprout. Podobną koncepcję obrał Wolfram F. Hanrieder, który w latach 60 XX wieku podzielił uwarunkowania polityki zagranicznej na „uwarunkowania motywacyjne w środowisku wewnętrznym” i „uwarunkowania operacyjne w środowisku zewnętrznym”. Ryszard Zięba wskazuje także na rozwój koncepcji psychologicznych i ich analizy w związku z wpływem na stosunki międzynarodowe⁴⁰.

Innym podziałem, bardziej popularnym na europejskich uniwersytetach, jest podział uwarunkowań na obiektywne i subiektywne. W literaturze wskazuje się, że ten podział może być jednocześnie stosowany razem z podziałem na czynniki krajowe i międzynarodowe⁴¹.

Z uwarunkowaniami polityki zagranicznej związana jest także ich analiza. Zgodnie z koncepcją Jamesa N. Rosenau stosowane są jej trzy rodzaje: wertykalny, horyzontalny, diagonalny. Sposób wertykalny polega na tym, że działalność państwa na arenie międzynarodowej jest przedłużeniem polityki realizowanej wcześniej dlatego „zmienne środowiskowe także mają swoją historię”. W związku z tym wskazuje się, że ważnym punktem analizy się zwrócenie uwagi na zmieniające się czynniki wpływające na politykę zagraniczną. Z kolei analiza horyzontalna wskazuje okoliczności, które dzieją się w tym samym czasie. Trzecim zaś rodzajem jest analiza diagonalna łącząca obie te metody, a więc badanie przesłanek historycznych i współczesnej sytuacji geopolitycznej⁴².

R. Zięba wymienia następujące wewnętrzne, obiektywne uwarunkowania: „środowisko geograficzne, potencjał ludnościowy, potencjał gospodarczy i naukowo-techniczny, system społeczno-polityczny”. Z kolei jako wewnętrzne, subiektywne uwarunkowania określa: „percepcję środowiska międzynarodowego przez własne społeczeństwo i państwo, podstawy społeczne wobec innych państw i narodów, koncepcje polityki zagranicznej, jakość i aktywność służby zagranicznej i dyplomacji”. Autor wymienia także zewnętrzne uwarunkowania o charakterze obiektywnym: „trendy ewolucji najbliższego danemu państwu środowiska międzynarodowego, pozycję państwa w systemie stosunków i ról międzynarodowych, strukturę i zasięg umownych powiązań międzyna-

⁴⁰ Tamże, s. 18-19.

⁴¹ Tamże, s. 19

⁴² Tamże

wych, a także prawo międzynarodowe”. Natomiast do uwarunkowań zewnętrznych, subiektywnych zalicza: „międzynarodową percepcję danego państwa i narodu, oczekiwania i wymagania stawiane danemu państwu przez inne państwa, koncepcje polityki zagranicznej innych państwa, jakość i aktywność służby zagranicznej i dyplomacji innych państw”. W literaturze podkreśla się, że taki podział uwarunkowań dotyczy tych elementów środowiska występują często w systemie międzynarodowym. Do każdego państwa będzie przybierać trochę inną formę. Co więcej, wiele z tych czynników może się zmienić w perspektywie czasowej⁴³. W literaturze podkreśla się, że wszystkie występujące uwarunkowania powinno się analizować w sposób elastyczny. Wynika to z faktu, że czynniki te mają różnorodny wpływ na poszczególne państwa i czasem mogą one dominujący wpływ na politykę zagraniczną, a czasem nie mieć go wcale⁴⁴.

Wśród obiektywnych czynników wewnętrznych w literaturze wymienia się między innymi środowisko geograficzne, w których funkcjonuje państwo. W wielu pracach wskazuje się, że czynnik ten był wielokrotnie wymieniany w historii, chociażby w XVIII wieku w dziele „O duchu praw” Monteskiusza, czy też Napoleona, który, jak wskazuje R. Zięba, powiedział: „polityka państw leży w geografii”. Podkreśla się, że znaczenie geografii w polityce zagranicznej zostało rozwinięte w nauce przez Friedricha Ratzela. Jego teorie związane z geopolityką były rozwijane w dwudziestolecie międzywojennym, między innymi przez Karla Haushofera. Wśród zwolenników znaczenia środowiska geograficznego na politykę wymienia się także: Jacquesa Ancela, Halforda MacKindera, Thayera T. Mahana oraz Ellswortha Huntingtona. W nauce w ramach tzw. determinizmu geograficznego wskazuje się znaczenie klimatu i zasobów naturalnych konkretnego państwa⁴⁵. Popularność znaczenia geografii na rozwój stosunków międzynarodowych była wysoka od końca XIX wieku do połowy XX wieku. Geografia i geopolityka często były usprawiedliwieniem dla wrogiej ekspansji mocarstw. Jako przykład takiego działania wymienia się między innymi usprawiedliwienie ataków III Rzeszy poprzez teorię o „prze-strzeni życiowej”. Po 1945 roku w związku z zakończeniem ery kolonializmu i rozwoju pokojowych środków rozwiązywania sporów, popularność teorii determinizmu geograficznego nie jest już tak znacząca w nauce⁴⁶. Istotną

⁴³ Tamże, s. 20-21.

⁴⁴ J. Nowiak, s. 54.

⁴⁵ R. Zięba, *Uwarunkowania...*, [w]: R. Zięba (red.), *Wstęp...*, s. 21-22.

⁴⁶ Tamże, s. 22.

kwestią związaną z uwarunkowaniem geograficznym jest integralność terytorialna. Władza państwa nad konkretnie wyznaczonym terenem jest ważna ze względu na ewentualne roszczenia krajów sąsiednich. Co więcej, zwierzchnictwo na terytorium jest związane z suwerennością państwa. Dlatego wskazuje się, że państwo jest bezpieczniejsze, gdy jego granice nie są sporne i jasno ustalone⁴⁷.

Do obiektywnych uwarunkowań wewnętrznych zalicza się także potencjał ludnościowy państwa. Wśród ważnych czynników mających wpływ na politykę zagraniczną wskazuje się: liczbę ludności, gęstość zaludnienia, przyrost naturalny, struktura wieku ludności, skład narodowościowy, wielkość i liczba emigracji i imigrantów⁴⁸. W XIX wieku i na początku XX wieku, liczba ludności miała szczególne znaczenie na potencjał wojskowy państwa. O sile państwa decydowała wielkość armii dlatego też pożądaną rzeczą był wysoki przyrost naturalny. Jednak rozwój technologii wojskowej w drugiej połowie XX wieku sprawił, że czynnik ten nie jest już tak ważny jak w ubiegłych stuleciach. Podkreśla się, że potencjał ludnościowy ma dalej znaczenie dla polityki państwa, jednak wiąże się on nie tylko ze sferą militarną, ale także z gospodarką⁴⁹. Istotny wpływ na sytuację międzynarodową ma też skład narodowy społeczeństwa, które zamieszkuje dany kraj. Wysokie zróżnicowanie etniczne, czy też duże mniejszości mogą mieć wpływ zarówno na konflikt wewnętrzny w państwie, jak i narażenie na atak zewnątrz. Jako przykład problemów na tle etnicznych wskazuje się sytuację Polski w 1939 roku, a także zróżnicowanie etnicznej w byłej Jugosławii i ZSRR. Duża różnorodność etniczna powoduje nie tylko agresywne, wrogie zachowania. Duża liczba mniejszości etnicznych i imigrantów może mieć wpływ na współpracę i pokojowe traktaty między konkretnymi państwami. Inną podkreślaną kwestią związaną z potencjałem ludnościowym jest problem emigracji. Jako przykład szczególnie niekorzystnego zjawiska z tym związanego jest tzw. drenaż mózgów, a więc emigracja wykształconych, młodych obywateli⁵⁰. W literaturze wskazuje się także wyjątkowych i znaczących relacji między demografią, rozwojem, gospodarką i pokojem na arenie międzynarodowej⁵¹.

⁴⁷ J. Nowiak, s. 56.

⁴⁸ R. Zięba, *Uwarunkowania...*, [w]: R. Zięba (red.), *Wstęp...*, s. 22

⁴⁹ Tamże, s. 23.

⁵⁰ Tamże

⁵¹ Tamże

Wśród obiektywnych, wewnętrznych uwarunkowań polityki zagranicznej wyróżnia się także potencjał gospodarczy i naukowo-techniczny państwa. Wymienia się dwie kwestie związane z gospodarką państwa i jej wpływem na jego politykę. Pierwszą z nich jest to, że gospodarka determinuje cele polityki państwa. Druga zaś dotyczy wpływu jaki mają państwa silne gospodarczo na pozostałe. Ma to znaczenie szczególnie poprzez różnego rodzaju metody i sposoby wywierania wpływu w sferze gospodarczej, finansowej i naukowo-technicznej⁵². We współczesnym świecie duży wpływ na gospodarkę krajową mają zasoby naturalne. Bogactwo zasobów może spowodować wzrost potencjału i siły państw i tym samym wzmocnić je w relacjach z innymi podmiotami na arenie międzynarodowej⁵³. Obecnie w ocenie potencjału gospodarczego państwa ważny jest także poziom nowoczesności. Trudno jest porównywać gospodarki oparte na technologiach z gospodarkami opartymi na przykład na rolnictwie. Wskazuje się, że obecnie są państwa, które mają silne gospodarki oparte na wielu dziedzinach. Taki państwami są na przykład Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. Istnieją także mniejsze państwa, które wyspecjalizowały się w konkretnej dziedzinie w tym właśnie tkwi ich gospodarcza atrakcyjność. Przykładem takiego państwa jest Szwajcaria, Belgia, czy Holandia⁵⁴. W literaturze podkreśla się, że wpływ ekonomii na stosunki międzynarodowe nie jest tym samym co determinizm ekonomiczny związany z teoriami marksistowskimi. Wskazuje się, że we współczesnym świecie ekonomia i partycypacja mają duże znaczenie na sytuację międzynarodową. Co więcej, postęp naukowo-techniczny wymienia się jako jeden z najważniejszych czynników mających wpływ na współczesną politykę zagraniczną⁵⁵.

Ostatnim, wymienionym przez Ryszarda Ziębę, obiektywnym, wewnętrznym uwarunkowaniem polityki zagranicznej jest charakter i struktura systemu społeczno-politycznego państwa. Jako elementy, które trzeba poddać szczególnej analizie w tej kwestii wymienia się: „system najwyższych organów państwowych, mechanizm instytucjonalny polityki zagranicznej, system administracyjny, strukturę prawną, partie polityczne i organizacje społeczne, grupy interesów i nacisku, zakres swobód i praw obywateli, a także rolę opinii publicznej, struk-

⁵² Tamże, s. 24.

⁵³ J. Nowiak, s. 55.

⁵⁴ Tamże, s. 59.

⁵⁵ R. Zięba, *Uwarunkowania...*, [w]: R. Zięba (red.), *Wstęp...*, s. 24.

ture społeczną, grupy rządzące i ustrój społeczno-gospodarczy⁵⁶. System polityczny funkcjonujący w danym państwie ma wpływ zarówno na jego sytuację wewnętrzną jak i na politykę zagraniczną. W państwie demokratycznym wiele niezależnych od siebie podmiotów ma wpływ na politykę państwa. Z kolei w państwach autorytarnych występuje jeden ośrodek kreujący i realizujący politykę zagraniczną. Nie ma w nim miejsca na szeroko rozumiane konsultacje czy na kontrolę społeczną tak jak ma to miejsce w demokratycznych ustrojach. Co więcej, państwa autorytarne działają według subiektywnych uwarunkowań polityki zagranicznej i realizują ją w ograniczonej sferze. Podkreśla się, że tego typu państwa zazwyczaj nie przestrzegają prawa międzynarodowego, a więc tym samym ich działania mogą być trudne do określenia z góry. System społeczno-polityczny ma znaczenie także w analizie przedstawiane przez badaczy teorii stosunków międzynarodowych. Dla liberałów i neoliberalów ustrój polityczny państwa ma istotne znaczenie dla sytuacji międzynarodowej. Uważają oni, że „państwa demokratyczne nie walczą przeciwko sobie” dlatego postulują szerzenia demokracji na arenie międzynarodowej i przez to zapewnienie trwałego pokoju. W związku z tym liberałowie twierdzą, że ustrój polityczny ma kluczowe znaczenie dla stosunków między państwami⁵⁷. Takie podejście może dotyczyć także państw niedemokratycznych. Taka teza wynika z faktu, iż część badaczy wskazuje silne relacje między krajami o podobnych ustrojach. Mogą one wspólnie działać na arenie międzynarodowej, aby zrealizować wspólne cele. Będą one także chętnie współpracować ze względu na podobną politykę wewnętrzną. Jednakże w historii wystąpiły wydarzenia sprzeczne z tą tezą i które udowodniły, że teoretyczne rozwiązania nie zawsze pasują do konkretnej sytuacji. Przykładem takiego wydarzenia była między innymi wojna między Chinami, a Wietnamem⁵⁸.

Do wewnętrznych, subiektywnych uwarunkowań polityki zagranicznej Ryszard Zięba zalicza między innymi „percepcję środowiska międzynarodowego przez społeczeństwa i kręgi rządzące oraz postawy społeczne wobec innych państw”. Dotyczy to przede wszystkim sposobu widzenia środowiska, w którym funkcjonuje państwo oraz kreowania wizerunku występujących na arenie międzynarodowej podmiotów⁵⁹. Jak podkreśla Ryszard Zięba, sposób

⁵⁶ Tamże, s. 24-25.

⁵⁷ Tamże, s. 25-26.

⁵⁸ J. Nowiak, s. 61.

⁵⁹ R. Zięba, *Uwarunkowania...*, [w]: R. Zięba (red.), *Wstęp...*, s. 26.

widzenia państw i innych podmiotów na arenie międzynarodowej jest zależny od: „kultury politycznej, poziomu wykształcenia społeczeństwa i od reprezentowanego przez nie systemu wartości, przekonań religijnych i dominującej ideologii”. W literaturze wskazuje się, że postrzeganie świata jest pierwszym stopniem do kreowania polityki zagranicznej. Jest to sposób na zdobycie informacji i wskazanie głównych założeń oraz metod realizacji tych działań. Jest to istotne także z tego względu, że błąd już na tym etapie spowoduje błędy w przyszłości. Ponadto ważne jest także tzw. doświadczenie historyczne konkretnego państwa, które ma bezpośredni wpływ nie tylko na społeczeństwo, ale także na konkretne wyznaczanie celów polityki zagranicznej i jej realizację⁶⁰. Jak wskazuje Ryszard Zięba, w literaturze taki subiektywny sposób patrzenia na politykę zagraniczną jest określany jako „charakter narodowy”⁶¹.

Koncepcje polityki zagranicznej to kolejne subiektywne uwarunkowania wewnętrzne. W literaturze podkreśla się, że są one określone przez polityków, zaś za ich realizację odpowiadają organy państwowe. Taka koncepcja to „pewien przemysłany, wyobrażony stan rzeczy i spraw, który zdaniem jej autorów powinien stać się realny”. Dlatego też mówi się, że taka koncepcja jest wyrazem poglądów społeczeństwa wyrażona w stosunkach z innymi państwami⁶². Jak wskazuje Ryszard Zięba, społeczeństwo nie zna szczegółów koncepcji polityki zagranicznej. Zna z kolei tzw. doktrynę polityki zagranicznej, która wskazuje główne cele ów polityki. Natomiast tzw. programy opisują kierunki i metody realizacji konkretnych założeń doktryny. W ramach jednego państwa może istnieć jedna koncepcja polityki zagranicznej, w ramach której istnieją różne doktryny. W literaturze jako przykład wielu doktryn związanych z polityką zagraniczną jednego państwa, podaje się przykład Stanów Zjednoczonych, które w czasie zimnej wojny stosowały różne doktryny na przykład powstrzymywania, pokojowego zaangażowania i budowania mostów. W praktyce może też zaistnieć spór wewnętrzny w państwie, które powoduje sformułowanie kilku sprzecznych koncepcji polityki zagranicznej. W literaturze przykładem takiego państwa jest Białoruś, w której po uzyskaniu niepodległości powstały dwie fundamentalnie sprzeczne ze sobą koncepcje: prorosyjska oraz euroatlantycka⁶³.

⁶⁰ Tamże, s. 26-27.

⁶¹ Tamże, s. 27.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże, s. 27-28.

Ostatnim subiektywnym uwarunkowaniem wewnętrznym jest „jakość i aktywność służby zagranicznej i dyplomacji”. W nauce ta opinia dominuje głównie wśród zwolenników teorii behawioryzmu, którzy podkreślają istotne znaczenie zasobów ludzkich, ich potencjału i predyspozycji, a także tzw. umiejętności miękkich. Niewątpliwie cechy osobowościowe głów państw, szefów rządów i poszczególnych ministrów ma znaczenie w realizacji polityki zagranicznej ponieważ to oni bezpośrednio ją tworzą⁶⁴. Ponadto istotne znaczenie ma korpus dyplomatyczny i jego personel. Czynniki ludzkie, jego kwalifikacje i umiejętności są niezmiennie ważne w kreowaniu polityki zagranicznej państwa. Mogą one przyczynić się zarówno do pozytywnej realizacji założeń polityki jak i negatywnej narażając państwo na straty wizerunkowe lub polityczne⁶⁵.

Jak zostało wcześniej wspomniane, w literaturze wyróżnia się obok uwarunkowań wewnętrznych, uwarunkowania zewnętrzne polityki zagranicznej. Jak wspomina Ryszard Zięba we „Wstępie do teorii polityki zagranicznej państwa” Joseph Frankel dzieli arenę międzynarodową na dwie części: sektor fizyczny, związany z naturą oraz sektor społeczny, związany z czynnikiem ludzkim⁶⁶. Z kolei Wolfram F. Hanrieder zastosował inne kryterium podziału uwarunkowań polityki zagranicznej dzieląc je na: wewnętrzne, zewnętrzne i systemowe⁶⁷. O istotnym znaczeniu uwarunkowań systemowych może świadczyć argument, że system międzynarodowy powoduje, że państwo jako podmiot stosunków międzynarodowych postępuje w określony sposób, ale jednocześnie jego działanie nie wynika ani z przyczyn wewnętrznych, ani zewnętrznych. Takie działanie może być wynikiem presji ze strony społeczności międzynarodowej. Przykładem takiego działania może być przystąpienie do sojuszu wojskowego⁶⁸.

Przykładem zewnętrznych, obiektywnych uwarunkowań występujących w literaturze jest „trend ewolucji środowiska międzynarodowego najbliższy danemu państwu”. Wskazuje się, że jest to najistotniejszy czynnik wpływający na politykę zagraniczną państwa. Dotyczy to w szczególności zmiany i rozwoju w stosunkach międzynarodowych, które są ważne dla państw na określonym obszarze. Ryszard Zięba jako przykład takich tendencji wskazuje trend obrony i sprzeciwu wobec ładu wersalskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

⁶⁴ Tamże, s. 28.

⁶⁵ Tamże, s. 28-29.

⁶⁶ Tamże, s. 29.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże, s. 30

nego⁶⁹. Natomiast jako trend w rzeczywistości po 1945 roku określa wrogość między państwami bloku wschodniego i zachodniego. Obecnie dominujący trend, który trwa od zakończenia zimnej wojny⁷⁰, to dążenie do szerzenia demokracji i poszerzania struktur międzynarodowej współpracy. Podkreśla się także, że wpływ trendów w systemie międzynarodowym nie zawsze jest taki sam dla każdego państwa. Zależne jest to od jego potencjału i pozycji na arenie międzynarodowej. W związku z tym na przykład kraje silne ekonomicznie lub wojskowo mogą być mniej podatne na dominujące trendy⁷¹.

Kolejnym przykładem uwarunkowań obiektywnych i zewnętrznych jest pozycja państwa w systemie stosunków międzynarodowych. Istotną kwestią jest pozycja, która zajmuje dane państwo na arenie międzynarodowej. Może to być rola kluczowa, centralna lub peryferyjna⁷². Podkreśla się, że o roli państwa w systemie decyduje wiele czynników. Może to być zarówno potencjał gospodarczy jak i naukowy i kulturalny⁷³.

Wśród zewnętrznych uwarunkowań obiektywnych polityki zagranicznej wymienia się też „strukturę i zasięg umownych powiązań międzynarodowych oraz obowiązujące prawo międzynarodowe”. W literaturze wskazuje się traktaty jako najważniejsze z umów międzynarodowych, szczególnie dotyczących bezpieczeństwa. Wśród innych tego typu paktów wymienia się także umowy bilateralne i multilateralne, pakt o nieagresji, a także umowy powołujące do życia globalne lub regionalne organizacje międzynarodowe⁷⁴. W Europie w okresie zimnej wojny dosyć popularne było podpisywanie deklaracji wzajemnej przyjaźni, które zastąpiły rozpowszechnione przed wojną deklaracje wzajemnej pomocy⁷⁵.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ I. Przeor-Pastuszek, *Zimna wojna*, [w]: M. Chmaj, J. Marszałek-Kawa, W. Sokół (red.), *Encyklopedia...*, s. 457-458: Zgodnie z definicją sformułowaną w „Encyklopedii wiedzy politycznej” termin zimna wojna został zastosowany po raz pierwszy przez Bernarda Barucha w przemówieniu z dnia 16 kwietnia 1947 roku w miejscowości Kolumbia w Karolinie Południowej. Następnie termin ten został rozpowszechniony przez Waltera Lippmanna, który w książce „Cold War” wprowadził definicję zimnej wojny opisując ją jako „stan otwartej wrogości, rywalizacji i walki między państwami kapitalistycznymi, a Związkiem Radzieckim”. Jako początek zimnej wojny wskazuje się przemówienie Winstona Churchilla z dnia 3 marca 1946 roku oraz mowy Jamesa Byrnesa wygłoszonej 6 września w Stuttgarcie.

⁷¹ R. Zięba, *Uwarunkowania...*, [w]: R. Zięba (red.), *Wstęp...*, s. 31.

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże, s. 31-32.

⁷⁵ Tamże, s. 32.

Państwo jako podmiot stosunków międzynarodowych ma pełną swobodę działania z wyjątkiem ograniczeń jakie wypływają z prawa międzynarodowego i przyjętego zwyczaju. Wśród zasad prawa międzynarodowego, w literaturze wymienia się między innymi zasadę dotrzymywania umów, czyli tzw. zasadę pacta sunt servanda. Kolejną zasadą jest zasada wzajemności, która polega na tym, że negatywne zachowanie jednej strony spotka się z podobną odpowiedzią z drugiej. Ponadto społeczność międzynarodowa może podjąć działania na rzecz potępienia negatywnych praktyk jednego z państwa na przykład poprzez wprowadzenie sankcji. W literaturze podkreśla się także istotne znaczenie powszechnych norm prawa międzynarodowego czyli tzw. ius cogens, których wyjątkowość polega na tym, że nie mogą być one w żaden sposób ograniczone przez umowy międzypaństwowe. Takimi normami są na przykład: zakaz użycia siły, zakaz interwencji w sprawy wewnętrzne innych państw, zakaz ludobójstwa i handlu niewolnikami⁷⁶. Ważną kwestią, która dotyczy uwarunkowań tego typu są także relacje dyplomatyczne i konsularne między państwami⁷⁷.

Jak wskazuje Ryszard Zięba, subiektywne, zewnętrzne uwarunkowania polityki zagranicznej stanowią odwrotność subiektywnych uwarunkowań wewnętrznych⁷⁸. W związku z tym takim uwarunkowaniem jest „międzynarodowa percepcja danego państwa i narodu” tworzona poprzez analizę wymienionych wcześniej uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych. Dotyczy to przede wszystkim wizerunku państwa na arenie międzynarodowej. Wizerunek nie musi zgadzać się z rzeczywistością dlatego też w nauce wymienia się obok wizerunku pełnego, obraz ułomny, nieadekwatny, przeidealizowany lub katastroficzny⁷⁹. Istotny wpływ na negatywną opinię o danym państwie mają stereotypy i historyczne zaszłości, a także nieznajomość podstawowych kwestii dotyczących kraju. Aby to zmienić niezbędna jest międzynarodowa współpraca nie tylko na poziomie politycznym, ale także oddolnie, poprzez społeczeństwa⁸⁰.

Drugim subiektywnym, zewnętrznym uwarunkowaniem są koncepcje polityki zagranicznej innych państw. Na ich sformułowanie wpływ będzie mieć przede wszystkim bieżąca polityka, ale też kwestie historyczne. Koncepcje polityki mają znaczenie w relacjach w sferze międzynarodowej i mają wpływ na

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ R. Zięba, *Uwarunkowania polityki zagranicznej*, [w]: J. Kukułka, R. Zięba (red.), *Polityka zagraniczna państwa*, Warszawa 1992, s. 49.

⁷⁹ R. Zięba, *Uwarunkowania...*, [w]: R. Zięba (red.), *Wstęp...*, s. 33.

⁸⁰ Tamże.

działalność pozostałych państw. W literaturze podkreśla się dużą rolę dyplomatów, którzy muszą doskonale znać ów koncepcję, a także trafnie je interpretować i przekazać własnemu rządowi⁸¹.

Ostatnim wśród zewnętrznych uwarunkowań o charakterze subiektywnym wymienionym przez Ryszarda Ziębę, jest „jakość oraz aktywność służby zagranicznej i dyplomacji innych państw”. Czynniki te ciągle ewoluują, powodując zmianę skuteczności działania. Wpływ na ten postęp ma na przykład rozwój w dziedzinie nauki i techniki, który powoduje, że dyplomaci mają lepsze możliwości komunikacji, a także odbierają solidne wykształcenie. Istotną kwestią jest zmiana form dyplomacji. W obecnych czasach co raz większe znaczenie mają wielostronne konferencje i organizacje. Ponadto zmienia się też charakter samej dyplomacji i dyplomatów, którzy muszą posiadać wiedzę także w takich kwestiach jak gospodarka, ekonomia i kultura. Ponadto podkreśla się też znaczenie prewencyjnej roli dyplomacji w sferze międzynarodowej. Prewencja nabrała znaczenia po zakończeniu zimnej wojny i jest ona realizowana zarówno w globalnych jak i regionalnych organizacjach⁸².

Podmioty polityki zagranicznej

Tym co wyróżnia politykę zagraniczną spośród innych jest to, że polityka zagraniczna dotyczy tylko państw, natomiast polityka w znaczeniu ogólnym jest realizowana także przez inne twory⁸³. W obecnych czasach w związku z globalnym powiązaniem zjawisk takich jak terroryzm czy problemy klimatyczne i finansowe, polityka zagraniczna państw jest realizowana w systemie wielostronnym⁸⁴.

Podstawowym podmiotem działającym w stosunkach międzynarodowych jest państwo. W związku z tym w nauce podkreśla się, że „państwo narodowe jest najważniejszym źródłem polityki zagranicznej”. Jednak w dzisiejszej rzeczywistości geopolitycznej nie jest to jedyne źródło. W XX wieku w sferze stosunków międzynarodowych dużą rolę zaczęły odgrywać organizacje międzynarodowe i transnarodowe, a także instytucje rządowe i pozarządowe.

⁸¹ Tamże, s. 33-34.

⁸² Tamże, s. 34-35.

⁸³ S. Bieleń, op. cit., s. 21.

⁸⁴ Tamże, s. 20.

we. Wszystkie te podmioty mają własny budżet i konkretną sferę działalności⁸⁵.

Zgodnie z definicją przedstawioną przez Teresę Łoś-Nowak, państwo „to terytorialnie zorganizowany podmiot prawa międzynarodowego, dla którego charakterystyczne jest posiadanie instytucji zdolnych zapewnić mu sprawne funkcjonowanie i wykonywanie swej suwerennej władzy wewnętrznej i zewnętrznej (tj. władzy wykonywanej samowładnie i całościowo)”. Funkcja zewnętrzna państwa w rozumieniu wyżej przytoczonej definicji, jest utożsamiana z polityką zagraniczną⁸⁶. Z kolei funkcje polityki zagranicznej państwa są definiowane jako „relacje efektów polityki zagranicznej do celów stawianych sobie przez jej decydentów, wynikających z niekonieczności realizacji potrzeb i wartości umożliwiających przetrwanie i rozwój państwa w środowisku międzynarodowym”⁸⁷. Wiesław Lizak wskazuje, że do wyodrębnienia poszczególnych funkcji konieczne jest przyjęcie „kryterium zakresu przestrzennego”. W związku z tym wyodrębnia następujące funkcje: funkcję ochronną, nawiązując do skutków działalności zewnętrznej państwa, funkcję reprezentacyjno-informacyjną w związku z relacjami państwami w przestrzeni międzynarodowej, funkcję integrująco-adaptacyjną, aby określić miejsce państwa w sieci powiązań międzynarodowych, oraz funkcję negocjacyjno-organizatorską, podkreślając sposoby działalności państwa⁸⁸. Funkcja ochronna obejmuje działalność państwa skierowaną na zapewnienie bezpieczeństwa, dobrego wizerunku na arenie międzynarodowej, integralności terytorialnej, stabilności oraz usunięcie mogących stanowić zagrożenie podmiotów i wydarzeń, a także realizację zakładanych przez państwo celów⁸⁹. Funkcja ochronna to nie tylko działania skierowane przeciwko wyeliminowaniu z życia tego co może zagrozić interesom państwa, ale także działanie prewencyjne, które ma zapobiec powstaniu takich zagrożeń⁹⁰. Funkcja reprezentacyjno-informacyjna dotyczy nawiązywania kontaktów i pielęgnowania relacji z innymi państwami oraz z podmiotami niepaństwowymi⁹¹. Z kolei funkcja integrująco-adaptacyjna wiąże się z instytucjonalizacją na arenie międzynarodowej oraz implementację określo-

⁸⁵ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni...*, s. 30.

⁸⁶ Tamże, s. 31.

⁸⁷ W. Lizak, *Funkcje polityki zagranicznej*, [w]: J. Kukułka, R. Zięba (red.), *Polityka zagraniczna państwa*, Warszawa 1992, s. 100.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ Tamże, s. 103.

⁹¹ Tamże.

nych norm w wewnętrznym systemie prawnym danego państwa oraz w jego społeczeństwie⁹². Ostatnią z wymienionych funkcji jest funkcja negocjacyjno-organizatorska. Jest ona związana z realizacją działań dyplomatycznych, które dokonywane są poprzez tworzenie i przestrzeganie umów międzynarodowych i innych tego typu aktów prawa międzynarodowego⁹³.

Z realizacją polityki zagranicznej realizowanej przez podstawowy podmiot stosunków międzynarodowych jakim jest państwo, wiąże się wiele czynników wspomnianych w poprzednim podrozdziale. Jednak pewne ograniczenia nie zawsze powodują brak skuteczności na forum międzynarodowym. W literaturze podaje się jako przykład takiego państwa Japonię, a także neutralną Szwecję, niewielką Gruzję oraz Turcję, która walczy o wysoką pozycję w regionie⁹⁴.

W związku z pojęciem państwa, niezwykle istotny jest także jego podział ze względu na skuteczność w polityce zagranicznej występujący w nauce. Robert Jackson i Georg Sørensen określili dwie grupy państw: grupę empiryczną oraz prawną. Podział ten wskazuje niuanse związane z niezależnością państwa, a jakością jego polityki i skutecznością. W związku z tym Jackson i Sørensen nie dzielą państw ze względu na położenie geograficzne czy potęgę gospodarczą. Dzięki temu niewielkie pod względem terytorialnym państwo według tego kryterium może mieć silną pozycję empiryczną. Wskazuje się jednak, że na arenie międzynarodowej jest więcej państw, które mają niską moc empiryczną przy jednoczesnym dosyć dużym terytorium. Do państw silnych empirycznie naukowcy zaliczają Stany Zjednoczone, a więc państwo z silną państwowością i jednocześnie o ogromnym potencjale militarnym, Japonię, która wyróżnia się wyraźną miękką siłą państwa (soft power), a także RFN, która w literaturze jest przedstawiana jako mocarstwo cywilne. Ponadto wyróżnia się także Holandię i Singapur, które co prawda nie zajmują dużego obszaru, ale mają silne gospodarki. Co więcej, wskazuje się, że w sferze międzynarodowej występują także państwa, które zajmują duże terytorium mają one słabą pozycję, patologiczne systemy wewnętrzne, słabą gospodarkę i nieskuteczną politykę zagraniczną. Jest to druga grupa państw, a więc grupa prawna. Są to państwa, które często zgodnie z prawem międzynarodowym są państwami, ale jednocześnie ich polityka wewnętrzna nie spełnia podstawowych wymogów wobec

⁹² Tamże, s. 105.

⁹³ Tamże, s. 107.

⁹⁴ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni...*, s. 34.

społeczeństwa. W literaturze podkreśla się, że większość tych państw znajduje się w tzw. Trzecim Świecie. Ponadto wskazuje się, że według badań „około 90 państw bez państwowości rzeczywistej” znajduje się Afryce, Azji, na Karaibach i Pacyfiku. Zgodnie z tą teorią państwa tego typu spełniają prawne wymogi do swojego istnienia, ale nie mają siły empirycznej dlatego określa się je jako quasi-państwa lub państwa upadające. W tej teorii naukowcy wskazują także, że w systemie międzynarodowym powinno wyróżnić się państwa-potęgi militarne, na przykład Chiny i Federację Rosyjską⁹⁵.

Inne kryterium podziału państw zastosował Janusz Stefanowicz, który podzielił je ze względu na potęgę państwa oraz skuteczność realizacji interesów narodowych. W wyniku takiej klasyfikacji wskazał na trzy typy państw: mocarstwa i supermocarstwa, państwa średnie i małe oraz quasi-państwa, określane także w literaturze jako państwa upadłe⁹⁶. Pierwszą grupę stanowią supermocarstwa i mocarstwa co już samo w sobie może stworzyć problemy definicyjne. W literaturze wskazuje się, że supermocarstwem „jest państwo zajmujące centralną pozycję w strukturze systemu międzynarodowego”, a więc takie, które przewyższa inne silne państwa w regionach w każdej dziedzinie i które wygrało polityczną walkę z przeciwnikami. Jako przykład supermocarstwa podaje się Stany Zjednoczone po upadku Związku Radzieckiego. Z kolei mocarstwo w odróżnieniu od supermocarstwa nie ma aż tak wysokiej pozycji na arenie międzynarodowej. W ramach mocarstw wyróżnia się z kolei małe mocarstwa i średniego rzędu, a także regionalne i sektorowe. Jak podaje Teresa Łoś-Nowak, Jeffrey Frankel definiował mocarstwo jako „państwo realizujące swe cele na całej kuli ziemskiej”, z kolei Edward Carr określał je jako państwo, które „dysponuje nadwyżką siły niewykorzystanej do egzekucji swej suwerenności⁹⁷. Nie ma dokładnych, oficjalnych kryteriów, które państwo musi spełnić, aby być uznawane za mocarstwo. Jednak można stwierdzić, że są pewne nieformalne cechy, które wskazują na pozycję państwa w systemie. Takim kryterium może być na przykład stałe miejsce w Radzie Bezpieczeństwa ONZ⁹⁸. Drugą grupę państw stanowią państwa średnie oraz małe. Jest to największa grupa w dzisiejszej rzeczywistości międzynarodowej. Zakres tej grupy jest bardzo szeroki, obejmuje bowiem zarówno państwa

⁹⁵ Tamże, s. 35-36.

⁹⁶ Tamże, s. 36.

⁹⁷ Tamże, s. 36-37.

⁹⁸ Tamże, s. 37.

takie jak Afganistan, Bangladesz i Haiti, jak i Szwajcarię, Norwegię i Kuwejt. W literaturze podkreśla się, że taki podział wskazuje, że wielkość terytorium danego państwa i liczba jego ludności nie ma tak dużego znaczenia na jego rozwój i pozycję. Zgodnie ze współczynnikiem HDI państwa małe i średnio rozwinięte to takie, które według HDI mają od 0,500 do 0,800 jednostek. Z kolei ze względu na wskaźnik ludności państwo średnie to takie, którego ludność wynosi od 10 do 15 milionów mieszkańców, zaś w państwach Trzeciego Świata od 20 do 30 milionów. Oddzielną kategorią są minipaństwa. Ich zakres również obejmuje bardzo zróżnicowane państwa: Lichtenstein, Singapur, ale także Republikę Palau. Aby niewielkie państwo zostało uznane za minipaństwo musi spełnić następujące kryteria: zajmować powierzchnię nie większą niż 1000 km² oraz mieć mniej niż 1 milion mieszkańców⁹⁹. Ostatnią grupą według tego podziału są państwa upadłe, „niby-państwa”, quasi-państwa. Mogą różnić się między sobą terytorium, liczbą ludności, położeniem geograficznym i innymi cechami jednak zawsze występują między nimi podobieństwa takie jak: opóźniona, słabo rozwinięta gospodarka, niski standard życia mieszkańców, słabość struktur państwowych, korupcja, a często też duże dysproporcje pomiędzy grupą rządzących i pozostałych obywateli. W tego typu państwach wszelkiego rodzaju konflikty i wojny domowe są powszechne. Jest w nich także problem ośrodka władzy. Państwo upadłe może być rządzone przez dyktatora, ale też w innych przypadkach przez różnego rodzaju junty wojskowe i zorganizowane grupy przestępców. W nauce wśród przykładów quasi-państw wymienia się między innymi Wenezuelę, Kolumbię, Somalię, Libię i Bangladesz¹⁰⁰.

W związku z podziałem państw na mocarstwa, państwa średnie i małe oraz państwo upadłe, wiąże się zagadnienie realizacji przez nie polityki zagranicznej. Każde z nich, bez względu do jakiej grupy przynależy, dąży do osiągnięcia własnych celów w jak najszerszym zakresie. To co może różnić ich prowadzone przez te państwa polityki zagraniczne to dążenia, konkretne plany działania, czy też ustalenie pierwszeństwa i ważności poszczególnych spraw. W literaturze podkreśla się, że podstawowa różnica między tymi państwami jest różnica w środkach jakimi dysponują i tym w jakim sposób mogą je wykorzystać, aby osiągnąć skuteczność¹⁰¹. Na przykład państwa należące do tzw.

⁹⁹ Tamże, s. 37-38.

¹⁰⁰ Tamże, s. 39.

¹⁰¹ Tamże, s. 40.

Trzeciego Świata będą dążyć do poprawy swojej sytuacji geopolitycznej, dla innych będzie to osiągnięcie lepszego statutu w ramach państw wysokorozwiniętych, z kolei dla państw, które mają problemy związane z wojną domową lub z podmiotem zewnętrznym, głównym celem będzie utrzymanie swojej państwowości¹⁰².

Uwagi końcowe

Autorzy pracy „Polityka zagraniczna i strategie bezpieczeństwa państw w międzynarodowych stosunkach politycznych” podkreślają, że większość definicji występujących w literaturze łączy celowość działalności, wspólne postępowanie uprawnionych organów państwowych w relacjach zewnętrznych, którego głównym celem jest prawidłowa realizacja popieranых przez państwo tez, koncepcji i planów wynikających z racji stanu. W związku z tym autorzy podają w wyżej wspomnianej pracy ogólną, przyjętą przez nich definicję polityki zagranicznej jako „działalności państwa skierowanej na zewnątrz, zmierzającej do realizacji określonych potrzeb i interesów, prowadzonej przez upoważnionego do tego organy i instytucje państwowe”¹⁰³.

W literaturze występuje również opinia, że w obecny czasach polityka zagraniczna jest „procesem racjonalnego myślenia decydentów” na który wpływ ma wiele czynników między innymi różnie rozumiany interes narodowy, motywacja, a także oszacowanie potencjału danego podmiotu¹⁰⁴.

Zdaniem wszystkich, tak badaczy jak i praktyków, polityka zagraniczna należy od zawsze do podstawowych funkcji każdego państwa. Realizowana jest ona z wykorzystaniem wielu instrumentów, różna też jest jej skuteczność. Współcześnie coraz większe znaczenie mają skomplikowane procesy globalizacji. Ten czynnik muszą uwzględniać tak jej kreatorzy jak i realizatorzy.

¹⁰² Tamże

¹⁰³ J. Piątek, R. Podgórzńska, A. Ranke, s. 178.

¹⁰⁴ J. Nowiak, s. 54.

Bibliografia

- Bieleń S., *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2010.
- Chmaj M., Marszałek-Kawa J., Sokół W. (red.), *Encyklopedia wiedzy politycznej*, Toruń 2006.
- Frankowski P., *Polityki zewnętrzne stanów amerykańskich w procesie kształtowania polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Lublin 2014.
- Grabarczuk Andrzej, *Uprawnienia wojenne prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Toruń 2011.
- Kukułka J., Zięba R. (red.), *Polityka zagraniczna państwa*, Warszawa 1992.
- Łoś-Nowak T. (red.), *Polityka zagraniczna. Aktorzy. Potencjały. Strategie*, Warszawa 2011.
- Malendowski W., Mojsiewicz Cz. (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Poznań 1996.
- Piątek J., Podgórzeńska R., Ranke A., *Polityka zagraniczna i strategie bezpieczeństwa państw w międzynarodowych stosunkach politycznych*, Gorzów Wielkopolski 2012.
- Zięba R. (red.), *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, Toruń 2009.

Olga Lutsenko

Stosunki międzynarodowe

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ КОНСТИТУЦИИ КАК ИСТОЧНИКА ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА

The basic of the constitutions as the source of state law

Podstawy tworzenia konstytucji jako źródła prawa państwowego

Аннотация

Конституция является основным источником любой отрасли национального права, и в первую очередь конституционного. Конституция представляет собой писанный акт, совокупность актов или конституционных обычаев, которые, прежде всего, провозглашают и гарантируют права и свободы гражданина, а также определяют основы общественного строя, форму правления и территориального устройства, основы организации центральных и местных органов власти, их компетенцию и взаимоотношения, государственную символику и столицу. Конституция – это своего рода закон, который не может быть изменен путем издания обычного закона и наоборот. В статье анализируются принципы создания конституции с учетом перспектив современной специализированной литературы современной Украины и России.

Ключевые слова: Конституция, конституционное право

Summary

The Constitution is the main source of any branch of the national law, and primarily the constitutional one. The Constitution is a written act, a collection of acts or constitutional customs that, above all, proclaim and guarantee the

rights and freedoms of citizens, as well as determine the basis of the social system, the form of government and territorial organization, the foundations of the organization of central and local authorities, their competence and relations, state symbols and the capital. The constitution is a kind of law and cannot be changed by issuing an ordinary law and vice versa. The article analyzes the principles of creating a constitution considering the prospects of modern specialized literature of modern Ukraine and Russia.

Key words: Constitution, constitutional law

Streszczenie

Konstytucja jest głównym źródłem każdej gałęzi prawa krajowego, przede wszystkim konstytucyjnego. Jest najczęściej pisanym aktem prawa, może być także zbiorem aktów prawnych lub zbiorem tradycji konstytucyjnych, które przede wszystkim deklarują i gwarantują prawa i wolności obywatela. Określają także fundamenty systemu społecznego, formy rządów i samorządu terytorialnego oraz podstawy organizacji władz centralnych i lokalnych, ich kompetencje i relacje, symbole państwowe i stolicę. Konstytucja jest swego rodzaju prawem prawa, nie może być zmieniona poprzez wydanie zwykłej ustawy i odwrotnie. W artykule analizie poddano zasady tworzenia konstytucji w świetle ujęć obecnych w literaturze specjalistycznej współczesnej Ukrainy oraz Rosji.

Słowa kluczowe: konstytucja, prawo konstytucyjne

Постановка проблемы

В науке конституционного права Конституция рассматривается как важнейший политико-юридический документ. Политическое значение конституции обуславливается тем, что она «оформляет» общественные отношения и становится фундаментом их развития. Юридическая природа конституции связывается с тем, что свои задачи она выполняет правовыми средствами, то есть законом, актом, исходит от государства и тем самым получают общеобязательную силу.

В современном мире действует около 200 конституций разных государств, 300 основных законов (конституций, уставов) субъектов федераций (в Бразилии, Германии, России, США и др.), иногда принимаются конституции и в некоторых автономных образованиях (например, Конституция 1998 Автономной Республики Крым). Кроме общих черт, в этих конституциях есть и отличия. Поэтому необходимо уделить внимание рассмотрению вопроса о понятии, сущности и юридические свойства конституции.

В процессе развития демократического, правового государства необходимо учитывать опыт стран, которые уже длительное время функционируют на основе народовластия, разделения властей, политического и идеологического плюрализма. Вместе с тем в процессе государственного строительства важным является учет положительного опыта принятия конституции. Актуальность также обусловлена практической значимостью проблем в этой сфере. В юридической литературе существуют профессиональные работы, в которых освещаются отдельные аспекты сущности конституций разных стран. Но обобщающих работ по внедрению опыта, тем больше выполненных в сравнительно-правовом аспекте, нет.

Методы исследования составляет диалектический метод познания категории «конституция», изучаемого в единстве принципов историзма и аналитической логики, сравнительно-концептуальный (компаративный) метод признания специфики конституций разных стран, системно-структурный метод, герменевтический метод.

Историко-теоретические основы становления Конституции как источника государственного права

Происхождение термина «конституция» чаще всего относят к латинскому слову *constitutio*, что означает установление, устройство¹. Но семантическое поле слова конституция, по мнению автора, не может быть ограничено только ссылкой на существительное *constitutio*. Очевидно, надо обратить внимание на глагол (*constitu-ere, -stitui, -stitutium*), который имеет несколько значений, в частности, решать, устанавливать.

¹ А.Б. Барихин, *Большой юридический энциклопедический словарь*, Москва 2003, с. 302.

Он встречался еще в Древнем мире. Так, в некоторых учебниках по истории государства и права говорится о Конституции Ликурга («Ликургастрой») VIII-VII века до нашей эры и Конституцию Солона VI до нашей эры, Конституцию Адриана 117 года и Конституцию Юстиниана 534 года, Конституцию Сётоку (Япония) 604 года². Термин «конституция» применялся в законодательстве Древнего Рима и означал в те времена различные акты, изданные императором, которые закрепляли устройство государства. Но румынский ученый А. Йоргован считает спорным вопрос о том, чтобы в Древнем мире слово конституция в технико-юридическом аспекте означало законы, которыми были императорские конституции, или свод отдельных законов, регламентирующих различные сферы организации и деятельности государства, особенно у греков. У последних законы организации государства назывались «фундаментальные законы».

К тому же отдельные феодальные государства установили в письменных документах определенные фундаментальные правила относительно отношений между правителями и управляемыми, которые имели значение главных политических принципов в существующих обычаях, и которые в дальнейшем скреплялись подписями монархов. В этом смысле сошлемся на английскую Великую хартию вольностей 1215 года, венгерскую Золотую буллу. В некоторых государствах средневекового периода для разграничения подобных правил обычных законов (уставов) использовалось слово конституция. В то же время в политических и юридических трудах, инспирированные принципами естественного права, термину конституция отдавалось предпочтение, зато термин «фундаментальный закон» использовался преимущественно для обозначения актов государственной власти, наделенных высшей юридической силой. Для духовной истории Европы характерно понимание конституции, ориентированное на реальность: от «Политии» Аристотеля и «уставов» Фомы Аквинского, Жана Бодена и Томаса Гоббса к «реалистичным» конституционным определениям некоторых современных ученых, в частности Сменда и Хеллера, которых понимание конституции всегда отражало то настоящее, а не должное.

² В.Е. Чиркин, *Конституционное право зарубежных стран*: Учебник, 3-е изд., Москва 2003, с. 31-39.

Вполне понятно, что ни в античном мире, ни в средние века современного понимания понятия конституции не было. Не было тогда и таких основных законов, которые бы рассматривались как законы, обладающие верховенством, как юридическая база текущей правотворческой деятельности, как акты, закрепляющие права человека, его отношения с государственной властью. Как правило, в прошлом под конституцией понимали только устройство государства, форму организации государственной власти. И только формационные преобразования, происходившие под влиянием Великой французской буржуазной (это слово – этимологически «житель города» – не имело тогда того отрицательного значения, которое ему было предоставлено впоследствии радикалистских учений) революции конца XVIII века, наполнили это понятие принципиально новым содержанием. В те времена слово конституция имело свою символику и означало не что иное как инструмент борьбы против абсолютной власти монарха, гарантии индивидуальных и коллективных прав, демонстрации независимости применительно к колониальной власти, утверждение единства Государство-Нация. Сама эта идея впервые была сформулирована во французской Декларации прав человека и гражданина 1789 года: «общество, где не обеспечена гарантия прав и нет разделения властей не имеет Конституции»³.

Именно с этого времени слово конституция стало политическим термином. Если раньше это слово означало государственное устройство вообще, то теперь оно стало синонимом только определенного государственного устройства. Конституция стала законом, который закрепляет порядок конституционного государства, в котором власть ограничена суверенитетом народа и правами гражданина. С этого момента закрепляется современная трактовка конституции как совокупности правовых норм, которые являются основой теории конституционного государства.⁴

В конституционно-правовой доктрине теоретическая разработка понятия «конституция», как и появление первых писаных конституций нового типа, аргументированно обосновывается в контексте идей и теорий, которые привели к буржуазным революциям: естественных прав,

³ В.Н. Дубровин, *Конституции зарубежных стран*, Москва 2003, с. 132.

⁴ А.З. Георгіца, *Конституційне право зарубіжних країн*, Тернопіль 2003, с. 49-52.

национального суверенитета, общественного договора, разделения властей. И это справедливо. Борьба против абсолютизма требовала принятия одной фундаментальной Хартии, которая должна будет фиксировать правила поведения властей. Конституция должна была стать «арбитром» и закреплять фундаментальные правила функционирования государства для становления правовым государством. И в будущем, несмотря на различие конкретных подходов и характеристик, в конституции конечно понимали и понимают законодательный акт, которым определяются организация высших органов государства, порядок осуществления ими своих функций, их взаимоотношения и компетенция, а также основы положения индивида по отношению к государственной власти.

С юридической точки зрения конституция является таким же законом государства, как и другие, но в практике современного конституционализма она обычно отличается от них по способу принятия, внесения изменений и дополнений к ней. В силу этого в юриспруденции она признается «ядром правовой системы» соответствующего государства (за исключением некоторых мусульманских стран), обладает высшей юридической силой, возглавляет иерархию национального законодательства, определяет деятельность законодательной, исполнительной и судебной власти. Итак, конституция является основным законом государства. Но конституция не ограничивается только установлением государственного строя. Регулируя внешние границы свободной деятельности различных социальных структур (отношения собственности, брака и семьи, свободу образования, творчества и культуры и т.д.), она этим устанавливает юридические основы организации общественной жизни, в некоторых, наиболее важных ее сферах. Учитывая это, конституция действительно является основным законом не только государства, но и общества.

В современном конституционном праве существует множество определений понятия конституции. Французские профессора по этому поводу призывали быть снисходительными к конституционалистам. Конечно, в их основу положен один или несколько признаков, относящихся к предмету конституционного регулирования, места, которое занимает конституция в иерархии источников национальной правовой системы.

Так, английские государствоведы под конституцией понимают обладающий особым правовым значением документ, в котором определяются основы организации, а также функции органов управления госу-

дарства и формулируются принципы, которые определяют деятельность этих органов. Американские исследователи добавляют к этому такой признак, как определение свобод граждан.⁵

Можно утверждать, что доминирующим является определение конституции по ее содержанию, то есть по предмету урегулированных ею общественных отношений. Исходя из этого, конституцию определяют, как основной закон государства, закрепляющий организацию государственной власти, и регулирующий взаимоотношения этой власти, общества и индивидов.

Важным для раскрытия понятия конституции является вопрос о ее сущности. В целом можно выделить два основных подхода к определению сущности конституции:

- 1) западные концепции конституции:
 - представители естественной школы права рассматривали конституцию как своего рода общественный договор, выражение общей воли народа (нации);
 - нормативисты рассматривали конституцию как выражение высшей правовой нормы;
 - институционалисты считали конституцию уставом не только государства, но и нации как корпоративного целого;
- 2) марксистская концепция, в основе которой лежит классовый анализ конституции:
 - конституция любого государства рассматривается как продукт классовой борьбы, как инструмент, с помощью которого тот или иной класс (блок, коалиция, союз классов) закрепляет свое политическое господство⁶.

Первым, кто сформулировал целостную концепцию сущности конституции, был немецкий политический деятель Ф. Лассаль. Он писал, что сущность конституции — это «...фактические отношения, силы, которые существуют в данном обществе»⁷. Такого же мнения придерживался и известный французский ученый Ж. Бурдо, который, в частно-

⁵ Там же, с. 52-65.

⁶ С.А. Авакьян, *Політичні відносини і конституційне регулювання в сучасній Росії: проблеми і перспективи*, Журнал російського права, 2003 № 11, с. 43-54.

⁷ Д.Л. Златопольский, *О сущности конституции, очерки конституционного права иностранных государств*, Москва 1999, с. 9-11.

сти, говорил, что конституция подразумевает социальную структуру, группы (сообщества), или закрепляя существующую, или возлагая на власть реформаторские задачи в этой области. Нет сомнения в том, что сущность конституции определяется силами, действующими в обществе, ведь и сама конституция, в той или иной степени, отражает их интересы и ожидания.⁸

Другой подход, который существует в конституционном праве, связан с выделением такой ее черты, как призывом ограничить государственную власть. М. Ориу, определяя конституцию как устав государства и нации, указывал, что он «должен поставить преграду возможностям правительства с помощью всемогущей силы права, которая устанавливается»⁹.

Еще более четко по этому поводу высказывался дореволюционный государствовед Е.В. Спекторский, который писал, что конституционное государство – это государство, в котором власть не только организована, но юридически ограничена, и «совокупность таких ограничений образует конституцию данного государства»¹⁰.

Тезис об ограничении государственной власти характерен и для современных конституционных доктрин, что и было подтверждено на Международном конгрессе по сравнительному праву в Токио в 1991 году: «Усилить конституционализм – это значит усилить эффективность ограничения власти государства»¹¹.

Совсем другой подход к определению сущности конституции присущ марксистской доктрине. В ее основе лежит классовый анализ конституции. Так, В.И. Ленин писал: «Сущность конституции в том, что основные законы государства ... выражают истинное соотношение в классовой борьбе»¹². Конечно, сегодня такой подход подвергается справедливой критике.

Вместе с тем, при анализе и оценке как конституций прошлого, так и многих современных конституций нельзя полностью игнорировать

⁸ Там же, с. 10.

⁹ М.И. Байтин, *Сущность и типы государств. Теория государства и права. Курс лекции под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малька*, Москва 1997, с. 49.

¹⁰ М.И. Байтин, *Сущность и типы государств. Теория государства и права. Курс лекции под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малька*, Москва 1997, с. 50.

¹¹ Там же, с. 50.

¹² Там же, с. 50-51.

значение классовых факторов. Например, что первые конституции конца XVIII – начала XIX века были продуктом буржуазных революций и выражали они в первую очередь интересы буржуазии. О согласии, социальном консенсусе можно говорить лишь применительно к постиндустриальному обществу, которое сложилось в конце XX века в развитых странах (в социальной структуре этого общества нет классов в марксистском понимании).

С позиций современного опыта можно утверждать, что для адекватной оценки сущности конституции необходимо учитывать, по возможности, все ее проявления как внутреннего, так и внешнего характера. Прежде всего, надо исходить из того, что характерные для цивилизации общие проблемы и противоречия объективно обуславливают рост значения общих для всего народа ценностей и интересов. Поэтому современные конституции не могут не закреплять присущих всему обществу ценностей и интересов. В этом контексте конституция любого государства может и должна выступить в качестве юридического узаконенного баланса интересов всех классов и социальных слоев общества. Итак, сущностью конституции должна быть идея социального сотрудничества. Только в таком случае Конституция является средством легитимации социального согласия и партнерства, гражданского мира. «Общее человеческое предназначение государства в более широком смысле состоит в том, чтобы быть инструментом социального компромисса, смягчения и преодоления противоречий, поиска согласия и сотрудничества различных слоев населения и общественных сил: обеспечение общесоциальной направленности в содержании всех совершенных им функций»¹³.

Именно этот подход предпочитают создатели современных конституций. Но этого недостаточно для понимания сущности конституции. В этой связи автор считает продуктивной идею профессора Д.Л. Златопольского, который привлекает внимание исследователей к двум выводам Ф. Лассалья, а именно:

1. *Всякая конституция представляет собой основной закон.*

Сформулировав этот тезис, Ф. Лассаль исходил из того, что это главное свойство любой конституции, одновременно, с одной стороны, сбли-

¹³ А.З. Георгіца, с. 70-80.

жает ее с любым обычным законом, а с другой – отличает от него, поскольку в каждом государстве существует только один основной закон, тогда как обычных законов – множество.

2. Конституция именно потому, что она является основным законом, представляет собой юридическую базу для всей законодательной деятельности государства.

Ф. Лассаль впервые в мире обратил внимание на то, что основной закон государства «...должен быть основой для всех других законов...»¹⁴. Именно поэтому, принципы основного закона должны «пронизывать» все обычные законы и, во-вторых, в государстве могут существовать и «...выдаваться только те законы, которые будут строго согласовываться с принципами конституции как основного закона»¹⁵.

Наконец, профессор Б.С. Ебзев привлекает внимание к еще одному аспекту сущностной характеристики конституции – на ее программный характер. «Конституция, – пишет он, – представляет собой продуманную модель, организации социума, и в этом смысле она является определенной программой, которая имеет для всех субъектов права юридически обязательный характер»¹⁶.

Итак, «сущность конституции» – многоплановая категория, которая имеет различные аспекты. Главные направления и аспекты сущностной характеристики конституции присутствуют во всех конституционных нормах и институтах и формально находят свое отображение в конституционно-правовой регламентации власти, суверенитета и свободы личности в обществе.

Подытоживая изложенное, можно предложить следующую дефиницию понятия конституции. Конституция — это основной закон государства, принятый в особом порядке на основе компромисса разных политических сил общества, определяет пределы осуществления государственной власти и основных прав и свобод человека и, который в юридическом плане представляет собой свод правовых принципов и норм, регламентирующих важнейшие сферы общественной жизни.

¹⁴ Д.Л. Златопольский, *О сущности конституции, /очерки конституционного права иностранных государств*, Москва 1999, с. 11-12.

¹⁵ Там же, с. 12

¹⁶ Б.С. Ебзев, *Конституция. Правовое государство: Учебное пособие для вузов*, Москва 1997, с. 22-23.

Тенденции развития Конституции как основного источника государственного права.

В условиях становления конституционализма на основе общечеловеческих ценностей важным является анализ сущности, принципов, функций конституции, механизма ее принятия и изменения, роли конституционного законодательства в демократизации общественных отношений, в формировании правового государства и гражданского общества.

На современном этапе развития науки конституционного права ей присущ ряд взаимосвязанных тенденций: а) увеличение круга вопросов, которые она анализирует, б) расширение методологического инструментария научных исследований, в) ориентация на всесторонний учет положительного опыта научных исследований конституционной теории и практики других стран мира, г) большая ориентация на обеспечение практических проблем государства, г) использование в своих рекомендациях результатов политологических и социологических исследований, д) расширение экспертных возможностей науки конституционного права в законотворческом и, в целом, в нормотворческом процессе.

Ведущей чертой и тенденцией современного этапа развития конституционного права является его гуманизация. Конституция не только настраивает, а и гарантирует человеку осознание своего правового положения, прав и обязанностей, места в той или иной государственной или социальной структуре.

Гуманизация формирует идею народного суверенитета как источника конституции. Демократия, свобода, верховенство права, экономическое развитие – ключевые аспекты развития любой страны, которые прогнозируют основные тенденции развития конституции.

Заметной тенденцией развития науки конституционного права являются процессы «муниципализации»¹⁷. «Муниципальное право» исследует конституционные принципы построения государства и общества, основные права, свободы и обязанности человека и гражданина, институты непосредственной демократии, конституционные основы организации и деятельности органов государственной власти, местного

¹⁷ Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, *Наука конституційного права: сучасний стан та тенденції розвитку*, „Право України: Юридичний журнал”, 2010 №1, с. 15-20.

самоуправления, а также Конституцию как Основной Закон государства и общества. То есть предметом науки конституционного права в XXI веке становятся прежде всего актуальные проблемы теории и практики конституционного и муниципального права, например, Украины, а также смежные с ними проблемы, связанные с теорией и историей конституционного и муниципального права во всех их измерениях – как отрасли и подотрасли национального права, юридической науки и образования.

Следующая тенденция – интернационализация конституций, принятия общепризнанных принципов и норм международного права, то есть конституционное развитие государств в сфере международных отношений.

Мировые тенденции общественного развития, растворяясь в конституционной материи, проявляются в перманентных процессах глобализации и интернационализации конституционного права через сближение национальных конституций каждой демократической страны с международным публичным правом. В результате между ними иногда исчезают различия. Перспективы становления «наднационального» конституционного права связаны с формированием регионального конституционного права (например, Конституция Европейского Союза).

Такие тенденции обусловлены активизацией информационных институтов современного общества, в результате чего достижение конституции отдельных стран обобщаются на международном уровне и включаются в акты международного права – пактов, конвенций. Во многих конституциях прямо зафиксировано, что общепринятые принципы и нормы международного права составляют часть конституционного права. Некоторые государства утверждают принципы равных прав по отношению к нормам международных договоров и к конституционному, государственному праву (Польша, Бельгия, Швейцария).

Еще одним проявлением интернационализации конституций является расширение круга наднациональных правовых актов за счет регионального сближения ряда государств.

Проблемы глобализации конституции тесно связаны с увеличением роли прав человека в системе координат «международное общество – национальные государства – индивиды»¹⁸. То есть, интернационализа-

¹⁸ В.Н. Шаповал, *Сравнительное конституционное право*, Киев 2007, с. 23-43.

ция конституции вступила в свою заключительную фазу развития. Мир становится единым не только с философской точки зрения, но и в реальности.

Наблюдается расширение конституционного регулирования. Если раньше конституции ограничивались вопросами организации государственной власти и соотношениями власти и личности, то сегодня все конституции включают положения, связанные со сферой функционирования субъектов гражданского общества, экономики, социальных отношений, политической системы, а также основ духовной жизни общества.

Тенденция усиленной защиты основных прав и свобод является общеевропейской, в большинстве современных конституций закреплено право на социальное обеспечение, оказание помощи и защита малообеспеченных социальных групп. Например, в конституции Италии идет речь о том, что Республика охраняет здоровье как основное право гражданина и гарантирует бесплатное лечение малоимущих¹⁹.

Гуманизация и биологизация конституции проявляются в увеличении влияния общечеловеческих ценностей на конституцию, смещение акцентов на соблюдение прав и свобод человека, признание их высшей ценностью. Одновременно с тем, биологизация конституции проявляется в деятельности современного государства по уменьшению воздействий негативных последствий научно-технического прогресса, особенно в области генетики и медицинской биологии.

По сути, формируется новое научное направление – биоэтика, связанная с трансплантацией органов, изменением пола, искусственным оплодотворением, проблемами аборт и эвтаназии. А все эти вопросы должны регулироваться именно конституцией.

Природоохранная функция государства – это жизненно важная деятельность любого современного государства, мирового сообщества в целом. Как показывают исследования Всемирной организации здравоохранения, состояние здоровья людей на 80 процентов зависит от окружающей среды²⁰. Поэтому деятельность государства по ее охране и обеспечения экологической безопасности приобретает особое значение.

¹⁹ Конституция Итальянской Республики. 22.12.1947, Конституции государств Европейского Союза, Москва 1997, с. 434.

²⁰ Факторы, влияющие на здоровье человека, <http://cito-web.yspu.org/link1/metod/met73/node5.html> (доступ: 5.01.2018)

Не случайно в большинство современных конституций закрепляют обязанность сохранять природу и окружающую среду, бережно относиться к природным богатствам. Так, Конституция Литовской Республики (1992 года) закрепляет, что государство заботится об охране природы, животного и растительного мира, отдельных природных объектов и особо ценных пород, осуществляет надзор в целях бережного использования, а также восстановления и приумножения природных ресурсов²¹.

Выводы

Сущность конституции находит свое воплощение в самых разнообразных аспектах. Кроме юридического аспекта важен, прежде всего, социально-политический аспект конституции. Это своеобразный публичный контракт, который фиксирует и согласовывает политические интересы различных социальных групп, слоев, классов и т.д. Большинство из них возникает и реализуется в политической сфере, которая как известно, является объектом деятельности политических партий, общественных движений и других социальных объединений. Такая деятельность находит свое выражение в различных правовых, в том числе и конституционных документах. То есть конституция не может не учитывать действительное положение вещей, не фиксировать их в соответствующих ее положениях. Без такого согласования невозможно достичь социального согласия, обеспечить законность и правопорядок.

Невозможно представить демократическое государство современного мира, которое не имеет своей конституции. Ведь именно в конституции закрепляются исходные положения, на которых основываются главные формы жизни общества. Она закладывает основы организации и функционирования государства и общественных структур, формулирует основы правового статуса личности, является базисом всей правотворческой деятельности. Сущность конституции – это ее внутренняя основа, смысл, наиболее важные качества и свойства, которые определяют все структурные и функциональные характеристики основного

²¹ Л.А. Окунькова, Конституция Литовской Республики от 25 октября 1992 г., Конституции государств Европы: В 3-х т. Т. 2, Москва 2001, с. 234.

закон общества и государства, находит свое предметное выражение в ее содержании. Это наиболее обобщающая категория, которая олицетворяет существенные признаки социального, политического назначения и нормативно-правового содержания конституции.

В современном постиндустриальном обществе конституция должна быть механизмом осуществления консенсуса всех социальных групп, общественным договором, в котором различные слои общества как-бы передают государству свои полномочия по обеспечению социальной гармонии и согласия на всех уровнях. Это, безусловно, не означает, что традиционные социальные и общественные противоречия исчезают во все: они смягчаются, приобретают новые черты, отступают на задний план.

На современном этапе есть все условия для дальнейшего расширения массива конституционно-правового знания. Внедрение идеологического многообразия, сближения правовых идеалов. Восприятие национальной правовой системой норм международного права позволило учитывать положительный опыт конституционно-правового регулирования общественных отношений. В конституционно-правовых исследованиях расширяются возможности применения сравнительно-правового метода и анализа социальных процессов. В результате обогащается как общая теория конституционного права, так и конкретные понятия, категории, теории и концепции, в которых более четко проявляется социально-политическая обусловленность конституционно-правовых институтов, закономерностей их становления и развития.

Литература

- Авакьян С.А., *Політичні відносини і конституційне регулювання в сучасній Росії: проблеми і перспективи*, „Журнал російського права”, 2003 № 11.
 Байтин М.И., *Сущность и типы государств. Теория государства и права. Курс лекции* под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малька, Москва 1997.
 Барихин А.Б., *Большой юридический энциклопедический словарь*, Москва 2003.
 Георгіца А.З., *Конституційне право зарубіжних країн*, Тернопіль 2003.
 Дубровин В.Н., *Конституции зарубежных стран*, Москва 2003.
 Златопольский Д.Л., *О сущности конституции, /очерки конституционного права иностранных государств*, Москва 1999.

Конституции государств Европы: В 3-х т. Т. 2, Москва 2001.

Чиркин В.Е., *Конституционное право зарубежных стран: Учебник*, 3-е изд., Москва 2003.

Шаповал В.Н., *Сравнительное конституционное право*, Киев 2007.

Шемшученко Ю. С., О. В. Скрипнюк, *Наука конституційного права: сучасний стан та тенденції розвитку*, „Право України: Юридичний журнал”, 2010 №1.

Эбзев Б.С., *Конституция. Правовое государство: Учебное пособие для вузов*, Москва 1997.

Iwona Orłowska

Studia Wschodnioeuropejskie

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ALEKSANDER DUGIN W ROSYJSKIEJ GEOPOLITYCE

Alexander Dugin in Russian geopolitics

Streszczenie

Aleksander Dugin to w Rosji postać wpływowa, o kontrowersyjnych poglądach i wypowiedziach. Jest aktywny politycznie i społecznie a rozgłos zapewniają mu liczne publikacje: książki, artykuły czy wypowiedzi dla mediów. Jest również obecny w Internecie, chociaż uważa go za wymysł zgniłego świata zachodniego. Niniejszy artykuł traktuje o osobie Aleksandra Dugina oraz jego koncepcjach geopolitycznych. Główny nacisk położono na analizę jego przymysłów i propozycji, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień koncentrujących się na problematyce narodu rosyjskiego, religii prawosławnej, przyszłości Federacji Rosyjskiej, roli obecnego prezydenta Władimira Putina. Wątki powyższe umiejscowione zostały w szerszym kontekście kulturowym i geopolitycznym, m.in. z uwzględnieniem podstawowych nurtów rosyjskiej geopolityki, z neoeurazjatyzmem na czele. Są tu też punkty odniesienia do współczesnej polityki zagranicznej oraz wewnętrznej Rosji.

Słowa kluczowe: Aleksander Dugin, geopolityka, Rosja, eurazjatyzm, neoeurazjatyzm

Summary

Alexander Dugin actively participates in political and social life. The publicity of his theories in books, articles and statements for media provide fame for him and his thoughts. He is also presented on the Internet, although he considers it as a part of rotten, Western world. The work was devoted to the person of Alexander Dugin and his geopolitical thoughts. The author has attempted to explain A. Dugin's concept about Russian nation, the Orthodox religion or the ideas about Russian Federation in the future. This work presents classical geopolitical thoughts, the basic trends in Russian geopolitics with neoeurasianism in front. The author described the basic stands of A. Dugin about foreign and internal Russia's policy. A. Dugin is influential figure with controversial thoughts and speeches.

Keywords: Alexander Dugin, geopolitics, Russia, Eurasianism, neoeurasianism

Wstęp

Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina wzbudzają wiele kontrowersji wśród badaczy i polityków, szczególnie poza Rosją. Jako aktywny obserwator i uczestnik rosyjskiego życia społecznego i politycznego ma duże grono czytelników i entuzjastów. Publikuje wiele tekstów prasowych i jest aktywny w internecie. Jego kontakty ze światem polityki są również szeroko komentowane. Koncepcje geopolityczne jakie wysnuwa, opiera na klasycznych podstawach geopolityki. Rosję umieszcza w centrum, jako „oś historii”. Jest uznawany za przedstawiciela eurazjatyzmu. Czerpie również inspiracje z tradycjonalizmu integralnego. Uważany jest również za przedstawiciela nurtu antyoksydentalistów w rosyjskiej geopolityce. U podstaw kładzie nacjonalistyczne poglądy. W jego pracach można znaleźć wiele wątków powiązanych z nazistowskimi ideologiami, często również zarzuca się mu rasizm. Zwłaszcza przez badaczy i naukowców Europy Zachodniej odbierany jest nieprzychylnie, a często uznaje się go za szaleńcem.

A. Dugin widzi we Władimirze Putinie przywódcę na tyle silnego, że tylko on jako jedyny jest w stanie przywrócić Rosji należną jej pozycję na świecie.

Jego polityka wydaje mu się zgodna z podstawami eurazjatyzmu. Zgadza się i popiera rosyjskie interwencje zbrojne na obszarze byłego Związku Radzieckiego. Pochwala zawierane sojusze oraz obrane przez władzę kierunki w polityce międzynarodowej.

Celem pracy jest przedstawienie założeń geopolitycznych A. Dugina i pokazanie roli, jaką odgrywa w rosyjskiej geopolityce. W pisaniu artykułu autor opierał się głównie na książkach poświęconych zagadnieniom geopolityki oraz dotyczącym postaci A. Dugina. Autor odniósł się i wykorzystał również dwie z książek napisanych przez samego A. Dugina – *Основы геополитики* oraz *Putin vs Putin: Vladimir Putin Viewed from the Right*. Pozwoliło to na pełniejsze omówienie wybranych zagadnień. Pomocne okazały się też artykuły badaczy polskich oraz zagranicznych. W analizie badanego zjawiska posłużono się przede wszystkim metodą behawioralną. Autor próbował omówić obraz A. Dugina w kontekście jego geopolitycznych koncepcji oraz wpływu jakie wywierają one na przestrzeń polityczną, a także rosyjskie środowisko naukowe. Kolejno, dla scalenia poszczególnych elementów – od terminu i znaczenia geopolityki, (także rosyjskiej) po koncepcje samego A. Dugina – posłużono się również metodą syntezy.

Geopolityka oraz podstawy eurazjatyzmu

Rozważania na temat geopolityki A. Dugina należy zacząć od zdefiniowania samego pojęcia „geopolityka”. Definicja ta nie jest bowiem jednoznaczna. Na termin „geopolityka” składa się przedrostek *geo*, który z greckiego oznacza „ziemię” oraz „przestrzeń”. Utożsamia się go również z „terytorium”. Do przedrostka zostało dołożone pojęcie *polityka*. Opisuje ono wszystkie aspekty działalności człowieka w odniesieniu do zbiorowości w jakiej człowiekowi przyszło egzystować¹. Myśl geopolityczna swoje korzenie czerpie od myśli politycznej. Koncentruje się głównie na przestrzeni geograficznej oraz jej udziale w kształtowaniu politycznych procesów. W skład myśli geopolitycznej wchodzi: teorie, doktryny, idee².

Geopolityka pojawiła się na przełomie XIX i XX wieku. Jej początki związane są z rozwojem w Europie wielkich mocarstw, a także tworzeniem się naro-

¹ A. Krzeczunowicz, *Geopolityka i geostrategia*, Częstochowa 2010, s. 11.

² L. Sykulski, *Geopolityka skrypt dla początkujących*, Częstochowa 2014, s. 41.

dów³. Za twórcę samego pojęcia uznaje się szwedzkiego politologa i myśliciela Rudolfa Kjellena. Nazwał on geopolitykę: „nauką o państwie, jako organizmie geograficznym oraz przestrzennym zjawisku”. Terminu tego użył po raz pierwszy w artykule *Badania nad granicami politycznymi Szwecji w 1899 roku*⁴.

Geopolitykę można podzielić na akademicką oraz stosowaną. Ta pierwsza związana jest z postrzeganiem i używaniem jej jako dyscypliny naukowej, głównie przez badaczy akademickich. Ta druga z kolei jest instrumentem prowadzenia polityki międzynarodowej, skupionej na determinizmie geograficznym. Postrzega się ją także jako myśl przestrzenną, która ma realne oddziaływanie w stosunkach międzynarodowych⁵. Myśl geopolityczna jest uznawana za jeden z elementów, które miały wpływ na budowanie mitologii narodowej. Odegrała ona dużą rolę w procesie formowania się narodów w Europie, miała również wpływ na budowanie wyobrażeń dotyczących miejsca danego państwa w przestrzeni międzynarodowej. Twórcami koncepcji geopolitycznych nie byli tylko geostratedzy oraz wojskowi, ale również historycy, publicyści, filozofowie. Myśl geopolityczną można nazwać częścią kultury każdego kraju⁶.

Z kształtowaniem procesów geopolitycznych mamy do czynienia od początku dziejów świata. Za początki geopolityki jako nauki przyjmuje się przełom XIX i XX wieku. W tym czasie swoje badania prowadzili Karl Ernst Haushofer, Rudolf Kjellen, Halford Mackinder, Fridrich Ratzel czy Alfred Thayer Mahan. Ze względu na swą pracę i osiągnięcia w dziedzinie nowej nauki nazwani zostali oni „ojcami geopolityki”⁷.

Niezbędne dla przeanalizowania założeń geopolitycznych A. Dugina jest opisanie po krótku jak rozwiała się i wyglądała rosyjska myśl geopolityczna. W Rosji mamy do czynienia z dwoma tendencjami prowadzenia polityki zagranicznej. Po pierwsze, władcy, decydenci – osoby sprawujące władzę – chcieli europeizacji państwa, dążąc do jego rozwoju przez kontakty oraz przejmowanie wzorców europejskich. Niektórzy z nich mieli odmienny pogląd na tę kwestię, twierdząc że na Rosję zbyt duży wpływ ma Zachód, co zbyt negatywnie oddziałuje na kraj. Za takim podejściem szła izolacja od cywilizacji zachodniej⁸.

³ J. Potulski, *Rosyjskie koncepcje geopolityczne jako wyraz poszukiwań formuły imperialnej*, [w:] *Rosja: rozważania imperiolologiczne*, red. S. Bielen, A. Skrzypek, Warszawa 2015, s. 49.

⁴ L. Sykulski, s. 12.

⁵ Tamże.

⁶ J. Potulski, s. 52.

⁷ L. Sykulski, s. 35.

⁸ T. A. Kisielewski, *Schylek Rosji*, Poznań 2007, s. 15.

Na rosyjską myśl geopolityczną wpływ ma wiele elementów: poczynając od terytorium, jego zasięgu, klimatu, aż po doświadczenie historyczne państwa. Żywa jest również idea „posłannictwa” oraz „Świętej Rosji” i „Trzeciego Rzymu”⁹.

Strategicznie ważnym wydarzeniem dla Rosji był podbój Syberii oraz jej kolonizacja¹⁰. W Rosji czynnik geograficzny jest postrzegany za priorytetowy. Było tak w czasach carskich, Związku Radzieckiego oraz współczesnych. O nim pisał już Piotr Czapajew w XIX wieku¹¹. Obecnie w świadomości rosyjskiej widoczny jest kompleks wobec państw Europy Zachodniej. Mowa tu przede wszystkim o zacofanie kraju¹².

A. Dugin uważany jest za najważniejszego przedstawiciela idei eurazjatyizmu. Dla dalszych rozważań istotne jest wyjaśnienie samego terminu „eurazjatyizmu” oraz odpowiedź na pytanie czym jest Eurazja. Według encyklopedii PWN Eurazja jest to największy kontynent na całej kuli ziemskiej, w skład którego wchodzi Europa i Azja. Łączna powierzchnia zajmuje 53 miliony km². Zamieszkuje go według danych z 2008 roku, około 4,8 mld ludzi¹³. Jego granice biegną od wschodnich podnóży gór Ural, wzdłuż morza Kaspijskiego, ujścia Donu do morza Azowskiego, dalej do cieśniny Bosfor, po wschodnie wybrzeże morza Egejskiego¹⁴. W Rosji pojęcie Eurazji nie jest rozumiane jedynie geograficznie i geologicznie. Niesie ono także znaczenie ideologiczne oraz kulturowo – historyczne. Jako pierwszy posłużył się nim austriacki geolog Edward Suessa. Użył takiej nazwy z powodu braku wyraźnej granicy terytorialnej w tej części świata¹⁵.

Od nazwy kontynentu została zaczerpnięta nazwa ruchu ideowo-społecznego – eurazjatyizmu, który rozwinął się w Rosji. Określa się go jako jeden z nurtów antyokcydentalizmu. Jest to prąd o charakterze polityczno-społecznym¹⁶. Twórcy i przedstawiciele eurazjatyizmu uważali, że Rosja powinna stanowić osobną cywilizację. Dążyli do stworzenia Imperium Eurazjatyckiego. W chwili utworzenia takiego mocarstwa miałoby ono moc przeciwstawienia się potęgom morskim¹⁷. Eurazjatyzm narodził się w latach dwudziestych

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże.

¹¹ B. Gołabek, Lew Gumilow i Aleksander Dugin: o dwóch obliczach eurazjatyizmu w Rosji po 1991 rok, Kraków 2012, s. 7.

¹² T. A. Kisielewski, s. 81.

¹³ *Wielka encyklopedia powszechna PWN t. 3*, Warszawa 1964, s. 522.

¹⁴ L. Sykulski, s. 26.

¹⁵ I. Massaka, *Euroazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wrocław 2001, s. 5.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ L. Sykulski, s. 26.

XX wieku w Sofii, wśród rosyjskiej emigracji. Był to wyraz patriotycznego zrywu młodych, rosyjskich intelektualistów¹⁸.

Nowy fala rozwoju myśli nastąpiła na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Współcześni przedstawiciele tego nurtu nazywani są w literaturze neoeurazjatami. Dzieje się tak, aby w jasny sposób odróżnić ich od twórców z lat dwudziestych XX wieku, których często nazywa się pierwszymi. Najważniejszym przedstawicielem idei był Lew Gumilow. Po jego śmierci koncepcję w Rosji rozwijał A. Dugin. Eurazjatyzm można nazwać teorią, która łączy w sobie program nacjonalistyczny i imperialny. W wielu partiach politycznych o charakterze narodowym lub nacjonalistycznym widać pewne elementy charakterystyczne właśnie dla eurazjatyizmu¹⁹.

Aleksander Dugin jako przedstawiciel neoeurazjatyizmu rosyjskiego

Po śmierci L. Gumilowa to A. Dugin uważany jest za jego następcę i zarazem kontynuatora oraz propagatora jego myśli. Jest badaczem, który wiele czerpie z dorobku „ojców geopolityki”. U jego podstaw rozważań geopolitycznych leży „geograficzna oś historii” H. Mackindera. Wpływ na kierunek jego myślenia miał również K. Haushofer. Dla rosyjskiego badacza dominującą siłą na ogromnej przestrzeni eurazjatyckiej są nie Niemcy a Rosja²⁰. Przeciwwstawia sobie świat cywilizacji oceanicznej oraz lądowej. Tą pierwszą utożsamia z cywilizacją, jak sam pisze, handlarzy, zaś tą drugą nazywa cywilizacją bohaterów²¹. Jego tezy odbiegają w znaczny sposób od podstawowych założeń eurazjatyizmu. W założeniach klasycznego eurazjatyizmu nie da się doszukiwać elementów rasizmu. U Dugina jest on widoczny. Dla niego wrogość jest prawem naturalnym i czymś zupełnie usprawiedliwionym²². Po wydanej w 1997 roku książce *Основы геополитики* zaistniał w świadomości społecznej i od tego czasu stara się reprezentować własne stanowisko w geopolitycznym dyskursie rosyjskim²³.

¹⁸ I. Massaka, s. 37.

¹⁹ Tamże

²⁰ Н. Ашенкамф, С.В. Погорельская, *геополитика антропология*, Москва 2006, s. 881.

²¹ I. Massaka, s. 176.

²² Tamże.

²³ B. Gołąbek, s. 10.

Urodził się 7 stycznia 1962 roku w Moskwie. Jego ojciec Aleksander był generałem radzieckiego wywiadu, a matka Galina Wiktorowna lekarzem. A. Dugin włada biegle kilkoma językami: angielskim, niemieckim, włoskim, łaciną, hebrajskim, francuskim. Ukończył studia filozoficzne oraz historię religii na Moskiewskim Uniwersytecie im. Michaiła Łomonosowa. Po studiach kontynuował pracę naukową²⁴. Wśród jego zainteresowań można wymienić wiele różnorodnych dziedzin takich jak chociażby: filozofie, historie, religioznawstwo, okultyzm. Jest uważany po René Guénon za przedstawiciela współczesnego tradycjonalizmu integralnego. Współtworzy takie czasopisma jak „Jewrazijskoje obozrenije” „Jewrrazjiskoje Wtorzenije”²⁵.

A. Dugin wraz z Eduardem Limonowem w 1993 roku założyli ruch, który nazwali Front Narodowo-Bolszewicki. Po niecałym roku działania przekształcił się on w Partię Narodowo – Bolszewicką (NBP), która wówczas skierowana była w swoich założeniach przeciw prezydenturze Borysa Jelcyna oraz kapitalistycznym przemianom. A. Dugin był głównym twórcą programu NBP. Opierał się on w znacznym stopniu na założeniach eurazjatyizmu²⁶. A. Dugin odszedł od partii w kwietniu 1998 roku ze względu na odmienną koncepcję co do jej dalszego działania. W 1999 roku przedstawił pomysł założenia nowej partii o nazwie Templariusze Proletariatu, jednak nigdy pomysł ten nie został w pełni zrealizowany. Mimo kontrowersji jakie wzbudza, uznawany jest za jednego z najbardziej wpływowych intelektualistów Rosji. Wiele uwagi poświęca się również wydawnictwu jego książek, które wspierane było przez Ministerstwo Obrony Rosyjskiej Federacji²⁷. W 1998 roku został doradcą przewodniczącego dumy państwowej Giennadija Sielezniowa, był także osobą tworzącą Centrum Analiz Geostrategicznych. 21 kwietnia 2001 roku powstał Wszechrosyjski Polityczny Ruch Społeczny „Eurazja”. Był to projekt, któremu samodzielnie patronował. Ruch miał na celu wspieranie zmian w Rosji wraz z duchem eurazjatyizmu. W 2003 roku w wyniku konfliktu A. Dugina z jednym z czołowych przedstawicieli organizacji Piotrem Susłowem doszło do rozłamu. Odszedł z organizacji zakładając Międzynarodowy Ruch Eurazjatycki²⁸.

²⁴ P. J. Sieradzan, *Aksamitni Terroryści Narodowy bolszewizm w Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2008, s. 53.

²⁵ I. Massaka, s. 176.

²⁶ P.J. Sieradzan, s. 69-71.

²⁷ I. Massaka, s. 147-176.

²⁸ Tamże.

W roku 2005 przez zwolenników A. Dugina został założony Eurazjatycki Sojusz Młodzieżowy. Liderami tej organizacji zostali Paweł Zarifullin oraz Walerij Korwin. Za główny cel działacze postawili sobie niedopuszczenie do powstania sojuszu i uzależnienia Rosji od Europy Zachodniej. Chcieli utworzyć „Rosję – 3”, co miałoby oznaczać powstanie nowej imperialnej siły, oczywiście w duchu eurazjatyizmu²⁹. A. Dugin dostrzegł, że współcześnie najłatwiej jest dojść do odbiorcy za pomocą kultury masowej. Dokonuje on tego nie tylko przez popularyzację swoich idei, ale również promocję siebie samego w środkach masowego przekazu, przede wszystkim w internecie³⁰.

A. Dugin nie charakteryzuje terminu geopolityka w sposób jednoznaczny. Według niego poszczególni autorzy oraz źródła znaczenia terminu geopolityka w znaczący sposób różnią się od siebie. Dostrzega on różnice i niejednoznaczność w wyjaśnieniu tego terminu. Wyjątkowość oraz synteza tej dyscypliny naukowej według niego polega na włączeniu w nią kilku innych nauk, które niejako dopełniają się w jedno. Autor zalicza do nich, m.in.: geografę, historię, demografię, etnografię, religioznawstwo, ekologię, socjologię, politologię, wiedzę o konfliktach i wojnach. Podobnie jak wszystkie nauki humanistyczne, wyróżnia ona odmienne szkoły oraz nurty. W geopolityce według niego można wyodrębnić wiele kierunków³¹. W opisywaniu tego zagadnienia A. Dugin idzie dalej, porównując ją z marksizmem i liberalizmem. Píše on również, że znajduje się ona na tym samym poziomie, co marksizm i liberalizm. U swoich podstaw mają mieć stronę ekonomiczną – socjalną. Nie jest istotne to, że odnoszą się do odmiennych wartości. Ekonomiczne podstawy marksizmu i liberalizmu zestawiać należy z geopolityką. Geografia i przestrzeń w geopolityce zastępują funkcję pieniądza i sferę ekonomiczną. Z przestrzenią związane są podstawowe aspekty ludzkiej egzystencji, która funkcjonuje jako baza do interpretacji przyszłości. Geopolityka pokazuje swoją użyteczność w wyjaśnianiu wydarzeń z przeszłości i jest efektywna w organizowaniu teraźniejszości oraz tworzeniu przyszłości. A. Dugin porównuje marksizm i liberalizm z geopolityką. Zestawia człowieka ekonomicznego (*homo economicus*) z człowiekiem przestrzennym, z góry określoną przestrzenią i uwarunkowaniami. Jest to człowiek ukształtowany przez kulturę, cywilizację, etnosy i państwa. Geopolityka według A. Dugina stanie się w przyszłości „maso-

²⁹ P. J. Sieradzan, s. 117.

³⁰ B. Gołabek, s. 185-190.

³¹ А. Дугин, Основы геополитики, Москва 1997, s. 11.

wą ideologią” oraz planowaniem strategii globalnych, społecznych, prawa i historii³².

Badacz geopolitykę ukazuje także jako naukę o władzy i dla władzy, stworzoną dla decydentów. Tylko po osiągnięciu przez człowieka socjalnego wierchołka, geopolityka zaczyna jawić się niezbędną. Jest ona dyscypliną elit politycznych. W historii wnikliwie ilustruje, czym kierowały się jednostki aktywnie uczestniczące w rządzeniu narodami i państwami. We współczesnym świecie geopolityka ma pewną moc odniesienia. Jednostka rządząca posiada wpływ, przez zachowanie, które jest wynikiem globalnych czynników takich jak: zakończenie sojuszy, wypowiedzenie wojny, wprowadzanie reform, wprowadzanie sankcji politycznych lub gospodarczych. Geopolityka – jest nauką reguł³³.

Wydane w 1997 roku *Основы геополитики* były dla Dugina przełomowym dziełem. Autor został dostrzeżony nie tylko w samej Rosji, ale również poza nią. Książka wzbudziła duże zainteresowanie. Wydanie to zyskało wiele pozytywnych recenzji zwłaszcza w rosyjskim środowisku uczelnianym. Zaś poza Rosją publikacja komentowana była w kontekście niemałych kontrowersji jakie wzbudziła³⁴. Pisał on, że na początku lat dziewięćdziesiątych istniały dwa projekty odnoszące się do rosyjskiej przyszłości. W swoich książkach próbował nakreślić na jakim poziomie rozwoju jest Rosja oraz w jaką stronę powinna pójść.

Pierwszym z programów i pomysłów na przyszłość Rosji był projekt stworzony przez radykalnych liberałów – „reformatorów”. Był on oparty na założeniach wolnorynkowych, na których skupia się Europa Zachodnia oraz USA. Ich autorzy powołują się na książkę *Koniec historii* Francisa Fukuyamy. Drugim projektem jest „nacionalistycznie – patriotyczna opozycja”, która przeciwstawia się liberalnej polityce. Okazało się, że w pełnym tego wyrażenia znaczeniu nie była ona ani nacionalistyczna, ani patriotyczna. Wewnątrz niej ścierały się wpływy post – komunistyczne, sowieckie oraz tradycja carska. A. Dugin nie był zwolennikiem żadnego z tych podejść. Pisał o kompromisie między nimi, przedstawionym w jednej silnej idei, dla wielkiego narodu rosyjskiego³⁵.

³² Tamże.

³³ Tamże.

³⁴ I. Massaka, *Eurazjatyzm...*, op. cit., s. 14.

³⁵ А. Дугин, s. 179-181.

Polityka zagraniczna według A. Dugina

Rosja z punktu widzenia strategicznego, wydaje się być gigantyczną kontynentalną masą, którą A. Dugin definiuje jako obszar Eurazji. Po opanowaniu Syberii, obszar Rosji zbiegł się z geopolitycznym pojęciem „obszaru centralnego” kontynentu. H. Mackinder zdefiniował rosyjską przestrzeń jako „geopolityczną oś historii”. Pod względem: lingwistycznym, klimatycznym, kulturowym i religijnym Rosja jawi się syntetyczną jednością eurazjatyckiego zachodu i eurazjatyckiego wschodu. Nie stanowi jednak połączenia tych dwóch kultur a jest samowystarczalną i odrębną kulturą.

Rosja jest czymś ponad podziałem na wschód i zachód, posiada silną autonomię pod każdym względem. Przez swe wyjątkowe położenie pojawiło się u A. Dugina sformułowanie „środkowego” i „średniego imperium”, gdzie geograficzne uwarunkowania związane są nierozdzielnie z duchowymi wartościami³⁶.

Istnieje ryzyko, którego obawia się A. Dugin. Jeśli Rosja nie wykorzysta swojego potencjału i nie stanie się najpotężniejszym mocarstwem, to wówczas może zrobić to inna siła polityczna. Wśród możliwych scenariuszy A. Dugin wymienia choćby takie:

- Chiny mogą skierować się na północ, w kierunku Kazachstanu i wschodniej Syberii, co znacznie zwiększyłoby chiński potencjał;
- Europa Środkowa może uzyskać wpływy na zachodnich ziemiach rosyjskich w kierunku Ukrainy oraz Białorusi;
- Bliski Wschód może także postarać się o zintegrowanie Azji Środkowej;
- zagrożone mogą być tereny przy Uralu a także niektóre tereny południowej Rosji.

Dzieje się tak, ponieważ geopolityka nie toleruje próżni. W geopolityce ciągle dochodzi do zmian, jest to nauka dynamiczna. Na takie scenariusze państwo Rosyjskie powinno być podwójnie przygotowane, aby nie dopuścić do ich realizacji. Istotną kwestią w rozważaniach A. Dugina jest postrzeganie istnienia Związku Radzieckiego oraz Układu Warszawskiego. Ma on jasno wyklarowaną i czytelną opinię na ten temat. Uważa, że z geopolitycznego punktu widzenia ich istnienie było słuszne i uzasadnione dla budowania większej przestrzeni oraz spełniania interesów narodu rosyjskie-

³⁶ Н. Ашенкамф, С.В. Погорельская, s. 881.

go. Upadek Związku Radzieckiego uznaje on za strategiczny cios dla całej Europy³⁷.

A. Dugin sięga bardzo często do idei konfliktu „Lądu i Morza”. Stara się on przenieść ten konflikt na współczesną płaszczyznę polityczną i społeczną. Jeśli chodzi o cywilizację kontynentalną, lądową ma on na myśli Rosję oraz Eurazję, a jeśli chodzi o cywilizację morską, utożsamia ją ze Stanami Zjednoczonymi, równocześnie umieszczając na jednej płaszczyźnie USA wraz z sojusznikami. W swoich licznych publikacjach A. Dugin w sposób jasny opowiada się przeciw Stanom Zjednoczonym jako wrogowi numer jeden zarówno Rosji, jak i całej Eurazji. Utożsamia Zachód, a w sposób szczególny Stany Zjednoczone, z brakiem jakichkolwiek wartości i ideałów. A. Dugin traktuje kwestie relacji ze Stanami Zjednoczonymi jako część planu politycznego, który powinien mieć wpływ na kształtowanie się polityki międzynarodowej. Dla niego, ta niechęć, ma to być również element jednoczący i konsolidujący naród rosyjski wokół wspólnego wroga³⁸. Zauważa on również potrzebę odzyskania wpływów w państwach tak zwanej „bliskiej zagranicy”, a także odnowienia i przewartościowania stosunków z państwami europejskimi w taki sposób, by powstał nowy eurazjatycki blok państw kontynentalnego Zachodu. Ważne jest także odbudowanie relacji na wschodzie z krajami takimi jak: Iran, Indie, Japonia³⁹. W relacjach z Unią Europejską Rosja powinna nawiązać relacje z Niemcami oraz Francją. Blok franko-germański skłania się ku oswobodzeniu z opieki proamerykańskiego NATO. W przyszłości kraje te mają stać się przyczółkiem dla obszaru Eurazji, chodzi tu zwłaszcza Niemcy. Właśnie w narodzie niemieckim dostrzega głównie cechy, które umożliwiają integrację regionu. Do cech tych zaliczył: położenie geograficzne, silną gospodarkę, historyczną, wolę oraz poczucie cywilizacyjnej misji. Swoją myśl rozwija dalej, pisząc o podziale strefy wpływu w Europie Wschodniej pomiędzy Niemcy i Rosję. Czyni ten podział ze względu na różnice kulturowe i religijne⁴⁰.

A. Dugin uważa, że istnienie niepodległej Polski nie jest w interesie Rosji. Rozszerzenie Unii Europejskiej w 2004 roku uznaje za błąd. Uważa, że kraje takie jak, Polska, Litwa, Łotwa, Estonia są państwami satelickimi Stanów Zjedno-

³⁷ Tamże.

³⁸ B. Gołębek, s. 138-139.

³⁹ Н. Ашенкамф, С.В. Погорельская, s. 885.

⁴⁰ T. Rembecki, *Bezpieczeństwo Rosji w neoeurazjatyckiej koncepcji geopolitycznej Aleksandra Dugina* [w:] *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa* nr 4/2013, pod red. J. Farysej, Poznań 2013, s. 16.

czonych, w związku z tym, ich trwanie zagraża integralności Eurazji. Postrzega je jako sztuczne twory, stworzone wyłącznie dla szerzenia amerykańskich interesów na obszarze europejskim⁴¹. Rosja powinna kontrolować również północno-wschodnią Europę jako element planu geopolitycznego, związanego z procesami historycznymi na tym terytorium. Obecność północno-wschodniej Europy w obrębie wielkiej imperialnej Eurazji jest niepodważalna⁴².

Wielka Brytania jest uznawana przez A. Dugina, w odróżnieniu do Niemiec, za drugiego, po Stanach Zjednoczonych, głównego wroga Rosji. Píše on również, że jest możliwe zneutralizowanie pozycji Wielkiej Brytanii, przez wspomaganie nacjonalizmu szkockiego, irlandzkiego oraz walijskiego. Ma to doprowadzić do osłabienia integralności państwa przez rozbięcie jedności Królestwa. Islam jest przez A. Dugina uznawany za silny element składowy w budowaniu potężnej Eurazji. Islam u swoich podstaw ma silne wartości tradycyjne i konserwatywne. Z tego też względu nigdy do islamu nie przedostały się liberalne wartości. A. Dugin duże nadzieje wiąże z relacjami z Iranem, który powinien stać się sojusznikiem Rosji. W Turcji zaś dostrzega silne proeuropejskie zapędy, zwłaszcza w polityce zagranicznej. Możliwość osłabienia Ankary widzi we wspieraniu separatyzmu kurdyjskiego. W Turcji A. Dugin dostrzega wyraźny rozdźwięk między bardziej proeuropejską elitą a tradycyjnym społeczeństwem⁴³.

W planach A. Dugina prezentuje się pomysł jak realizować idee „Imperium Eurazjatyckiego”. W polityce zagranicznej, należałoby według niego zrealizować oś współpracy Moskwa – Berlin – Tokio – Teheran. Wlanie na podstawie takiej osi mogłyby powstać imperia nazywane przez A. Dugina wtórnymi – Niemcy powinni stworzyć „Imperium Europejskie”, Japonia zaś „Imperium Oceanu Spokojnego”. Do Iranu należałoby zadanie stworzenia „Imperium Środkowo – Azjatyckiego”⁴⁴. Propozycje sojuszy ukazywane przez A. Dugina w dużym stopniu odzwierciedlają poczynania Władimira Putina. Za przykład może posłużyć uczestnictwo w różnych organizacjach o różnym statusie oraz prowadzenie własnej polityki wobec nich. A zaliczyć do nich powinno się największe z nich: NATO, Unia Europejską, grupa G20 lub G8⁴⁵.

⁴¹ Tamże.

⁴² A. Дугин, s. 190.

⁴³ T. Rembecki, *Bezpieczeństwo...*, op. cit., s. 15-19.

⁴⁴ M. Wojnowski, *Aleksander Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynę do badań nad wykorzystaniem geopolityki przez cywilne i wojskowe służby specjalne we współczesnej Rosji*, [w:] *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, nr 10 / 2014, s. 14-15.

⁴⁵ B. Gołębek, s. 145.

Polityka wewnętrzna Rosji według A. Dugina

Rozpad Związku Radzieckiego był początkiem budowy nowej tożsamości przez Rosjan i załamania dotychczasowej. Wiązało się to również z załamaniem gospodarczym, ale i politycznym. Kryzys polityczny był związany jednak przede wszystkim z samym centrum, a ściślej z centrum decyzyjnym, czyli stolicą państwa – Moskwą. W swojej książce *Основы геополитики* A. Dugin zadaje podstawowe pytania odnośnie do przyszłości kraju⁴⁶. Uważa on, że organy państwowe oraz rozwiązania, które wprowadzono w Rosji na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku nie sprawdziły się, zawiodły oczekiwania. Według niego niezbędne jest wzmocnienie władzy i najlepiej oddanie jej w ręce jednostki. Dyktatorski system według A. Dugina jest najlepiej w stanie poradzić sobie z postawionymi celami rosyjskiej polityki⁴⁷.

Federacja Rosyjska, która została utworzona po rozpadzie ZSRR nie ma według A. Dugina historycznej państwowości, jej granice były przypadkowe, orientacja kulturowa rozmyta, polityka rozchwiana, państwo było etnicznie podzielone, ekonomiczna struktura często rozparcelowana i doprowadzona do ruiny. Nie wykluczał, że niezbędna będzie rewolucja podobna do tej przeprowadzonej przez Młodoturków. Państwo z taką kondycją nie było w stanie funkcjonować właściwie na arenie międzynarodowej. Struktura była zaburzona i pozbawiona wewnętrznego ładu⁴⁸.

Rosji A. Dugin z przekonaniem nie nazywa rosyjskim państwem. Píše również, że nie może tego zrobić w odniesieniu do Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP). Bez względu na to, prawie całe terytorium WNP wchodziło w przeszłości w skład Imperium Rosyjskiego, współcześnie kraje należące do WNP są autonomiczne i niepodległe politycznie. A. Dugin uważa, że nie odznaczają się one cechami stałej państwowości. „Strategiczne interesy FR” podobnie jak „Strategiczne interesy państw WNP” to „pusta przenośnia”. Powinny one stanowić jedność, a przeciwstawianie ich sobie zagraża „strategicznym interesom Rosjan”. Nie zważa jednak na sytuację, w której państwo rosyjskie nie jest państwem w pełnym tego słowa znaczeniu, bo Rosja w odróżnieniu od innych krajów leży na silnej podstawie prawnej, odziedziczonej po Związku Radzieckim. Wynikają stąd kroki podejmowane przez decydentów rosyjskich.

⁴⁶ A. Дугин, s. 184.

⁴⁷ M. Wojnowski, s. 33.

⁴⁸ A. Дугин, s. 184.

Z tego też powodu udało się utrzymać Rosję oraz państwa WNP od chaosu politycznego⁴⁹.

W kwestiach gospodarczych A. Dugin przedstawił pomysł stworzenia „Autarkii”, samowystarczalnego państwa – kontynentu. Byłoby ono zamknięte i niezależne gospodarczo, jednocześnie zdolne zabezpieczyć swoje potrzeby gospodarcze. Idea ta została stworzona w 1800 roku przez filozofa i myśliciela niemieckiego pochodzenia Johanna Gottlieba Fichtego jako układ handlowy, który jest w pełni zamknięty, wszystkie produkty i towary, które są niezbędne dla obywateli danego kraju są produkowane oraz sprzedawane w tym właśnie kraju. A. Dugin uważa takie rozwiązanie ekonomiczne dla Rosji za najodpowiedniejsze, chcąc połączyć rynek rosyjski z krajami należącymi do WNP⁵⁰.

W publikacjach A. Dugina, które ukazały się po 2004 roku mamy do czynienia z nową strategią jaką wysuwa w odniesieniu do gospodarki. Chodzi ściślej o politykę energetyczną. Chciałby on, aby gaz ziemny pochodzący z Rosji był niejako spoiwem, łączącym kraje niegdyś wchodzące w skład Związku Radzieckiego. Łącznikiem miałyby być sieć rurociągów. Takie rozwiązanie jawi się jako instrumentem nacisku. Rosja prowadzi taką politykę, politykę zastraszania, od wielu lat. Blokuje lub zwiększa ceny dostarczanego surowca, a gaz wykorzystywany jest przykładowo jako karta przetargowa w stosunku do Ukrainy⁵¹.

A. Dugin naród rosyjski zawsze stawia w centrum swoich rozważań. Uważa, że nosi on znamiona i wszystkie cechy politycznego podmiotu. Jest jednością, choć elementy jego nie są identyczne. Pod względem etnicznym, kulturowym, historycznym, religijnym jest zunifikowany. Nie jest to jednak jedyna przyczyna, dla której umieścił naród rosyjski w centrum wszystkich geopolitycznych koncepcji. W odróżnieniu do innych narodów Rosja jest nosicielem i twórcą nowej cywilizacji. Naród rosyjski brał udział w tworzeniu wielu państw. Począwszy od wielu wschodniosłowiańskich księstw do Rusi Moskiewskiej, Imperium Carskiego i Związku Radzieckiego. Naród Rosyjski nie tylko był bazą do powstania tych ziem, ale także wyrażał w nich wyższe idee, którą nazwał ideą niesienia cywilizacji. To nie państwo stało się początkiem do formowania narodu rosyjskiego, lecz to naród rosyjski eksperymentował z różnymi formami systemów politycznych. Rosyjski naród posiada jeszcze

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ B. Gołąbek, s. 128-129.

⁵¹ Tamże.

jedną misję związaną z eschatologią. Jego uniwersalne wartości, takie jak prawda, duchowość i sprawiedliwość, które nie zamykają się w granicach Rosji, to transcendentálny aspekt tego, co rosyjskie⁵². Pojęcie mesjanizmu oraz szczególnej misji narodu rosyjskiego pojawiało się u wielu przedstawicieli panslawizmu oraz u słowianofilów⁵³. A. Dugin odwołując się do myśli eurazjatyizmu odrzuca wszystko, co zachodnie, skupiając się również na religii. Uważa, że kościół na Zachodzie został zliberalizowany. Wszystkie wartości, które posiadał świat chrześcijański zostały porzucone⁵⁴. Rosjanie są odmienni religijnie i kulturowo, odznaczając się od katolicko-protestanckiego świata Zachodu i od postchrześcijańskiej cywilizacji, która tam się rozwija. Jest ona antytezą rosyjskiej cywilizacji. Wg. A. Dugina jest od niej w każdym sensie odmienna, a jej strategiczne interesy powinny być orientowane antyzachodnio⁵⁵.

Aleksander Dugin o Władimirze Putinie

Jak pisze sam A. Dugin objęcie władzy w Rosji przez W. Putina pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku, było wydarzeniem historycznie przełomowym. Wybór W. Putina na prezydenta Rosji miał wyraźne znaczenie nie tylko dla zmian w strukturze wewnętrznej polityki, ale także dla zmian w rosyjskiej polityce zagranicznej. A. Dugin w swojej książce wydanej w 2014 roku *Putin vs Putin: Vladimir Putin Viewed from the Right*. Pisze wyraźnie o tym, że cała polityka w czasie jego prezydentury uległa przewartościowaniu. Wskazaniem na pojawienie się nowych tendencji była już, pierwsza wizyta nowego prezydenta w krajach Dalekiego Wschodu. Rosja postawiła sobie nowe geopolityczne cele. Jako pierwsze strategicznie istotne pytanie pojawiło się to najważniejsze, dotyczące relacji Rosja – Stany Zjednoczone. Czy możliwe będzie zbudowanie nowego multipolarnego świata? Żadne inne mocarstwo poza Rosją nie posiadało siły, by stworzyć kontrbalans dla istniejącego systemu. Rosja ma, według A. Dugina, szanse zbudowania długoterminowej strategii w sojuszu

⁵² H. Ашенкамф, С.В. Погорельская, s. 886-888.

⁵³ I. Massaka, s. 18.

⁵⁴ M. Składanowski, *Prawosławie i „cywilizacja rosyjska” Instrumentalizacja religii w geopolitycznym projekcie Aleksandra Dugina* [w:] *Drohiczyński Przegląd Naukowy Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego nr 8/2016* pod red. R.T. Ptaszek, Drohiczyn, s. 239.

⁵⁵ А. Дугин, s. 190.

z wielką eurazjatycką siłą, aby stworzyć demograficzny, ekonomiczny, militarny i kulturowy sojusz o wielkim potencjale. Nowy prezydent, jak pisze dalej autor książki, stał się oddany realizacji budowaniu kursu eurazjatyckiego. W Putin zaproponował prowadzenie śmiałych geopolitycznych inicjatyw, przede wszystkim odnowy relacji pomiędzy Moskwą a Berlinem, Moskwą a Teheranem, Moskwą a New Dehli, Moskwą a Pekinem, Moskwą a Tokio. Dowodem na takie działania były właśnie wizyty jakie Putin tam składał na początku XXI wieku. Ważne dla rozwoju nowej polityki zagranicznej były serie traktatów, umów dwustronnych i szeroko komentowanych, zwłaszcza w rosyjskiej telewizji, inicjatyw. Nie były to tylko kurtuazyjne spotkania, a ściśle zaplanowana strategia eurazjatyckiego kierunku, który dopiero zaczął być wcielany w życie⁵⁶. W czasach rządów Michaiła Gorbaczowa i Borysa Jelcyna, Rosja skierowana była bliżej kursu wyznaczanego przez amerykańską hegemonie na świecie. Upadek Układu Warszawskiego, próba odcięcia od przeszłości Związku Radzieckiego. Takie zachowanie A. Dugin nazywa jasno „geopolityczną zdradą”, robiąc to dość dosadnie. Jak pisze, objęcie rządów W. Putin zawdzięcza tylko i wyłącznie sile osobistej. Natychmiastowa zmiana w polityce wewnętrznej i zagranicznej dała się odczuć już w twardym podejściu wobec Szamila Basajewa i okresie inwazji na Dagestan⁵⁷. W. Putin, skupił się na dwóch podstawowych aspektach: po pierwsze umocnienie władzy centralnej, a po drugie wzmocnienie gospodarki dla stworzenia podwalin do kolejnych działań⁵⁸. Podobnie polityka Putina wobec Czeczenii była przemyślanym początkiem reform federalnych, a nie tylko epizodem. Pierwszą i najważniejszą kwestią było stłumienie gniazda separatyzmu na terenie Rosji⁵⁹. Kontrastujące podejścia geopolityki W. Putina, jak pisze A. Dugin, ujawniło się w relacjach z Michaiłem Saakaszwilim w czasie jego prezydentury w Gruzji. Sprawując swój urząd, chciał on pójść w kierunku proamerykańskim, usuwając rosyjskie wpływy w Gruzji. Plan ten był częścią szerszego pomysłu Georga Busha – Great Middle East Initiative – skutkującego wpływaniem na sytuację w całym regionie, a co za tym idzie, destabilizację na Kaukazie Południowym. Częściowo powiązane z morderstwem Achmata Kadyrowa oraz powstaniem

⁵⁶ A. Dugin, *Putin vs Putin: Vladimir Putin Viewed from the Right*, United Kingdom 2014, s. 118-119.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ T. A. Kisielewski, s. 80.

⁵⁹ A. Dugin, 135-136.

w Inguszetii, sytuacja w Osetii Południowej w 2008 roku była rodzajem testu dla W. Putina. Stał on jak pisze A. Dugin, przed wyborem: czy zrobić krok w tył i pozwolić na przekształcenie w bardziej liberalny porządek, czy utrzymać strategicznie najważniejsze kwestie we własnych rękach i utrzymać suwerenność, nie dopuszczając do ingerencji w strefę własnych wpływów? W 2008 roku W. Putin znalazł się w decydującym momencie, gdzie należało dokonać wyboru. A. Dugin pisze, że W. Putin w tym czasie poszedł drogą zawartą w hasłach patriotyzmu – eurazjatyizmu, które zobligowały go do aktywnego działania w Osetii Południowej⁶⁰.

8 października 2011 roku Władimir Putin uruchomił nowy projekt, publikując w gazecie „Izwestia” artykuł pod tytułem „Nowy projekt integracji dla Eurazji. Przyszłość rodzi się dziś”. W artykule tym ogłosił stworzenie „Unii Eurazjatyckiej”, która jak zostało podkreślone, jest projektem otwartym. Białoruś, Rosja i Kazachstan stworzą rdzeń nowego związku, do którego dołączą nowi partnerzy, z pierwszeństwem dla członków Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP). W Rosji projekt komentowano i oceniano jako inspirowany przykładem Unii Europejskiej, stworzony dla wspomagania wzajemnego rozwoju bez ograniczania suwerenności państw w nim uczestniczących⁶¹. A. Dugin pisze również, że współczesne społeczeństwo ma złe wyobrażenie o polityku jako o showmanie, demagogu czy wyłącznie słudze. Pisze również, że scena polityczna w Rosji jest zawładnięta przez takich polityków, którzy zmieniają poglądy bardzo często. Jego zdaniem potrzeba znaleźć człowieka ideowego oraz myślącego racjonalnie. A. Dugin dostrzega taką osobę, wskazuje on właśnie na W. Putina. Pisze, że nawet jego miejsce urodzenia było wyjątkowe. Wskazuje Petersburg jako miejsce symboliczne oraz miasto, które jest ostoją prawosławia. Podkreśla także jego pochodzenie rodzinne, z klasy pracującej, które zahartowało go jako „młodego wilka”, kształtując odpowiednio charakter.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ M. H Van Herpen, *Putin's Wars The Rise of Russia's New Imperialism*, United Kingdom 2014, s. 75.

Zakończenie

Praca dotyczyła koncepcji Aleksandra Dugina w rosyjskiej geopolityce. Autorowi udało się zrealizować jej podstawowy cel, a mianowicie przedstawić postać Aleksandra Dugina oraz opisać i umiejscowić jego rozważania we współczesnej geopolityce rosyjskiej. Autor nakreślił również podstawowe założenia jego koncepcji geopolityki.

Aleksander Dugin wzbudza wiele kontrowersji. Jego wypowiedzi uważane są często za irracjonalne. W Rosji jest postrzegany za najważniejszego przedstawiciela neoeurazjatyizmu. Często publikuje i angażuje się w życie polityczne i społeczne. Jest aktywnym naukowcem i badaczem. Warto zauważyć, że jego koncepcje i opinie spotykają się akceptacją zarówno w środowisku teoretyków, jak i praktyków. A. Dugin uważany jest za kontynuatora oraz przedstawiciela neoeurazjatyizmu rosyjskiego. Jest on naśladowcą myśli eurazjatyckiej. Po śmierci Lwa Gumilowa uznaje się go za jego następcę. Nie bez znaczenia dla jego myśli są inspirację dorobkiem geopolityków europejskich – Halforda Mackindera, Karla Ernsta Haushofera czy Nicolasa Spykmana. Aleksander Dugin w swoich rozważaniach czerpie również z niemieckich badaczy, przytoczyć można choćby Fridericha Ratzela.

Aleksander Dugin jest czynnym uczestnikiem życia politycznego w Rosji. Sam siebie uważa za eksperta w wielu dziedzinach, takich jak: geopolityka, polityka, strategię wojenne. Jest również historykiem religii i niezwykle płodnym pisarzem, autorem publikacji książkowych i artykułów naukowych. Dzięki znajomości kilku języków jest w stanie przekazać swoje idee większemu gronu odbiorców. Był założycielem oraz ideologiem NBP. Obecnie skupia się na propagowaniu swoich założeń i szukaniu zwolenników.

Bibliografia

- Ашенкампов Н., Погорельская С. В, Геополитика. Антропология, Москва 2006.
 Dugin A., Putin vs Putin: Vladimir Putin Viewed from the Right, United Kingdom 2014.
 Дугин А., Основы геополитики, Москва 1997.
 Gołąbek B., Lew Gumilow i Aleksander Dugin: o dwóch obliczach eurazjatyizmu w Rosji po 1991 rok, Kraków 2012.

- Herpen M. H., Putin's Wars The Rise of Russia's New Imperialism, United Kingdom 2014.
 Kisielewski T. A., Schyłek Rosji, Poznań 2007.
 Krzeczunowicz A., Geopolityka i geostrategia, Częstochowa 2010.
 Legucka A., Geopolityczne uwarunkowania i konsekwencje konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim, Warszawa 2013.
 Massaka I., Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu, Wrocław 2001.
 Rosja: rozważania imperiologiczne, red. S. Bieleń, A. Skrzypek, Warszawa 2015.
 Sieradzan P. J., Aksamitni terroryści – narodowy bolszewizm w Federacji Rosyjskiej, Warszawa 2008.
 Wojnowski M., Aleksander Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynek do badań nad wykorzystaniem geopolityki przez cywilne i wojskowe służby specjalne we współczesnej Rosji, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014 nr 10.

Emilia Dorociak

Stosunki międzynarodowe

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

KULTURA W *SOFT POWER* WSPÓŁCZESNEJ JAPONII

The culture in soft power of modern Japan

Streszczenie

Japonia, tracąc po II wojnie światowej możliwości ekspansji militarnej, powoli zdaje sobie sprawę z potencjalnych możliwości wykorzystania do budowy pozytywnego wizerunku państwa osiągnięć kulturalnych. Wszystko wskazuje, że kluczem do sukcesu takiego konsekwentnego działania stała się kultura z czołowymi jej przedstawicielami w sferze sztuki, kinematografii, animacji, komiksu oraz ich pochodnych. Niniejszy artykuł, nawiązując do teorii soft power, ukazuje czym jest kultura, jaką rolę pełni będąc elementem miękkiej siły w kształtowaniu atrakcyjnego wizerunku Japonii i przyczynianiu się do wzrostu zaufania innych aktorów stosunków międzynarodowych do tego państwa. Przedmiotem analizy jest kinematografia, literatura, teatr i malarstwo w soft power współczesnej Japonii, jako instrumenty promowania państwa na zewnątrz. Obrazuje skuteczność wykorzystywania miękkiej siły przez Kraj Kwitnącej Wiśni, a także perspektywy w dalszym jej używaniu. Prezentuje wizerunek Japonii w odbiorze innych państw, przedstawia ograniczenia, które mogą zakłócić większą efektywność realizowanych działań z zakresu soft power oraz wyzwania przed jakimi stoi japoński rząd.

Słowa kluczowe: kultura, soft power, Japonia, kinematografia, sztuka

Summary

Although, after World War II Japan loses the possibility of military expansion, it slowly realizes its potential use for building a positive image of the state's cultural achievements. A Japanese culture seems to be the key to success, along with her representatives in sphere of art, cinematography, animation, comic book etc. In reference to soft power, the article reveals what the culture is, what is its role in creating an attractive image of Japan and in building confidence of the other actors of international relations. The cinematography, literature, theatre and painting will be analysed as tool of promoting country outside. It illustrates effectiveness of using soft power by the Land of Rising Sun, as well as prospects in more distant for using. It presents Japan's image in receipt of other states, showing restrictions which are disrupting the effectiveness of action carries out from the soft power and challenges set before the Japanese government.

Keywords: culture, soft power, Japan, cinematography, art

Uwagi wstępne

Soft power jest pojęciem stosunkowo nowym, jednak jego zastosowanie miało odzwierciedlenie w stosunkach międzynarodowych od zawsze. Swoje zainteresowanie zawdzięcza w głównej mierze zmianami światowymi: końcem zimnej wojny oraz dwublokowej rywalizacji mocarstw. Punktem zwrotnym okazały się tu także wydarzenia z 11 września 2001 roku, w których Al-Kaida dokonała ataku terrorystycznego na *World Trade Center* i *Pentagon*¹. Na jego powstanie miało również wpływ oczarowanie nowymi dziedzinami jak branding narodowy, dyplomacja publiczna czy marketing polityczny.

Swego czasu wybitny amerykański geostrateg Zbigniew Brzeziński, porównał stosunki międzynarodowe do wielkiej szachownicy, na której toczy się gra między aktorami areny międzynarodowej². Jego tropem podążył profesor Joseph S. Nye Jr. twierdząc, że rozgrywki te mają miejsce bynajmniej nie na szachownicy,

¹ M. Pietraś, *Pozimnowojenny ład międzynarodowy* [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2007, s. 296.

² Z. Brzeziński, *Wielka szachownica. Cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998, s. 31.

lecz na trzech płaszczyznach, nazywając je kolejno siłami: militarną, ekonomiczną i *soft power*³. W przyjętej przez niego definicji „jest to zdolność uzyskiwania tego, czego się chce, raczej dzięki atrakcyjności niż przymusowi lub pieniądзом, będąca rezultatem atrakcyjności kultury, politycznych ideałów i konkretnej polityki danego kraju”⁴. Jeśli posiada się umiejętności sprawiania, by inni podziwiali nasze ideały i podzielali pragnienia, nie trzeba posuwać się do używania „kija i marchewki”, by kroczyli w wybranym przez nas kierunku. Sztuka uwodzenia ma zawsze charakter skuteczniejszy niż przymus, natomiast wartości przejawiające przez prawa człowieka, demokrację i indywidualne możliwości, są bardzo atrakcyjne⁵. Pojawienie się *soft power* było swoistą odpowiedzią Zachodu na wyłonienie się nowego typu wyzwań, licznych zagrożeń i problemów całej ludzkości, które istniały już wcześniej jednak o innej skali intensywności⁶.

Według Josepha Nye'a, „*soft power* opiera się zasadniczo na trzech rodzajach zasobów: kulturze, wartościach politycznych (...) i polityce zagranicznej (...)”⁷. Kultura jako całokształt życia człowieka⁸, jest zestawem wartości i praktyk, będącymi elementami ważnymi dla społeczeństwa, a także oczywistym źródłem miękkiej siły. Nie czołgi i samoloty są instrumentem uwodzenia, chociaż niewątpliwie wywołują chęć posiadania. Pociągać mogą wartości kulturowe, w zależności od oferty danego obszaru i wobec niego preferowanych przez większość ludzi oczekiwań⁹.

Instrument kultury w arsenale *soft power* odgrywa istotną rolę we współczesnym świecie. Stał się ważnym elementem pozyskiwania poparcia w działaniach na arenie międzynarodowej. Teksty kultury nie oddziałują może równie spektakularnie jak tradycyjne metody oparte na twardej sile, jednak ich trwałość wydaje się być większa a pozyskana sympatia bardziej stabilna¹⁰. Promowanie własnej kultury wspomaga kształtowaniu pozytywnego i atrak-

³ J. S. Nye, *Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power*, New York 1990, s. 22.

⁴ J.S. Nye, *Softpower: jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007, s. 11.

⁵ J.S. Nye, *Soft...*, op. cit., s. 25.

⁶ Cz. Mojsiewicz, *Problemy globalne ludzkości* [w:] *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz, Wrocław 2000, s. 228.

⁷ J.S. Nye, *Soft...*, op. cit., s. 40.

⁸ R. Zenderowski, K. Cebul, M. Krycki, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, Warszawa 2010, s. 67.

⁹ A. W. Ziętek, *Międzynarodowe stosunki kulturalne: podręcznik akademicki*, Warszawa 2010, s. 132.

¹⁰ W. Lewandowski, *Soft Power jako narzędzie geopolityki. Znaczenie kultury popularnej* [w:] red. J. Tymanowski, *Polityka zagraniczna państw Europy Środkowej i Wschodniej na przełomie XX i XXI wieku. Ujęcie geopolityczne*, Warszawa 2003, s. 60 – 61.

cyjnego wizerunku państwa, co obecnie, na różnych poziomach stosunków społecznych, jest ważnym miernikiem jego potencjału. Pozytywny wizerunek oraz atrakcyjność kulturowa, przyczyniają się do wzrostu zaufania w stosunku do danego podmiotu, wzmacniając jego politykę. Aprobujące postrzeganie danego państwa zwiększa stopień akceptacji jego poczynań w środowisku międzynarodowym¹¹. Kultura stała się towarem eksportowym, a w wielu przypadkach obrót jej dobrami jest dla gospodarki kraju źródłem ogromnych zysków¹².

Kinematografia i sztuka w soft power współczesnej Japonii

Anime wchodzi w skład japońskiej kinematografii. To słowny skrót angielskiego słowa *animation*, które w języku japońskim wymawiane jest jako *animēshon* i służy rodowitym mieszkańcom do określenia kreskówek i animacji. W Japonii są to wszystkie filmy i seriale animowane bez względu na gatunek i styl. Za granicą terminem *anime* określa się japońskie filmy animowane i ich specyficzny rozpoznawalny styl¹³.

Przełomowym momentem japońskiej animacji był rok 1963, kiedy Osamu Tezuka, przeniósł na ekran serię komiksową *Tetsuwan Atomu* (ang. *Astro Boy*). Ten pierwszy animowany serial telewizyjny zdobył ogromną popularność, został zdubbingowany i zakupiony przez stacje telewizyjne w innych państwach. Gdy Mamoru Oshii przyczynił się do zekranizowania kultowej mangi *Ghost in the Shell*, animacja zdobyła taką sławę poza granicami państwa, że wywarła także wpływ na wielu hollywoodzkich reżyserów, dając natchnienie do stworzenia między innymi filmu *Matrix* braci Wachowskich¹⁴. To właśnie ta produkcja, przewyższająca popularnością komiks, stała się kamieniem milowym w rozwoju *anime* i zapoczątkowała trwającą do dziś zachodnią modę na japońską animację¹⁵.

W latach osiemdziesiątych *anime* (ujednolicić w całym tekście ten zapis) osiągnęło status głównego nurtu kulturowego w Japonii. Najciekawsze w tym

¹¹ A. Ziętek (red.), op. cit., s. 137-138.

¹² K. Krzysztofek, *Kulturowa ścieżka globalizacji*, [w:] *Oblicza procesów globalizacji*, red. M. Pietraś, Lublin 2002, s. 119.

¹³ <http://www.animenewsnetwork.com/encyclopedia/lexicon.php?id=45> (dostęp 10.05.2017).

¹⁴ P. Siuda, A. Koralewska, *Japonizacja: anime i jego polscy fani*, Gdańsk 2014, s. 37.

¹⁵ A. Helman, A. Kamrowska red., *Autorzy...*, op. cit., s. 201.

czasie seriale powstały w oparciu o mangi Akiry Toriyamy – *Dr Slump* i *Dragon Ball*. Szczególnie ten ostatni jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych anime na świecie, w tym również w Polsce¹⁶. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych nastąpił boom na japońską animację na całym świecie. Najbardziej znanymi z tego okresu są film *Akira* i serial *Chibi Maruchi-chan* oraz seria *Pokemony* przeniesiona na ekran po ogromnym sukcesie gry konsolowej i pokochana przez dzieci z każdego zakątka świata¹⁷. (W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych japońska animacja zyskała szczególne zainteresowanie...) Moim zdaniem tekst należy przeredagować i zmienić styl z publicystycznego na bardziej naukowy!

Bezsprzecznie, przez ponad dwadzieścia ostatnich lat, największym twórcą anime jest Hayao Miyazaki, reżyser filmów takich jak *Nausicaa z Doliny Wiatru* czy *Szkarłatny pilot*, który pobił popularnością *E. T.* Stevena Spielberga. Wspólnie z Takahatą Isao (znany z produkcji *Grobowiec Światlików*) w 1985 roku założył Studio Ghibli. Dzieła Miyazakiego, charakteryzują użycie technik tradycyjnych, bez większej ingerencji komputerów, splatają poczucie humoru z dywagacją nad ludzkim istnieniem i krytyką współczesnego społeczeństwa, poruszające kwestie dotyczące ochrony środowiska. Największym sukcesem reżysera jest animacja *Spirited Away: W krainie bogów*, który zdobył w 2003r. Oscara w kategorii pełnometrażowych filmów animowanych¹⁸. W Japonii *Spirited Away* zostawił w tyle *Titanica* i zajął pierwsze miejsce na liście najlepiej zarabiających filmów wszechczasów¹⁹. Hayao Miyazaki sforsował szlaki zdominowane przez amerykańską animację, dzięki czemu wielu japońskich twórców zyskało nowe możliwości, a publiczność z całego świata mogła przekonać się o innej niż serialowa, twarzy japońskiej animacji.

Pierwsze japońskie seriale animowane również zagościły (w formie dubbingowej) na zachodnich ekranach jeszcze w latach sześćdziesiątych m.in.: adaptacja wspomnianego *Tetsuwan Atomu*, *Gigantor*, *The Starvengers* czy *Star Blazers*. W Europie anime pojawiło się na ekranach telewizorów najpierw we Włoszech i Hiszpanii na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. W 1983 roku powstała firma zajmująca się dystrybucją anime na Zachodzie – *Bandai Visual* oferująca alternatywę seriali telewizyjnych w po-

¹⁶ J. Zaremba-Penk, M. Lisieniecki red., *Studio...*, op. cit., s. 22.

¹⁷ P. Niedbalska-Asano, M. Asano, *Japonia. Leksykon*, Warszawa 2012, s. 12.

¹⁸ <http://www.oscars.org/collection-highlights/hayao-miyazaki> (dostęp 11.05.2017)

¹⁹ Biuletyn Informacyjny. Japońska popkultura, Wyd. Ambasada Japonii w Polsce, Warszawa 2009, s. 3.

stacji krótkich serii AMV mających zwartą fabułę i zwykle ukierunkowaną na starszą widownię²⁰.

W Polsce japońskie filmy animowane pojawiły się w pierwszej połowie lat 90. XX wieku, podczas transmisji telewizyjnej klasycznych produkcji takich jak *Sally Czarodziejka*, *Yattaman*, *Kapitan Tsubasa* czy *Czarodziejka z Księżyca*. Niedługo potem anime zaczęto emitować w coraz większej liczbie stacji. Ruszyła także produkcja na kasetach VHS i płytach DVD. Obecnie w sprzedaży i w wypożyczalniach, w polskiej wersji językowej jest dostępnych kilkadziesiąt tytułów i dalej przybywa nowych. W 2007 roku firma *Monolith* wprowadziła na rynek *Kolekcję Studia Ghibli*, obejmującą 12 arcydzieł Hayao Miyazakiego współpracujących z nim innych wybitnych twórców anime. W polskich kinach wyświetlono takie filmy studia Ghibli jak: *Mój sąsiad Totoro*, *Spirited Away* czy *Ruchomy zamek Hauru*²¹, który zdobył sporą popularność na świecie i został doceniony przez krytyków i nominowany do Oscara w 2006 roku.

W Japonii *anime* jest potężną siłą medialną. Większość wytwórni filmowych zajmuje się animacjami, a nie obrazami fabularnymi. Nieustannie emitowane są one w telewizji, a sprzedaż DVD, płyt Blu-ray oraz gadżetów audiowizualnych generuje ogromne zyski. Istnieją filmy i seriale wszelkich możliwych gatunków oraz poruszające się wokół różnych stylów i motywów. Kreskówki zdominowały branżę filmową Japonii²².

Chcąc przedstawić natomiast japońską kinematografię należy przyjrzeć się dekadzie lat pięćdziesiątych nazywanym niekiedy „złotym wiekiem filmu japońskiego”. Wtedy to pojawiły się najnowsze techniki i determinacja dorównania zagranicznym kinom. Czerpano z tematów wojennych, ukazując je w kilku wymiarach, m.in.: *Jak masz na imię?* Ōby Hideo, *24 oczu* Kinoshity Keisuke, czy nostalgiczne komedie o życiu wojskowym. W 1951 roku *Rashōmon* – Akiry Kurosawy otrzymał Oscara w kategorii najlepszego filmu nieanglojęzycznego²³. Wydarzenia te otworzyły japońskiej kinematografii drogę do zagranicznej publiczności. Rok 1954 przyniósł *Siedmiu Samurajów* – historię grupy wojowników chroniących mieszkańców przed gangiem złoczyńców.

²⁰ A. Wosińska, *Czy zainteresowanie mangą i anime wpływa na stan wiedzy o Japonii i poglądy na jej temat?* [w:] *Japoński softpower. Wpływ Japonii na kulturę zachodnią*, red. A. Wosińska, Toruń 2010, s. 219-220.

²¹ Biuletyn Informacyjny. Japońska popkultura, Wyd. Ambasada Japonii w Polsce, Warszawa 2009, s. 4.

²² P. Siuda, A. Koralewska, *Japonizacja...*, op. cit., s. 11-12.

²³ <http://www.oscars.org/oscars/ceremonies/1952>

Produkcja ta została skopiowana jako amerykański film *Prawda przeciw prawdzie* i stała się podstawą do tworzenia filmów z gatunku western. Największy jednakże sukces, jako wierniejszy *remake* dzieła japońskiego reżysera, odniósł film *Siedmiu Wspaniałych* Johna Sturgersa²⁴ z udziałem grona najbardziej znanych ówczesnie aktorów *Hollywood*. Nie są to oczywiście jedyne filmy, które zaczerpnęły pomysły z dorobku Kurosawy. Również twórca *Gwiezdnych wojen*, George Lucas nie omieszczał poszukać inspiracji w azjatyckim kinie. Za motyw obrał sobie *Ukrytą Fortecę* zamieniając generała trzymającego w kryjówce księżniczkę na kapitana statku kosmicznego, natomiast dwóch uczciwych chłopów na dwa roboty. Sergio Leone, nagrywając *Za garść dolarów* wzorował się na filmach o *Sanjuro*²⁵, a rosyjski reżyser Andriej Konczałowski wykorzystał niezrealizowany scenariusz Kurosawy kręcąc *Uciekający Pociąg*²⁶.

Najciekawsze filmy lat siedemdziesiątych to między innymi *Shall we Dance* Suo Masayukiego, *Ballada o Narayamie* i *Węgorz* Imamury Shoheia, za które otrzymał dwie Złote Palmy na festiwalu w Cannes²⁷. Nowe tysiąclecie zaowocowało kolejnymi japońskimi produkcjami z serii horrorów z charakterystycznym strachem psychologicznym, takich jak *Krąg* Nakaty Hideo²⁸, *Kłątwa Juon* w reżyserii Shimizu Takashiego czy *Nieodebrane połączenie* Miike Takashiego, które doczekały się swojego remake'u.

Japońska kinematografia słynie z wielu produkcji, a wśród nich *Godzilla* – film science fiction z 1954 roku, który zapoczątkował nowy gatunek grozy z gigantycznymi monstrami w roli głównej i doczekał się kontynuacji serii i znacznej popularności²⁹. Wielkość produkcji japońskiej kinematografii dało jej trzecie miejsce na świecie³⁰. Co najważniejsze zainteresowanie Japonią, życiem codziennym, zwyczajami objawiło się w motywach jakie pojawiały się w światowym kinie³¹.

²⁴ J. Jeliński, *Nowy typ bohatera – o samurajach w amerykańskiej kinematografii* [w:] *Japoński softpower. Wpływ Japonii na kulturę zachodnią*, A. Wosińska (red.), Toruń 2010, s. 194.

²⁵ N. Barber, *The film Star Wars stole from*, 04.01.2016 <http://www.bbc.com/culture/story/20160104-the-film-star-wars-stole-from> (dostęp 17.05.2017)

²⁶ <https://www.sfp.org.pl/film,577,1,Uciekajacy-pociag.html> (dostęp 17.05.2017)

²⁷ <http://www.festival-cannes.com/en/festival/artist/shohei-imamura> (dostęp 11.05.2017)

²⁸ P. Rogaliński, *Historia kina japońskiego* 04.05.2010 [://przegladziennikarski.pl/historia-kina-japonskiego/](http://przegladziennikarski.pl/historia-kina-japonskiego/) (dostęp 17.05.2017)

²⁹ Ibidem.

³⁰ <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=116> (dostęp 06.05.2017)

³¹ A. Wosińska, *Japonia i Japończycy w kinematografii zachodniej* [w:] *Japonia według Zachodu. Zachód według Japonii*, A. Wosińska (red.), Bydgoszcz 2013, s. 141-204.

Lustrując historię japońskiego kina da się zauważyć, że filmy produkcji japońskiej są inspiracją dla światowej kinematografii, a na jego oryginalnych pomysłach do dziś bazują reżyserzy Europy czy Stanów Zjednoczonych.

Cechą kultury japońskiej jest jej unikatowość, która zawiera zarówno elementy rodzime, jak i zapożyczone. Uważa się, że Japończycy odeszli od własnej kultury pod wpływem oczarowania amerykańskimi możliwościami i stylem życia³². Zapożyczeń tych nie przejmowano w czystej postaci, ale celowo je zmieniano, by wykazać dowód własnej inwencji. W ten sposób powielano wzorce chińskie, następnie amerykańskie, ich popkulturę, modę i styl życia, ale zachowując odrębność i oryginalne piękno. Dzięki temu ukształtowana została pewna estetyka, która jest rozpoznawana na całym świecie, słynąca z prostoty, nietrwałości, nieregularności czy wieloznaczności. Widać w niej elementy bardzo minimalistyczne, ale niekiedy paradoksalnie odznaczające się przepychem.

Współcześni pisarze japońscy poruszają różnorakie tematy. Jednak najbardziej charakterystyczną koncepcją występującą w ich dziełach jest akcentowanie emocjonalnych przeżyć bohaterów. W japońskiej fikcji fabuła oraz akcja są w głównej mierze tylko tłem dla uczuć. Utrzymując skłonność umacniania narodowych cech, wiele tematów z przeszłości powróciło w wyniku reemigracji dzieł starych mistrzów, podejmowanych przez współczesnych autorów. Coraz wyraźniej zarysowują się w literaturze tematy kobiece, miejsce Japończyków we współczesnym świecie oraz banalność życia w miastach³³.

Fenomenem japońskiej literatury jest niewątpliwie Haruki Murakami. Jak mówi M. Melanowicz „mange i anime, traktuje się jak towar markowy – jak Sony, czy Toyota – w którym zjednoczyły się technologie amerykańskie i europejskie z duchowością japońską”³⁴. Murakami wykorzystał konwencje amerykańskiego pisarstwa, dlatego jego proza traktowana jest przez czytelników japońskich jako proza amerykańska, a najbardziej prestiżowe czasopisma w Stanach Zjednoczonych recenzują jego utwory. Tajemnicza japońskość, fascynująca atmosfera i specyficzna muzyka słów to cechy na jakie zwracają uwagę czytelnicy, pomimo, iż tworzy w oparciu o amerykańskich pisarzy,

³² P. Varley, *Kultura japońska*, Kraków 1999, s. 298-314.

³³ M. Melanowicz, *Historia literatury japońskiej*, Warszawa 2012, s. 412-431.

³⁴ M. Melanowicz, *Literatura japońska w Polsce jako dialog kultur* [w:] *Japonia na początku XXI wieku. Polityka, gospodarka, społeczeństwo i stosunki z Polską*, red. K. Gawlikowski, M. Ławacz, Toruń 2008, s. 269

a nie klasyków japońskich. Jego przeciwstawne podziały gatunkowe, komiczna i surrealistyczna twórczość spowodowały burzliwą dyskusję w Japonii dotyczącą tego, co można nazwać literaturą, a co zwyczajną popkulturą³⁵.

Dużo kontrowersji wywołał pod koniec lat 80. XX wieku mangowy styl pisanie Banany Yoshimoto. Jej sposób tworzenia kładzie większy nacisk na dialog niż opisy, przypominając scenariusz mangi. Co ciekawe, na początku XXI wieku w Japonii pojawił się gatunek zwany powieścią komórkową. Są to utwory literackie celowo pisane i przeznaczone do wyświetlania i dystrybucji za pomocą telefonów komórkowych³⁶. Za ich prekursora uważa się twórcę o pseudonimie Yoshi, który w 2002 roku opublikował na utworzonej przez siebie stronie internetowej opowieść *Deep Love*. Powieści – zazwyczaj romanse, czytane w głównej mierze przez młode kobiety – stały się popularne zarazem w formie elektronicznej, jak i papierowej. Niektóre, takie jak *Koizora*, sprzedawały się w milionach kopii. Pod koniec 2007 roku powieści komórkowe stanowiły czwarty z pięciu najlepiej sprzedających się gatunków fikcji³⁷, będący substytutem literatury skierowanym do młodego pokolenia, coraz rzadziej sięgającego po książki w formie papierowej.

Jeśli chodzi o japońską twórczość literacką, niewątpliwie największą popularnością za granicą cieszy się manga i to z niej państwo czerpie największe korzyści finansowe. Jednakże, istnieje ciągła obawa uczonych, czy ten nietuzinkowy komiks można zaliczyć do literatury. Wysoki procent czytających uzasadnia, że Japończycy traktują mangi jako normalne książki. W odróżnieniu od amerykańskich komiksów, których fabuła skupia się na postaciach superbohaterów zazwyczaj posiadających nadludzkie moce ratujących świat przez złem, manga oferuje większy zakres tematyczny, ponieważ oprócz historii science fiction czy fantasy o herosach, istnieją mangi opowiadające o zwyczajnych ludziach walczących z przeciwnościami losu³⁸. W 2004 roku japoński rynek komiksowy przynosił łączny dochód na poziomie pięciu miliardów dolarów, to dziesięć razy więcej niż cały europejski rynek komiksowy Ponadto

³⁵ S. Poole, *Haruki Murakami: I'm an outcast of the Japanese literary world*, 13.09.2014, <https://www.theguardian.com/books/2014/sep/13/haruki-murakami-interview-colorless-tsukur-tazaki-and-his-years-of-pilgrimage> (dostęp 04.04.2017)

³⁶ Biuletyn informacyjny. Japońska popkultura, Wyd. Ambasada Japonii w Polsce, Warszawa 2009, s. 7.

³⁷ D. Goodyear, *I love novels*, 22.12.2008, <http://www.newyorker.com/magazine/2008/12/22/i-love-novels> (dostęp 16.05.2017).

³⁸ F.L. Schodt, *Dreamland Japan*, Kalifornia 1996, s. 28.

manga to najintensywniej rozwijająca się branża wydawnicza w USA, która przynosi milionowe zyski rocznie³⁹.

W 1984 roku włoski rynek wydawniczy był pierwszym w Europie, który opublikował komiks japoński (*Candy Candy*). Kolejnym był francuski, który publikacje serii *Dragon Ball* w 1993 roku sprzedawał się w nakładzie 300 000 kopii miesięcznie, czego dotąd nie udało się osiągnąć żadnemu innemu komiksowi. Przez siedem lat od 1997 do 2004 roku mangowy rynek we Francji zwiększył się o 350%. Ogromną popularnością manga cieszyła się także w Niemczech, stanowiąc połowę wydawniczego rynku⁴⁰. Do Polski komiks zawitał w 1996 roku, kiedy to wydawnictwo *Japonica Polonica Fantastica* opublikowało mangę *Aż do nieba* twórczości Riyoko Ikedy, autorki zafascynowanej nowożytną Europą. Fabuła skupiała się na życiu księcia Józefa Poniatowskiego przeplatając wątki miłosne z historycznymi

Manga jest źródłem wiedzy na temat struktury japońskiego społeczeństwa i umożliwia czytelnikom poznanie specyficznych zwyczajów Kraju Kwitnącej Wiśni, które nadal wydają się niezrozumiałe szczególnie dla przedstawicieli zachodnich kręgów kulturowych⁴¹. Taki obrót sprawy niewątpliwie sprzyja miękkiej sile Japonii.

Reprezentantem japońskiej sztuki jest także teatr. Najbardziej znanymi jego przykładami są teatr *nō*, a zaraz po nim *kyōgen* powstałe w czasie dominacji kultury samurajskiej. W późniejszym czasie wykształciły się teatry *kabuki* i *jōruri/bunraku*⁴². Wszystkie znajdują się na liście Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa UNESCO. Teatr nowoczesny reprezentuje powstały na początku XX wieku teatr *shingeki*, który miał być całkowitym odejściem od klasycznych form, ich konwencji i repertuaru. Fascynującymi formami, które łączą ze sobą teatr i taniec jest *butō*, a także teatr rewirowy zwany *Takarazuka*⁴³.

Nō jest jedną z najstarszych form teatralnych. Inscenizacja teatru *nō* odbywa się na specjalnej scenie wykonanej z japońskiego cyprysu w kształcie kwadratu, z dachem imitowanym klasyczną architekturą japońską, zaś w tle umieszczone jest malowidło przedstawiające sosnę. Orkiestra składa się z mu-

³⁹ P. Gravett, *Manga: sixty years of Japanese comics*, Nowy Jork 2004, s. 152.

⁴⁰ Ibidem, s. 113.

⁴¹ R. Kelts, *Japanamerica*, Nowy Jork 2006, s. 24.

⁴² P. Niedbalska-Asano, M. Asano, Japonia..., op. cit., s. 213.

⁴³ Ibidem, s. 214.

zyków grających na flecie oraz 3 rodzajów bębnow i zasiada z tyłu sceny⁴⁴. Ważną rolę pełnią maski, które określają typ bohatera i oddają jego uczucia. Zakładają je wyłącznie aktorzy ról pierwszoplanowych, reszta pojawia się na scenie bez tego rekwizytu⁴⁵. Jest to nieodzowne i spowodowane celem wyróżnienia głównego aktora (*shite*), jako centralnej postaci w sztuce. Wiele masek ma charakter cennych obiektów sztuki i przechowywanych jest zarówno w muzeach, jak i w prywatnych kolekcjach⁴⁶. Różnice te widać także w strojach. U *shite* są one szalenie wytworne z bogatymi zdobieniami nawet wtedy, gdy bohaterem sztuki jest stary, ubogi człowiek. Kolory kostiumów świadczą o typie bohatera.

Pomimo większej popularności w przeszłości, widowiska teatru *nō* powstają także w obecnych czasach, niektóre wykorzystują motywy z innych kultur, czego przykładem jest dzieło ambasadora Polski w Japonii, Pani Jadwigi Rodowicz, którego centralną postacią jest duch Fryderyka Chopina⁴⁷.

Popularne elementy świata kultury japońskiej w sztuce to również teatr *kabuki*, wykazujący wiele cech wspólnych z teatrem *bunraku*. Wyróżnia go charakterystyka, polegająca na wyeksponowaniu typowych cech bohatera poprzez makijaż⁴⁸, a także wystylizowana poza. Osiągnięciu efektu artystycznego służą też sceniczne i przenośne rekwizyty. Aktorzy specjalizują się w jednym z ośmiu typów ról lub ich odmian: bohatera, czarnego charakteru, młodej i starej kobiety oraz dziecka. Cechują je dwa style gry – szorstki i gwałtowny nacechowany namiętną gestykulacją i donośnym głosem oraz miękki i delikatny odznaczający się gracją i nastrojowością⁴⁹.

Bunraku natomiast, to tradycyjny teatr lalkowy wchodzący w skład japońskiego gatunku teatru klasycznego. Lalki, którymi posługuje się w teatrze są stosunkowo ciężkie i duże, ich wysokość wynosi około dwóch trzecich rozmiarów człowieka⁵⁰. Każdą lalką operuje trzech animatorów: główny, czyli mistrz i dwóch pomocników. Cechą odróżniającą japońskich lalkarzy od zachodnich jest fakt, że występują oni na scenie. Ich strój jest czarny by nie skupiali na sobie

⁴⁴ Biuletyn Informacyjny. Tradycyjny teatr japoński, Wyd. Ambasada Japonii w Polsce, Warszawa 2012, s. 3.

⁴⁵ Ibidem, s. 153 – 154.

⁴⁶ Wystawa *Doświadczyć Japonii* – z kolekcji Muzeum Manggha, Lublin 2016 – 2017.

⁴⁷ Biuletyn Informacyjny. Tradycyjny..., op. cit, s. 4.

⁴⁸ <http://portalwiedzy.onet.pl/67403,,,kabuki,haslo.html>, (dostęp 06.05.2017).

⁴⁹ I. Rutkowska, *Boska obecność. O względności tekstu i rytuału w teatrze kabuki*, Kraków 2015, s. 93.

⁵⁰ P. Niedbalska-Asano, M. Asano, op. cit., s. 26 – 27.

uwagi widzów. Mistrz operuje głową, korpusem i prawą ręką, natomiast pierwszy pomocnik lewą, drugi pomocnik porusza nogami. W przypadku żeńskich lalek, które nie posiadają nóg, ponieważ przykrywa je długie kimono, pomocnicy poruszają dolnymi partiami stroju. Przedstawienie składa się z trzech elementów: poruszania lalkami, wokalne narracji kantora oraz akompaniamentu muzycznego, a wszystko to potrzebuje niezwyklej harmonii i synchronizacji⁵¹. Wszystko wymaga wielu lat praktyki i doświadczenia.

Obecnie w Japonii działa niewiele zespołów *bunraku*. Mimo to, ostatnio obserwuje się wzrost fascynacji tym teatrem, czego przejawem są między innymi liczne koła miłośników zakładane w szkołach wszystkich szczebli. W konsekwencji wielu młodych ludzi podejmuje naukę lalkarstwa. Także w Europie i Ameryce rośnie zainteresowanie sztuką *bunraku*. Świadczą o tym częste zaproszenia artystów na występy za granicą, a także tłumy turystów niemal codziennie odwiedzających Muzeum Teatru Lalkowego Joruri z Awaji w Minami Awaji⁵².

Zachwyt sztuką Kraju Wschodzącego Słońca doskonale oddaje pojęcie *japonizm*, które zostało stworzone przez Julesa Claretie'a w książce *L'art. Français en 1872*. Pojęcie jest bardziej niż kierunkiem czy ruchem w sztuce tendencją, pod głębokim wpływem twórczości japońskiej, która zrodziła się z fascynacji państwem jej pochodzenia w połowie XIX wieku⁵³. Wszystko zaczęło się od momentu wymuszonego na Japonii otwarcia na świat w czasie okresu Meiji (1868 – 1912). Wtedy to do Europy zaczęły napływać różnorakie produkty – puzderka, grzebyki, wachlarze, szkatułki, malowidła i tym podobne opakowane we wspomniane wyżej *ukiyo-e*. Tym, co oczarowało awangardystów w malarstwie i drzeworycie były przede wszystkim płaska, plama barwna, wyraziste kolory, brak modelującego światłocienia, kontur, charakterystyczna kompozycja, wznosząca się perspektywa, wygięte linie i uchwycenie chwili. Sam Van Gogh nazwał twórców tych sztuk najdoskonalszymi impresjonistami wszechczasów⁵⁴. Zachwyt *ukiyo-e* przejawiał się nie tylko w czerpaniu z niego inspiracji do tworzenia własnych obrazów i wprowadzaniu do nich motywów japońskich, jak miało to miejsce w *Portrecie Émila Zoli* Édouarda Manet'a, do

⁵¹ P. Niedbalska-Asano, M. Asano, op. cit., s. 26 – 27.

⁵² E. Żeromska, *Japoński teatr klasyczny. Korzenie i metamorfozy tom 2 kabuki, bunraku*, Warszawa 2010, s. 242.

⁵³ C. Frontisi red., *Historia sztuki. Od starożytności do postmodernizmu*, Warszawa 2006, s. 354.

⁵⁴ Z. Albertowa, *O sztuce Japonii*, Warszawa 1983, s. 163.

k którego autor dodał drzeworyt dzieła Kitagawy Utamaro⁵⁵, ale również w niemalże dokładnym kopiowaniu jej kompozycji. Takim przykładem jest obraz *Taras nad brzegiem morza* w Saint-Andresse Claude Monet'a, którego wzorem musiał być *Sala Muszli Sanzai w świątyni Pięciuset Rakanów* Katsushiki Hokusai⁵⁶, a także *Przymiarka* Mary Cassatt, która odnalazła inspirację zapewne w dziele *Pierwsze projekty młodych roślinek* Isody Koryūsaia. Pomysły czerpano oczywiście nie tylko z pojedynczych obrazów, ale także z całej serii, w konsekwencji czego, 36 *widoków na górę Fuji* Hokusai zamieniono się w 36 *widoków na wieżę Eiffla* pędzla Henri'ego Riviera. Malarzem, który świetnie wprawił się w sztukę kopiowania japońskiej twórczości był sam Vincent van Gogh. Stworzył dosłowne kalki *ukiyo-e* m.in.: *Most w czasie ulewy według Hiroshige* na podstawie dzieła Andō Hiroshige – *Wielki most w Ataka podczas ulewy*⁵⁷, *Kwitnąca wiśnia według Hiroshigena* wzór *Wiśni z Kameidoto* tego samego malarza, a także *Portret „Ojca” Tanguy* skopiowany z *Kurtyzany* Keisaia Eisena⁵⁸.

Pomimo marazmu japonizmu po 1900 roku, inspiracje japońskie pozostawiły ślad na europejskiej sztuce. Wracano do nich nie raz, czego dowodem są prace rosyjskiego ilustratora Iwana Bilibina. Podobieństwo prac do japońskich rycin najbardziej widoczne jest w szkicach do *Bajki o carze Saltanie* Puszkina bazujących na wyglądzie *Wielkiej fali w Kanagawie* Hokusai. W polskim środowisku artystów zafascynowanych sztuką japońską najbardziej znanym był Feliks Manggha – Jasieński. Jego działalność, w dużej mierze poprzez pracę w czasopiśmie *Chimera*⁵⁹, wpłynęła znacząco na znajomość kultury japońskiej i jej dorobek w polskich zbiorach, bowiem przekazał około 6,5 tysiąca eksponatów sztuki azjatyckiej miastu Kraków⁶⁰. Promotorem sztuki i wiedzy o Kraju Kwitnącej Wiśni był także wybitny reżyser Andrzej Wajda. Jego szkice z podróży stanowią pokaźną grupę rysunków z Japonii. Należą do nich pośpiesznie wykonane notatki z natury, prób uchwycenia ulotnego obrazu rzeczywistości. Artysta utrzymywał wszystko, co wydawało mu się interesujące, pejzaże, architekturę, ludzi, sceny z japońskiego teatru. W swych rysunkach Wajda w peł-

⁵⁵ C. Frontisi red., *Historia...*, op. cit., s. 384.

⁵⁶ J. Gondowicz red., *Klasyki sztuki. Hokusai*, Warszawa 2006, s. 17.

⁵⁷ http://biuroslovo.blogspot.com/2010_11_01_archive.html (dostęp 07.05.2017)

⁵⁸ E. Sidelnikova, Japan in Van Gogh's heart https://arthive.com/publications/2433-Japan_in_Van_Goghs_heart (dostęp 07.05.2017)

⁵⁹ N. Stecka, *Japonizm w malarstwie polskim na przełomie XIX i XX wieku* [w:] A. Wosińska red. *Spojrzenia. Japonia według Zachodu, Zachód według Japonii*, Bydgoszcz 2013, s. 108.

⁶⁰ <http://manggha.pl/patron> (dostęp 15.05.2017)

ni świadomie stosował kompozycję wziętą z drzeworytu *ukiyo-e*, na przykład ucięty kadr z fragmentem drzewa⁶¹. W 1994 roku powołał do życia Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, które w lipcu 2002 roku odwiedzili sam cesarz Japonii Akihito i cesarzowa Michiko⁶².

Skuteczność i perspektywy

Duże znaczenie w kreowaniu japońskiej kultury, a co za tym idzie zwiększeniu soft power, odegrali członkowie japońskiej diaspory. Stali się oni promotorami kultury japońskiej, nie izolując się w grupach etnicznych. Japończycy żyjący poza granicami od pokoleń tworzą centra kultury japońskiej, które upowszechniają wiedzę na temat obyczajów, kultury i sztuki Japonii⁶³. Prowadzą także działalność edukacyjną i kulturalną, inspirują badania, organizują sesje naukowe, wykłady, wystawy, prezentacje japońskiej muzyki i tańca⁶⁴. Do programów cieszących się największym zainteresowaniem należą warsztaty ikebany, kursy parzenia herbaty wraz zajęciami, na których uczestnicy zdobywają wiedzę w sztuce kulinarnej. Ośrodek prowadzi też kursy języka japońskiego i kaligrafii⁶⁵.

Działania japońskich władz i rządu celem wykorzystania siły miękkiej uzależnione są od mentalności narodu. Japończycy swą kulturę uważają za bardzo wyjątkowa, wręcz niemożliwą do zrozumienia przez obcokrajowców⁶⁶. Język japoński nie jest tak powszechny w użyciu i to stanowi poważną zaporę rozwojową. Japonia ma obecnie znacznie większy wpływ kulturowy, niż miała w latach osiemdziesiątych, gdy była ekonomicznym mocarstwem⁶⁷.

Japonia ma jeszcze wiele do zrobienia jeśli chodzi o swą promocję poza granicami kraju, pomimo wyraźnego zainteresowania Zachodu wyrobami

⁶¹ Wystawa *Doświadczyć Japonii* – z kolekcji Muzeum Manggha, Lublin 2016 – 2017.

⁶² <http://manggha.pl/about-museum> (dostęp 19.05.2017)

⁶³ M. Wacławik, *Japońska mniejszość etniczna jako promotor kultury japońskiej w USA i Kanadzie*, [w:]: *Japoński softpower. Wpływy Japonii na kulturę zachodnią*, red. A. Wosińska, Toruń 2010, s. 99.

⁶⁴ Japanese American Cultural & Community Center, <http://www.jacc.org/history.php> (dostęp 08.05.2017).

⁶⁵ T. Paleczny, *Współczesne społeczeństwo amerykańskie w perspektywie socjologicznej*, Kraków 2002, s. 43.

⁶⁶ T. Kosiński, *Soft czy hard power? Japońska polityka zagraniczna przed wyborem* [w:]: *Japoński softpower. Wpływy Japonii na kulturę Zachodu*, red. A. Wosińska, Toruń 2010, s. 35.

⁶⁷ D. McGray, *Japan's Gross National Cool*, „Foreign Policy” Maj-Czerwiec 2002, s. 47.

wschodniej popkultury. Wykorzystuje je jako narzędzie polityczne, jednakże jest to zbyt mało, ponieważ uważa się, że interesują się nią głównie nastolatki⁶⁸. Świadczy o tym najlepiej popularność na całym świecie *mangi* – komiksu, a także *anime*.

Niesamowitym zjawiskiem jest również działalność fanów nielegalnie kopiujących serie wychodzące w Japonii, którzy po wcześniejszym dołączeniu do nich napisów (zwykle w języku angielskim) umieszczają je w Internecie. Pomimo, iż takie czynności przynoszą straty producentom jednocześnie przyczyniają się do rozwoju rynku na Zachodzie⁶⁹. Wydawcy obserwując popularność danych pozycji, oceniają jakie tytuły będą miały powodzenie w sprzedaży. Działalność fanów nie ogranicza się wyłącznie do ingerowania w dystrybucję *anime*. Lubują się również w tworzeniu rysunkowych historii tzw. *dōjinshi* – komiksów opartych na naśladowaniu oryginalnych dzieł używając bohaterów, bądź motywów w nich występujących⁷⁰. Producenci zauważają, że amatorskie wytwory pomagają w sprzedaży zeszytów tworzonych przez profesjonalnych rysowników – w konsekwencji, akceptują i wspierają ich nieoficjalny przepływ⁷¹. Rozpowszechnianie japońskiej kultury w Internecie nie odnosi się wyłącznie do animacji i komiksów. Popularne, choć na mniejszą skalę są również filmy, programy telewizyjne, muzyka, seriale, a nawet czasopisma.

Japonia ma więcej potencjalnych zasobów soft power niż jakikolwiek inne państwo azjatyckie. Jest pierwszym niezachodnim państwem, które było zdolne do pełnej modernizacji, aż do momentu zrównania się z Zachodem pod względem dochodów i poziomu technologii, jednocześnie pokazując, że możliwe jest zachowanie swej unikatowej kultury. W światowym rankingu Portland zajmuje siódme miejsce wyprzedzając znacząco Singapur (19.), Koreę Południową (22.) i Chiny (28.). Japonia zajmuje trzecie miejsce w świecie pod względem liczby zarejestrowanych patentów⁷², trzecie miejsce pod względem

⁶⁸ E. Cziomer, L. Zybkiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2005, s. 94 – 106.

⁶⁹ T. Kosiński, *Soft...*, op. cit., s. 33-34.

⁷⁰ I. Condry, *Cultures of Music Piracy: An Ethnographic Comparison of the US and Japan*, „International Journal of Cultural Studies” nr 7, Londyn 2004, s. 12.

⁷¹ P. Siuda, *Kultury presumpcji. O niemożności powstania globalnych i ponadpaństwowych społeczności fanów*, Warszawa 2012, s. 168.

⁷² http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2015-part1.pdf s. 18. (dostęp 14.05.2017).

wydatków na badania i rozwój traktowanych jako procent PKB⁷³, trzecie miejsce w międzynarodowych przewozach lotniczych⁷⁴, drugie miejsce w sprzedaży płyt⁷⁵, drugie miejsce pod względem liczby serwerów internetowych⁷⁶, siódme miejsce w eksporcie produktów wysokiej technologii⁷⁷, drugie miejsce we wspieraniu rozwoju⁷⁸, drugie miejsce pod względem średniej długości życia⁷⁹. Porównując powyższe dane z danymi za 2003 rok⁸⁰, zauważyć można niewielkie zmiany. Japonia zajmuje w rankingach wysokie miejsca, co świetnie rokuje na przyszłość jej miękkiej siły.

Nie da się ukryć faktu, że najmocniejszą stroną japońskiego soft power jest właśnie popkultura. Jej przemysł rozrywkowy jest wysoce rozwinięty. Najlepiej świadczy o tym popularność *anime* i *mangi*, która jest powodem wzrostu zainteresowania Japonią. Znanie na całym świecie, rozpalają wyobraźnię młodych pokoleń. Organizowane przez fanów japońskich komiksów i animacji imprezy tematyczne tak zwane konwenty przyciągają uwagę szerszej publiczności i przyczyniają się do promowania tejże kultury. W Polsce odbywają się średnio dwie takie imprezy⁸¹, natomiast w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych ponad dziesięć⁸². Ich wpływ zauważyć można także w filmach animowanych powstających w innych państwach, które są tak podobne do japońskich serii, że trudno rozpoznać państwo ich pochodzenia (*Avatar: the last airbender*).

Współcześnie japońska popkultura jest w stanie osiągnąć to, czego wcześniej nie udało się politykom, mianowicie ocieplić stosunek mieszkańców państw do Japonii, które wcześniej ze względu na zaszłości historyczne, głównie II wojny światowej nie były do niej pozytywnie nastawione. Profesor Kōichi Iwabuchi słusznie zauważył, że „podczas, gdy starsze pokolenia w krajach azjatyckich wciąż jeszcze prześladowają wspomnienia japońskich zbrodni wojen-

⁷³ <http://www.compareyourcountry.org/science-and-technology> (dostęp 14.05.2017).

⁷⁴ <https://worldinfogures.com/rankings/index/242> (dostęp 14.05.2017).

⁷⁵ <https://worldinfogures.com/rankings/index/314> (dostęp 14.05.2017).

⁷⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2184rank.html> (dostęp 14.05.2017).

⁷⁷ <http://www.worldatlas.com/articles/countries-with-the-most-high-tech-exports.html> (dostęp 14.05.2017).

⁷⁸ <https://www.usnews.com/news/best-countries/entrepreneurship-rankings> (dostęp 14.05.2017).

⁷⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2102rank.html> (dostęp 14.05.2017).

⁸⁰ Economics Books, *Pocket World in Figures* 2003, London 2003, s76, 91.

⁸¹ <https://www.konwenty-poludniowe.pl/konwenty/kalendarz> (dostęp 14.05.2017)

⁸² https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_anime_conventions (dostęp 14.05.2017)

nych, wśród młodych hitem jest Hello Kitty i są gotowi rozchwytywać wszystko co tylko japońskie⁸³.

Ogromna popularność japońskich *mang* i *anime*, muzyki, gier komputerowych, mody i tym podobnych stała się niepodważalnym faktem. Pod względem popkulturowego soft power Japonia kroczy na równi ze Stanami Zjednoczonymi i w tym momencie żadne inne państwo nie posiada umiejętności wygenerowania wpływów o podobnej sile rażenia, choć aspirują do tego Indie i Bollywood. Ponieważ sami Japończycy zareagowali dość późno w stosunku do „mangamanii” reszty świata i dopiero zaczynają przemyślaną aktywność, w niedalekiej przyszłości można będzie przeczuwać spotęgowanych działań i inicjatyw w tej płaszczyźnie, a także dalszego zalewu efektami japońskiej sztuki sekwencyjnej i jej podobnych⁸⁴.

Uwagi końcowe

Kultura stanowi istotne narzędzie soft power. Wzbogaca wiedzę na temat kraju jej pochodzenia oraz wypracowuje pozytywne postawy względem jego mieszkańców i wzrostu zaufania do państwa. Umożliwia przełamywanie barier związanych na przykład z odmiennością języka. Posługiwanie się instrumentami kulturowymi ułatwia wzmacnianie pozycji międzynarodowej Japonii i zwiększa poziom akceptacji jej działań w globalnym środowisku.

Dorobek Kraju Kwitnącej Wiśni jest inspiracją dla zachodniej twórczości. Japońska sztuka, wzornictwo czy kuchnia od dawna znajdowały zwolenników za granicą. Pisarze, tacy jak laureat Nagrody Nobla Kenzaburo Ōe, mają na świecie szerokie grono czytelników. W dziedzinie filmu Akira Kurosawa jest uważany za jednego z najważniejszych reżyserów wszechczasów. W sztuce animacji rozpoznawalny jest Hayao Miyazaki, zdobywca prestiżowej nagrody Oscar. Tworzone przez nich historie stały się podstawą do stworzenia wielu wybitnych dzieł znanych na całym świecie (*Gwiezdne wojny*), które nierzadko stanowią narzędzie soft power kraju ich pochodzenia.

⁸³ K. Iwabuchi, *Recentering globalization: popular culture and Japanese transnationalism*, Durham 2002, s. 1.

⁸⁴ J. Zaremba-Penk, *Japońska popkultura narzędziem podboju świata* [w:] *Japoński softpower. Wpływy na kulturę zachodnią*, (red.) A. Wosińska, Toruń 2010, s. 214-215.

Oczarowanie kulturą japońską miało charakter fazowy, co znajduje dowód w historii jej zachwyty przez zagraniczną społeczność. W czasach działalności wielkich wieszczów narodowych, wybitnych malarzy i aktorów teatralnych sukcesem okazała się japońska kultura wysoka, którą naśladowano i rozslawiano w swoich kręgach. Obecnie natomiast, przez rozwój komunikacji, mediów i Internetu, społeczność częściej sięga po dorobek kultury popularnej, która jest lekka, przystępna i łatwiej trafia do zmieniającego się świata konsumpcji i bierności.

Japonia posiada potencjał w eksporcie swojej kultury za granicę i jest on efektywny. Mimo zaszczości historycznych, „kuszenie” produktami kultury spotyka się z pozytywnym przyjęciem. Poprawa w sektorze edukacji i dyplomacji publicznej umożliwia ochronę japońskiego soft power i umacnia jego pozycję regionalnej i światowej potęgi, zaś największym wsparciem dla ośrodków decyzyjnych działających w zakresie miękkiej siły są fani dorobku Kraju Kwitnącej Wiśni. Świadomie, bądź nie, przyczyniają się do rozslawiania dobrego imienia Japonii i kształtowania jej pozytywnego wizerunku jako państwa przyjaznego w dialogu i godnego zaufania.

Brakuje pozytywnych przykładów, gdzie jeden człowiek kultury byłby w stanie uzyskać takie same efekty manipulowania masami jak dyktatorzy Hitler czy Stalin. Wykorzystując swoją charyzmę i magnetyzm zyskiwali poparcie dla głoszonych postulatów i pozbywali się swojej konkurencji rządząc w sposób autorytarny. Oddziaływanie kulturą jest znacznie trudniejsze. Żaden artysta, pisarz czy malarz nie jest w stanie zmusić społeczeństwa, aby poprzez jego wpływ podbiła inne państwa. Kultura przypomina mozaikę złożoną z równych sobie elementów, którymi człowiek nie może władać równocześnie. Dlatego, aby soft power państwa mógł być skutecznym narzędziem w walce o hegemonię na arenie międzynarodowej, należy pozwolić działać wielu pionierskim podmiotom na każdej płaszczyźnie, niezależnie od ich osobowości i indywidualizmu.

Bibliografia

- Albertowa Z., *O sztuce Japonii*, Warszawa 1983.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica. Cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998.
- Condry I., *Cultures of Music Piracy: An Ethnographic Comparison of the US and Japan*, „International Journal of Cultural Studies” 2004 nr 7.
- Cziomer E., Zyblikiewicz L., *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2005.
- Economics Books, *Pocket World in Figures* 2003, London 2003.
- Frontis Ci red., *Historia sztuki. Od starożytności do postmodernizmu*, Warszawa 2006.
- Gondowicz J. red., *Klasyki sztuki. Hokusai*, Warszawa 2006.
- Gravett P., *Manga: sixty years of Japanese comics*, Nowy Jork 2004.
- Helman A., Kamrowska A. red., *Autorzy kina azjatyckiego*, Kraków 2010.
- Iwabuchi K., *Recentering globalization: popular culture and Japanese transnationalism*, Durham 2002.
- Japanese American Cultural & Community Center, <http://www.jaccc.org/history.php>.
- Jeliński J., *Nowy typ bohatera – o samurajach w amerykańskiej kinematografii* [w:] *Japoński softpower. Wpływy Japonii na kulturę zachodnią*, A. Wosińska (red.), Toruń 2010.
- Kelts R., *Japanamerica*, Nowy Jork 2006.
- Kosiński T., *Soft czy hard power? Japońska polityka zagraniczna przed wyborem* [w:] *Japoński softpower. Wpływy Japonii na kulturę Zachodu*, red. A. Wosińska, Toruń 2010.
- Krzysztofek K., *Kulturowa ścieżka globalizacji*, [w:] *Oblicza procesów globalizacji*, red. M. Pietraś, Lublin 2002.
- Lewandowski W., *Soft Power jako narzędzie geopolityki. Znaczenie kultury popularnej* [w:] red. J. Tymanowski, *Polityka zagraniczna państw Europy Środkowej i Wschodniej na przełomie XX i XXI wieku. Ujęcie geopolityczne*, Warszawa 2003.
- Melanowicz M., *Historia literatury japońskiej*, Warszawa 2012.
- Melanowicz M., *Literatura japońska w Polsce jako dialog kultur* [w:] *Japonia na początku XXI wieku. Polityka, gospodarka, społeczeństwo i stosunki z Polską*, red. K. Gawlikowski, M. Ławacz, Toruń 2008.
- Mojsiewicz Cz., *Problemy globalne ludzkości* [w:] *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz, Wrocław 2000.
- Niedbalska-Asano P., Asano M., *Japonia. Leksykon*, Warszawa 2012.
- Nye J.S., *Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power*, New York 1990.
- Nye J.S., *Softpower: jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007.
- Palczyński T., *Współczesne społeczeństwo amerykańskie w perspektywie socjologicznej*, Kraków 2002.
- Pietraś M., *Pozimnowojenny ład międzynarodowy* [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2007.

- Rutkowska I., *Boska obecność. O względności tekstu i rytuału w teatrze kabuki*, Kraków 2015.
- Schodt L.F., *Dreamland Japan*, Kalifornia 1996.
- Siuda P., Koralewska A., *Japonizacja: anime i jego polscy fani*, Gdańsk 2014
- Siuda P., *Kultury presumpcji. O niemożności powstania globalnych i ponadpaństwowych społeczności fanów*, Warszawa 2012.
- Stecka N., *Japonizm w malarstwie polskim na przełomie XIX i XX wieku* [w:] A Wosińska red. *Spojrzenia. Japonia według Zachodu, Zachód według Japonii*, Bydgoszcz 2013.
- TalbVarley P., *Kultura japońska*, Kraków 1999.
- Wacławik M., *Japońska mniejszość etniczna jako promotor kultury japońskiej w USA i Kanadzie*, [w:] *Japoński softpower. Wpływy Japonii na kulturę zachodnią*, red. A. Wosińska, Toruń 2010.
- Wosińska A., *Czy zainteresowanie mangą i anime wpływa na stan wiedzy o Japonii i poglądy na jej temat?* [w:] *Japoński softpower. Wpływ Japonii na kulturę zachodnią*, red. A. Wosińska, Toruń 2010.
- Wosińska A., *Japonia i Japończycy w kinematografii zachodniej*, [w:] *Japonia według Zachodu. Zachód według Japonii*, A. Wosińska (red.), Bydgoszcz 2013.
- Zaremba-Penk J., *Japońska popkultura narzędziem podboju świata* [w:] *Japoński softpower. Wpływy na kulturę zachodnią*, (red.) A. Wosińska, Toruń 2010
- Zaremba-Penk J., Lisieniecki M. red., *Studio Ghibli. Miejsce filmu animowanego w japońskiej kulturze*, Toruń 2012.
- Zenderowski R., Cebul K., Krycki M., *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, Warszawa 2010.
- Ziętek W.A., *Międzynarodowe stosunki kulturalne: podręcznik akademicki*, Warszawa 2010.
- Żeromska E., *Japoński teatr klasyczny. Korzenie i metamorfozy tom 2 kabuki, bunraku*, Warszawa 2010.

Paweł Topór
Politologia
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

FUNKCJONALNI NASTĘPCY BRYTYJSKIEGO GABINETU

Functional successors of the British Cabinet

Abstrakt: Gabinet w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej jest jednym z centralnych organów państwa. Mimo to od 1945 r. możemy zaobserwować systematyczny spadek jego znaczenia, wyrażający się w utracie jego tradycyjnych funkcji, którymi były podejmowanie kluczowych decyzji w ramach władzy wykonawczej oraz koordynacja polityk rządowych. Celem artykułu jest przedstawienie organów, które przejęły wykonywanie funkcji decyzyjnej oraz koordynacyjnej od gabinetu, a są to odpowiednio komitety gabinetowe oraz Kancelaria Gabinetu i Ministerstwo Skarbu. W tym celu przyjęte zostało podejście badawcze stworzone na gruncie teorii centralnej egzekutywy (ang. core executive theory), która definiuje władzę w ramach egzekutywy jako zmienną kategorię, tworzoną w trakcie ciągłych interakcji pomiędzy politycznymi aktorami.

Słowa kluczowe: gabinet, centralna egzekutywa, Kancelaria Gabinetu, Ministerstwo Skarbu, system komitetowy.

Abstract: Cabinet in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland is one of the central constitutional bodies. Nevertheless, since 1945 Cabinet went through a systematic decline of its importance. During this process cabinet were deprived of its two traditional functions – a decision-making power and coordination responsibilities of government policies. This article aims to describe institutions, which became responsible for aforementioned functions. Cabinet committees in terms of decision-making and Cabinet Office and Her Majesty's Treasury in terms of coordination duties. In order to

achieve these goals, the author uses an approach based on core executive theory, which defines power within executive as a volatile feature, being created by constant interactions between the political actors.

Key words: Cabinet, core executive, Cabinet Office, Her Majesty's Treasury, committee system

Wprowadzenie

Jednoznaczne zdefiniowanie pozycji ustrojowej brytyjskiego gabinetu¹ może być trudne ze względu na skromność regulacji prawnych w tej dziedzinie. Zamiast stopniowej jurydyzacji statusu ustrojowego i sposobu funkcjonowania gabinetu możemy dostrzec proces wręcz odwrotny². Mimo to dalej przypisuje się gabinetowi pewne ogólne zadania, które powinien wykonywać. Wśród nich możemy wyróżnić: określanie podstawowych kierunków polityki państwa, sprawowanie zwierzchnictwa nad administracją oraz prowadzenie polityki zagranicznej i koordynowanie pracy resortów.

Zanim zostanie przedstawione podejście przyjęte w niniejszym artykule, należy wspomnieć o pewnych założeniach dyskusji związanej z charakterystyką władzy wykonawczej w Zjednoczonym Królestwie. Otóż, po 1945 r. debata dotycząca egzekutywy – oczywiście w pewnym uproszczeniu – toczyła się pomiędzy dwoma obozami. Jeden z nich wskazywał na wiodącą rolę szefa rządu, którego wpływ na władzę wykonawczą miał przyczynić się do stworzenia

¹ W Wielkiej Brytanii gabinet (*Cabinet*) i rząd (*government*) nie są tożsamymi pojęciami. Drugie z nich, czyli rząd, oznacza ogół stanowisk politycznych w administracji państwowej, czyli wszystkich ministrów, którzy nie tworzą żadnego zorganizowanego ciała kolegialnego, podejmującego decyzje w sformalizowany sposób, np. na posiedzeniach. Liczba członków rządu nie jest stała, ale zawsze oscyluje w granicy 100-110 osób, mających zróżnicowaną pozycję w strukturach władzy. Z kolei 'gabinet' jest pojęciem węższym, a tworzy go grupa najważniejszych ministrów, zazwyczaj oscylująca wokół liczby dwudziestu osób. A. Pułło, *Ustroje państw współczesnych*, Warszawa 2007, s. 85. W literaturze angielskiej często mianem rządu określa się – poza stanowiskami politycznymi we władzy wykonawczej – cały aparat administracyjny państwa. s. Gebethner, *Rząd i Opozycja JKM w systemie politycznym Wielkiej Brytanii*, Warszawa 1967, s. 146. Termin rząd może również oznaczać organ, będący odpowiednikiem polskiej Rady Ministrów.

² Niektórzy autorzy uważają nawet, że obecny gabinet działa w sposób bardziej nieformalny niż na początku XX wieku. A. Seldon, *The Cabinet System* [w:] *The British Constitution in the Twentieth Century*, red. V. Bogdanor, New York 2007, s. 129.

tzew. systemu premierowskiego (*prime-ministerial government*)³. R. Crossman, poseł Partii Pracy i jeden z pierwszych propagatorów idei rządów premierowskich, określił na tej podstawie gabinet jako instytucję godnościową i czysto ceremonialną⁴. Z drugiej strony podkreślano jednak, że pozycja gabinetu, jako ciała kolektywnego, w dalszym ciągu odgrywa najważniejszą rolę. obrońcy takiego stanowiska wskazywali, że ustrój brytyjski oczywiście przeszedł pewną ewolucję, ale nie aż tak wielką, by móc mówić o końcu pewnego kanonu ustroju brytyjskiego, którym jest idea rządów gabinetowych (*cabinet government*)⁵.

Taki format debaty został zakwestionowany w 1990 r., który to rok jest uważany za początek nowego paradygmatu badawczego. Wspomniany format debaty, polegający na przeciwstawianiu koncepcji rządów premierowskich i rządów gabinetowych, został zastąpiony przez koncepcję centralnej egzekutywy (*core executive*), która została przedstawiona i uściślona na początku lat 90. w artykule P. Dunleavy'ego i R. A. W. Rhodesa⁶. Wspomniani autorzy odeszli od pojmowania władzy w ramach egzekutywy, jako czegoś, co posiada walor stałości. Argumentowali, że pozycja różnych podmiotów w tej sferze jest płynna, warunkowa i, co najważniejsze, relacyjna, opierająca się na rozproszonej liczbie podmiotów, które przez wzajemne interakcje ustalają swoją hierarchię władzy⁷.

³ O pozycji i wroście uprawnień urzędu premiera zob. szerz.: F. W. G. Benamy, *The Elected Monarch. The Development of the Power of the Prime Minister*, London 1965; J. Szymanek, „Premierowska” odmiana systemu parlamentarnego [w:] *Parlamentarny system rządów. Teoria i praktyka*, red. T. Mołdawa, J. Szymanek, M. Mistrygacz, Warszawa 2012; K. Urbaniak, *Premier w systemie organów władzy wykonawczej w Wielkiej Brytanii*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1994, nr 2.

⁴ Zob. szerz. przedruk tekstu R. Crossmana z 1964 r., będący wstępem do wydania książki W. Bagehota, *The English Constitution*. R. H. s. Crossman, *Prime Ministerial Government* [w:] *The British Prime Minister*, red. A. King, London 1985.

⁵ Idea rządów gabinetowych może przybierać różne formy, przez co zwolennicy takiego stanowiska będą w różny sposób argumentować swoje opinie. Zob. szerz. P. Weller, *Cabinet Government: An Elusive Ideal?*, „Public Administration” 2003, vol. 81, no. 4. Przykładowo, niektórzy dostrzegając wiodącą rolę premiera w ramach egzekutywy podkreślali jednocześnie, że każdy szef rządu jest efektywnie „kontrolowany” przez swoje najbliższe otoczenie. W ten sposób zaprzeczano tezie o wszechwładnym premierze, realizującym swoje wszystkie plany. Zob. szerz. G. W. Jones, *The Prime's Minister Powers* [w:] *The British Prime Minister*, red. A. King, London 1985; S. James, *British Cabinet Government*, London 1992.

⁶ Zob. szerz. P. Dunleavy, R. A. W. Rhodes, *Core Executive Studies in Britain*, „Public Administration” 1990, vol. 68, no.1.

⁷ W późniejszych latach ten paradygmat badawczy rozwijał się w wielu kierunkach. Jednym z nich było np. zwracanie większej uwagi na struktury instytucjonalne, które ogra-

Podejście centralnej egzekutywy akceptuje w sposób niezaprzeczalny sytuację rozproszenia procesów politycznych w ramach władzy wykonawczej, próbując jednocześnie analizować role poszczególnych elementów tej gałęzi. W tak zarysowanej problematyce, by dokonać rzetelnej analizy, należy zbadać poszczególne podmioty w odpowiednich dla nich dziedzinach działania. Instytucje składające się na centralną egzekutywę można zdefiniować jako (...) *wszystkie organy oraz struktury, które w pierwszym rzędzie mają za zadanie koordynować i integrować polityki rządowe lub działać jako ostateczny arbiter w przypadku sporów pomiędzy różnymi elementami rządowej maszyny*⁸. Tymi przykładowymi aktorami mogą być, oczywiście poza samym gabinetem i premierem, komitety gabinetowe (*Cabinet committees*), Kancelaria Gabinetu (*the Cabinet Office*), Ministerstwo Skarbu (*Her Majesty's Treasury*), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (*the Foreign and Commonwealth Office*), poszczególni ministrowie, centralne biura prawne rządu oraz organy zarządzające poparciem partii w Parlamencie⁹. Właśnie przez dostęp do informacji oraz do ścisłego centrum procesów politycznych, zachodzących w ramach rządu, instytucje te potrafią sterować działaniami maszyny państwowej.

Warto jednak nadmienić, że podejście koncentrujące się na centralnej egzekutywie *de facto* uznaje znaczącą pozycję premiera w ramach formalnie podzielonej egzekutywy¹⁰. Przyjmując opisane wyżej założenia należy patrzeć na proces rządzenia w sposób funkcjonalno-systemowy, opisując praktykę sprawowania władzy jako kwestię współzależności wielu aktorów operujących w centrum rządu. Zamiast oceny, który aktor pełni ważniejszą rolę w całości egzekutywy, powinno podkreślać się poszczególne funkcje definiujące istotę rządów gabinetowych, a później odpowiadać na pytanie, czyje działania mają decydujący wpływ na ich realizację¹¹, i właśnie takie podejście zostało przyjęte w niniejszym artykule.

Przechodząc do głównego wątku, gabinet, jako organ będący emanacją zasady kolegalności, pełnił na przestrzeni lat wiele różnych ról. Od końca XVII

wieku był on łącznikiem między Monarchą a Parlamentem, stając się później organem podporządkowanym legislatywie. Dalsze przeobrażenia brytyjskiego ustroju sprawiły, że gabinet uzyskał dużo większą niezależność od Izby Gmin niż miało to miejsce w przeszłości, czyniąc z tego organu centralny punkt całego systemu politycznego¹². W tych ramach do okresu I wojny światowej jedną z jego głównych funkcji była koordynacja działań rządu i jego organów. Było to oczywiście możliwe ze względu na niewielką liczbę spraw, z którymi musiało sobie radzić ówczesne państwo. Z tego powodu gabinet mógł również pełnić funkcję głównego organu decyzyjnego, odkąd stopień skomplikowania oraz liczba tych decyzji była niska. Wraz z rozwojem brytyjskiego systemu politycznego po II wojnie światowej gabinet stopniowo tracił swoje znaczenie ustrojowe. Z jednej strony dokonało się to przez wzrost znaczenia urzędu premiera oraz – co jest przedmiotem tego artykułu – przez zmianę funkcjonowania wewnętrznych procedur rządu. Mowa tutaj, po pierwsze, o systemie komitetowym (*committee system*), który powstając miał na celu jedynie odciążyć gabinet od natłoku prac, co w ostateczności doprowadziło nie do odciążenia, ale do przejęcia większości zadań w ramy tego systemu. Jak zobaczymy w dalszej części artykułu, działanie systemu komitetowego zakwestionowało monopol dotychczasowego organu decyzyjnego, jakim był właśnie gabinet. Drugą z interesujących nas zmian jest ciągle postępujące rozproszenie i skomplikowanie polityki rządowej. Efektem tego procesu jest rozwój wielopodmiotowej sieci organów, które kształtują politykę w sposób wysoce zdecentralizowany, co rodzi z kolei potrzebę sprawnej koordynacji. Jest ona realizowana przez Kancelarię Gabinetu oraz Ministerstwo Skarbu, dwa organy będące w samym centrum procesów decyzyjnych.

Należy jednak zaznaczyć, że nie jest przedmiotem tego artykułu szczegółowa analiza wpływu premiera na organizację komitetów lub na Kancelarię Gabinetu, który to wpływ jest z pewnością znaczący, tym bardziej po reformach dokonanych przez T. Blaira¹³. O ile jest to konieczne, wskazano tylko dominującą pozycję premiera, np. przy ustalaniu liczby i składu komitetów lub przy kontrolowaniu obiegu informacji w ramach koordynacji polityki.

niczały wspomnianą warunkowość i płynność pozycji niektórych organów. O dorobku i rozwoju podejścia centralnej egzekutywy zob. szerz. R. Elgie, *Core Executive Studies Two Decades On*, „Public Administration” 2011, vol. 89, no. 1.

⁸ P. Dunleavy, R. A. W. Rhodes, *Core Executive Studies...*, s. 4.

⁹ Tamże, s. 3.

¹⁰ Zob. szerz. R. Heffernan, *Prime Ministerial Predominance? Core Executive politics in the UK*, „The British Journal of Politics and International Relations” 2005, vol. 5, no. 3.

¹¹ R. A. W. Rhodes, J. Wanna, P. Weller, *Comparing Westminster*, New York 2011, s. 24-25.

¹² Zob. szerz. E. Gdulewicz, W. Kręcis, *Ustrój polityczny Wielkiej Brytanii [w:] Ustroje państw współczesnych*, red. W. Skrzydło, Lublin 2001.

¹³ Zob. szerz. K. Urbaniak, *Ewolucja zaplecza doradczo-urzędniczego premiera jako element redefinicji brytyjskiego systemu rządów [w:] Parlamentarny system rządów. Teoria i praktyka*, red. T. Mołdawa, J. Szymanek, M. Mistygacz, Warszawa 2012.

System komitetowy

Funkcjonujące wewnątrz rządu komitety gabinetowe są komórkami, które składają się z osób reprezentujących wiele różnych podmiotów działających w ramach władzy wykonawczej. Głównie są to ministrowie, zarówno „starsi” (*senior ministers*), jak i „młodszy” (*junior ministers*), jednak w szeregi komitetu mogą być, przykładowo, powołani również tzw. Urzędnicy Prawa (*Law Officers*)¹⁴. Istnieją dwa główne rodzaje komitetów. Pierwsze z nich to komitety stałe (*standing committees*) oraz funkcjonujące w ich ramach podkomitety. Co do zasady zajmują się kwestiami będącymi „codziennością” aparatu państwowego. Możemy wśród nich wyróżnić komitet ds. ekonomicznych lub komitet ds. legislacji i prac parlamentarnych. Drugim typem są komitety specjalne (*ad hoc committees*), które są ustanawiane w celu prowadzenia spraw o dłuższym lub krótszym charakterze czasowym, po którym zostają rozwiązane, czego ostatnim przykładem jest komitet ds. handlu oraz opuszczenia Unii Europejskiej¹⁵.

System komitetowy w swoich założeniach ma na celu odciążenie gabinetu, który nie byłby w stanie poradzić sobie z liczbą zadań, znajdujących się w gestii rządu. U jego podstaw znajdują się trzy główne założenia. Po pierwsze, gabinet nie jest w stanie zajmować się wszystkimi sprawami państwowymi, więc z konieczności musi przekazać te zadania innym podmiotom. Po drugie, od kąd ministrowie biorą kolegalną odpowiedzialność za działania całego rządu, powinni oni być w jakimś zakresie włączeni w proces tworzenia się konkretnych decyzji, a jeśli nie każdy z nich może być członkiem gabinetu, to idealnym miejscem politycznej „akomodacji” są komitety gabinetowe. I po trzecie, wszelkie sprawy, spory i decyzje powinny być rozstrzygane na jak najniższym poziomie struktury władzy wykonawczej¹⁶.

Żeby lepiej zrozumieć istotę struktury komitetowej, należy przedstawić najpierw ogólne zarysy organizacyjnej hierarchii podmiotów rządowych. I tak, praca ministrów odbywa się na trzech poziomach. Na pierwszym z nich

¹⁴ O rodzajach ministrów zob. szerz. *Cabinet Manual. A guide to laws, conventions and rules on the operation of government*, s. 22-23. www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/60641/cabinet-manual.pdf [dostęp: 22.06.2017].

¹⁵ Współcześnie lista komitetów wraz z ich składem jest publikowana przez rząd brytyjski, co z perspektywy historycznej nie zawsze miało miejsce. J. Stembrowicz, pisząc o systemie komitetowym na początku lat 80., wskazywał na praktykę związaną z utrzymywaniem w tajemnicy liczby oraz składu osobowego komitetów. J. Stembrowicz, *Rząd w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1982, s. 46, przypis 57.

¹⁶ S. James, *British Cabinet...*, s. 54.

ministrowie pracują w ramach resortów, którymi kierują, podejmując decyzje w zakresie swoich obowiązków. Na drugim poziomie znajdują się komitety gabinetowe, które zrzeszają mniejsze – w stosunku do gabinetu – grupy polityków rządowych. Trzeci poziom z kolei stanowi sam gabinet, w którego pracach oczywiście nie mogą uczestniczyć wszyscy członkowie rządu. Co istotne, premier kontroluje każdy z tych szczebli – mianuje członków gabinetu, ustala jakie sprawy są przedmiotem obrad tego podmiotu; ustala skład, liczbę, zakres przedmiotowy oraz mianuje przewodniczących komitetów gabinetowych (może nominować na to stanowisko siebie); podobnie może kształtować dowolnie strukturę ministerstw w aspekcie personalnym, ilościowym i przedmiotowym.

Ważną cechą tej trzy szczeblowej struktury jest rola instancji odwoławczej, którą pełnią zarówno komitety gabinetowe, jak i gabinet. W przypadku trudności z dojściem do porozumienia na poziomie ministerstw, sprawa może zostać skierowana do odpowiedniego komitetu, a jeśli i tam, po uzgodnieniu wszystkich szczegółów, jest ktoś kto kwestionuje daną decyzję, może złożyć „odwołanie” do gabinetu.

Wystąpienie nieporozumień pomiędzy członkami rządu nie oznacza, że komitet gabinetowy lub gabinet rozsądzi dany spór „z urzędu”. Z biegiem lat wypracowano szereg przesłanek, na podstawie których sprawy mogą być przenoszone z poziomu ministerstw do komitetów i następnie do gabinetu¹⁷. Ich główną wadą jest jednak brak jakiegokolwiek sankcji prawnej, przez co przewodniczący gabinetu i przewodniczący komitetów gabinetowych mogą w sposób dowolny kształtować agendę organów, którym szefują. W większości przypadków poszczególne sprawy są przekazywane pod jurysdykcję komitetu, lub rządziej gabinetu, gdy ministerstwa nie mogą uzgodnić wspólnego stanowiska, dana kwestia jest treściowo istotna oraz gdy może budzić publiczne kontrowersje.

Z powodu braku jasnych reguł „odwoławczych” szef gabinetu oraz szefowie komitetów dysponują całkiem sporym zakresem swobody w tej dziedzinie. Podobnie jak przewodniczący komitetu podejmuje decyzje w sprawach, którymi będzie się zajmował komitet, tak i premier czyni to w ramach gabinetu, również promując prowadzenie prac na niższym poziomie. Takie działanie może być tym bardziej możliwe, ponieważ komitety gabinetowe działają

¹⁷ Zob. szerz. *Cabinet Manual...*, s. 33.

na tych samych podstawach konwenansowych, na jakich działa gabinet, czyli w głównej mierze na zasadzie kolegialnej odpowiedzialności. Ponadto, decyzje komitetów są traktowane jako równorzędne decyzjom gabinetu¹⁸. Wszystkie te czynniki wpłynęły bezpośrednio na pozycję gabinetu, pozbawiając ten organ monopolu na podejmowanie decyzji w ramach rządu. W ten sposób szczebel pośredni, pomiędzy resortami a gabinetem, skupia w swoich ramach największą ilość twórczej pracy rządu, ponieważ ani pojedyncze ministerstwo, ani gabinet nie są w stanie praktycznie podejmować działań w wielu skomplikowanych sprawach.

Należy w tym kontekście zwrócić uwagę na szerokie uprawnienia szefa rządu w odniesieniu do ustalania składu osobowego komitetów. Przez możliwość mianowania przewodniczących tych komórek premier może kontrolować główny „ciąg technologiczny” podejmowania decyzji. W tym celu może nominować na przewodniczącego komitetu własną osobę lub zaufanego sobie polityka.

Poza mianowaniem przewodniczących komitetów premier posiada również nieograniczone prawo obsadzania całego składu tych organów. Realnie szef rządu jest ograniczany przez praktykę, która nakazuje uwzględnianie kilku czynników przy kompletowaniu składu komitetów. Pierwszym z nich jest kryterium funkcjonalne, na podstawie którego część ministrów musi zostać powołana do komitetów odpowiadających tematyce kierowanych przez nich resortów. Najlepszym przykładem jest minister skarbu, który jest zawsze powoływany na członka głównego komitetu ds. ekonomicznych. Takie działanie jest również konieczne z perspektywy zasady kolegialnej odpowiedzialności, ponieważ wymóg zajmowania wspólnego stanowiska przez cały rząd wymaga zaangażowania w prace rządowe najważniejszych ministrów.

Obok tych głównych kryteriów nominacji danego ministra w skład komitetu, możemy wyróżnić również kilka drugorzędnych przesłanek. I tak, minister może być powołany ze względu na swoją wiedzę. Po drugie, ze względu na konieczność zagwarantowania reprezentacji różnych regionów w ramach danej sprawy, tak jak ma to miejsce np. w Komitecie ds. handlu oraz opuszczenia Unii Europejskiej, gdzie zasiadają trzej ministrowie „regionalni” – dla Szkocji, Walii oraz Irlandii Północnej. Ponadto, kolejną przesłanką może być konieczność proporcjonalnego włączenia w prace komitetu polityków partii koalicyjnej, gdy oczywiście rząd ma charakter koalicyjny. Przy wyborze skła-

¹⁸ S. James, *British Cabinet...*, s. 59.

du komitetu uwzględnia się również polityczne znaczenie danego polityka, ale ponieważ to kryterium znajduje swoje odzwierciedlenie już przy obsadzie konkretnych resortów, w tym przypadku ma ono charakter pośredni.

W tym kontekście interesującą sytuacją jest przypadek, kiedy członkami komitetu gabinetowego są tylko członkowie gabinetu. Tak skonstruowany komitet jest formalnie na niższym poziomie w hierarchii egzekutywy, jednak ze względu na swój skład osobowy może być traktowany jak – używając określenia J. Stembrowicza – *supergabinet*¹⁹. Jest to dowód na zacieranie się roli różnych podmiotów w ramach gabinetu, ponieważ komitety gabinetowe, jak już zostało to wspomniane, podejmują wiążące cały rząd decyzje. Nawet obowiązek obecności prezentuje się podobnie w komitetach i gabinetach, ponieważ obrady tych organów są priorytetowe względem innych obowiązków ministra. Oczywiście toleruje się przypadki, kiedy minister nie pojawia się na posiedzeniu gabinetu bądź komitetu, jednak uznaje się, że nie powinna to być powszechna praktyka. Wyraźną różnicą jest jednak możliwość delegowania młodszego ministra na spotkanie komitetu, o ile wyrazi taką zgodę przewodniczący²⁰.

Podmioty koordynujące politykę rządową

W dziedzinie koordynacji polityki gabinet stopniowo „tracił” swoje kompetencje, głównie przez wzrost liczby oraz skomplikowania zadań, którymi zajmuje się współczesne państwo. W ramach brytyjskiej egzekutywy funkcję tę przejęły dwa podmioty, czyli Ministerstwo Skarbu oraz Kancelaria Gabinetu. Rola pierwszego z tych podmiotów jest w pewnym sensie czymś naturalnym, ponieważ ministerstwo odpowiedzialne za kwestie finansowe siłą rzeczy znajduje się w centrum tworzenia oraz realizowania polityk rządowych. Mniej oczywista jest rola i pozycja Kancelarii Gabinetu, która jest obecnie głównym organem zajmującym się koordynacją całości polityki rządowej, do czego w sposób zasadniczy przyczyniły się reformy centrum rządu z okresu premiershipu Toma Blaira. W skrócie, reorganizacji tej struktury przyświecał jeden cel, Kancelaria Gabinetu miała stać się narzędziem komunikacji pomiędzy centrum (premierem i jego otoczeniem), a komitetami gabinetowymi i mini-

¹⁹ J. Stembrowicz, *Rząd w systemie...*, s. 47.

²⁰ *Ministerial Code*, s. 4, www.gov.uk/government/publications/ministerial-code [dostęp: 23.06.2017].

sterstwami²¹, z zastrzeżeniem, że to centrum skupione wokół premiera powinno kontrolować przepływ tych informacji.

Ministerstwo Skarbu jest odpowiedzialne za tworzenie oraz wdrażanie polityki ekonomicznej i finansowej rządu. Takie zakreszenie obowiązków stawia Ministerstwo Skarbu w pozycji centralnej względem innych podmiotów w rządzie, co wiąże się z naturą współczesnego zarządzania państwem. Szczególną pozycję w takim przypadku, co jest oczywiste, zajmuje również minister skarbu (*Chancellor of the Exchequer*), jako szef tego resortu. O ile posiada on duży zakres swobody i politycznego prestiżu, to należy mieć jednak na uwadze, że premier, przynajmniej w sensie tytularnym, jest najważniejszą osobą w sprawach finansowo-gospodarczych, ponieważ każdy brytyjski szef rządu pełni jednocześnie stanowisko Pierwszego Lorda Skarbu (*First Lord of the Treasury*). Wiążą się z tym pewne formalne uprawnienia, takie jak przewodniczenie Kolegium Komisarzy Skarbu (*Commissioners of the Treasury*), organowi składającemu się z premiera, ministra skarbu oraz młodszych lordów skarbu (*Junior Lords of the Treasury*). Kolegium Komisarzy jest formalnym organem, pełniącym wszelkie ustawowe funkcje związane z finansami, i to poprzez to ciało dokonuje się formalnego aktu podjęcia decyzji, które uzyskują w ten sposób walor ważności. Nie ma więc powodów, dla których premier nie mógłby podejmować decyzji w tej kwestii, ponieważ i tak jest częścią formalnie władczego organu. Nie czyni tego jednak ze względu na reguły instytucjonalne, na podstawie których realnie władzę w kwestiach ekonomicznych sprawuje szef Ministerstwa Skarbu²².

Minister skarbu jako szef tak ważnego resortu jest w sposób bezpośredni zaangażowany w kształtowanie pozycji i działań innych ministerstw. Na mocy odpowiedniego konwenansu konstytucyjnego, przyjmuje się, że żadne wydatki publiczne ministerstw nie mogą zostać zatwierdzone bez wcześniejszej akceptacji szefa Ministerstwa Skarbu²³. Kwestia tego tzw. nadzoru wydatków operacyjnych jest tylko jednym z narzędzi *quasi*-kontroli, którą sprawuje Ministerstwo Skarbu nad innymi resortami. Innym instrumentem tej koordynacji jest otrzymywanie i możliwość analizy szeregu różnych danych, które napływają do interesującego nas ministerstwa od innych resortów, i które dostarczają

²¹ P. Hennessy, *The Prime Minister. The Office and Its Holders Since 1945*, New York 2001, s. 490.

²² *Cabinet Manual...*, s. 24.

²³ C. Turpin, A. Tomkins, *British Government and the Constitution. Text and Materials*, New York 2007, s. 373.

temu organowi niezbędnych informacji, dzięki którym może ono efektywnie realizować swoje kompetencje związane z polityką budżetową. Aby sprawnie realizować tak szeroko zakrojone zadania, Ministerstwo Skarbu ma ponadto w swoich strukturach wewnętrznych osobne działy, przyporządkowane tematycznie do każdego resortu z osobna, które analizują budżety tych ministerstw oraz wydają opinie w sprawach dotyczących wydatkowania publicznych pieniędzy. Ponadto, gdy któreś ministerstwo przekracza ustanowione dla nich wcześniej limity wydatków, musi uzyskać zgodę na takie działanie właśnie od Ministerstwa Skarbu²⁴.

Drugim organem podejmującym działania koordynacyjne jest Kancelaria Gabinetu, która pełni w tej dziedzinie główną rolę. Powstanie jednostki odpowiedzialnej za analizę strategiczną polityki rządowej datuje się na okres I wojny światowej, kiedy utworzono Kancelarię Gabinetu, wtedy pod nazwą Sekretariat Gabinetu. Po zakończeniu działań wojennych, w wyniku reform Lloyd George'a, postanowiono uczynić z tej jednostki stały element aparatu rządowego²⁵. Należy mieć jednak na uwadze to, że jednostka ta nie została zaprojektowana w tamtym czasie do pełnienia szeroko zakrojonych funkcji koordynacji i planowania strategicznego, jak ma to miejsce obecnie. Kancelaria Gabinetu w swojej pierwotnej formie wykształciła się z sekretariatu Komitetu Obrony Imperium jako organ o charakterze techniczno-administracyjnym, ponieważ pierwotnie jej głównym zadaniem było spisywanie protokołów z obrad gabinetu i komitetów gabinetowych²⁶. Dopiero z upływem czasu Kancelaria Gabinetu została wyposażona w nowe kompetencje, co było skutkiem rozwoju systemu komitetowego, który wymagał całościowego nadzoru w celu wzmocnienia efektywności polityki rządowej.

W ogólnym założeniu Kancelaria Gabinetu ma za zadanie monitorować pracę organów rządowych²⁷ w celu należytego informowania premiera o bie-

²⁴ *Cabinet Office and HM Treasury. The Centre of Government*, Report by the Comptroller and Auditor General, National Audit Office 2014, s. 12. www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2014/06/The-centre-of-government.pdf [dostęp: 20.06.2017].

²⁵ *The Cabinet Office and the Centre of Government. House of Lords Select Committee on the Constitution: 4th Report of Session 2009-2010*, s. 61, www.publications.parliament.uk/pa/ld200910/ldselect/ldconst/30/30.pdf [dostęp: 20.06.2017].

²⁶ J. Stembrowicz, *Rząd w systemie...*, s. 53.

²⁷ Kancelaria Gabinetu koordynuje ponadto podmioty pozarządowe (*non-departmental public bodies*), które posiadają częściową autonomię względem rządu. Większa kontrola Kancelarii nad tymi podmiotami jest efektem reform koalicji rządzącej z lat 2010-2015. Zob. szerz. K. Dommett, M. Flinders, *The Centre Strikes Back: Meta-Governance, Dele-*

żącej sytuacji, aby ten mógł reagować adekwatnie do ciągle zmieniającej się rzeczywistości politycznej. Wśród głównych zadań tego podmiotu wymienia się służenie premierowi, gabinetowi i jego komitetom oraz koordynacja polityki rządowej. Dodatkowo jednostka ta odpowiada w pewnym sensie za sprawne funkcjonowanie Służby Cywilnej²⁸.

Kancelaria Gabinetu jest kierowana przez dwie osoby – premiera oraz specjalnie powołanego w tym celu ministra o randze gabinetowej (*Minister for the Cabinet Office*). Powoduje to, że szef rządu, jako jeden z elementów centralnej egzekutywy, jest w stanie mieć bezpośredni kontakt z tym administracyjnym i strategicznym organem gabinetu. Obok tych dwóch osób wskazuje się również Sekretarza Gabinetu (*Cabinet Secretary*), jako urząd o kluczowym znaczeniu w dziedzinie koordynacji polityki rządowej. Stoi on na czele Sekretariatu Gabinetu (*Cabinet Secretariat*), który jest wewnętrzną komórką w ramach Kancelarii Gabinetu i ma za zadanie wspierać premiera oraz przewodniczących komitetów, przygotowując posiedzenia komitetów oraz gabinetu. Szef Sekretariatu, wspomniany Sekretarz Gabinetu, jest powoływany przez premiera oraz posiada prawo uczestnictwa w posiedzeniach gabinetu, pełniąc w ten sposób rolę głównego organizatora jego posiedzeń²⁹. Ponadto, posiada on prawo doradzenia premierowi we wszystkich kwestiach związanych z funkcjonowaniem komitetów gabinetowych.

Podobnie jak Ministerstwo Skarbu, tak samo Kancelaria Gabinetu kształtuje swoją strukturę tak, aby jak najefektywniej realizować swoje zadania. W celu sprawnej koordynacji pracy ministerstw i komitetów Kancelaria Gabinetu posiada we własnych strukturach jednostki tematyczne, które mają za zadanie nadzorować polityki w przypisanych im kwestiach³⁰. Dodatkowo organ ten stawia szereg wymagań wszystkim resortom, w postaci obowiązku tworzenia corocznych planów działania, które są później do niej przesyłane i analizowane przez odpowiednią komórkę³¹.

gation, and the Core Executive in the United Kingdom, 2010-14, „Public Administration” 2015, vol. 93, no. 3.

²⁸ M. Burch, I. Holliday, *The Prime Minister's and Cabinet Offices: An Executive Office in All But Name*, „Parliamentary Affairs” 1999, vol. 52, no. 1, s. 37.

²⁹ *Cabinet Manual...*, s. 36.

³⁰ Mogą to być sprawy bezpieczeństwa narodowego, ogólnie rozumianych polityk wewnętrznych, czy chociażby polityki w ramach Unii Europejskiej.

³¹ *Cabinet Office and HM Treasury. Integration across government. Report by the Comptroller and Auditor General*, s. 17, www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2013/03/10091-001_Integration-across-government.pdf [dostęp: 22.06.2017].

W ramach Kancelarii Gabinetu funkcjonuje także Kancelaria Premiera (*Prime Minister's Office*), która po reformach T. Blaira zyskała na znaczeniu³². W przypadku tego podmiotu podkreśla się rolę jego czterech wewnętrznych komórek, które zajmują się kontaktami premiera z podległą mu administracją, doradzaniem pierwszemu ministrowi w kwestiach politycznych, kontaktami z mediami oraz relacjami premiera z jego zapleczem partyjnym. Należy jednak pamiętać, że Kancelaria Premiera jest wewnętrznym organem Kancelarii Gabinetu, a pod wpływem reform T. Blaira, rozróżnienie między obowiązkami i zadaniami tych dwóch jednostek organizacyjnych jest trudne do przeprowadzenia z powodu dublujących się zadań, ale również odpowiedzialności względem szefa rządu. Oba opisywane podmioty powinny w pierwszym rzędzie udzielać wszelkiej pomocy szefowi rządu, przez co Kancelaria Gabinetu jest nierzadko nazywana „ministerstwem premiera”. Bez względu na interpretacje, faktem jest, że działania Kancelarii Gabinetu są powiązane z działaniami Kancelarii Premiera. Ich ścisła współpraca była wzmacniana już za czasów urzędowania Margaret Thatcher, kiedy systematycznie zwiększano kontakty pomiędzy sekretariatami tych jednostek w celu poprawienia obiegu informacji. Podstawową zmianą w tym względzie była nowa praktyka działania szefów tych sekretariatów, którzy zaczęli kontaktować się z premierem bezpośrednio, bez udziału Sekretariatu Gabinetu³³. Współcześnie taka praktyka jest powszechnie akceptowana i rozwijana. Przykładowo, jednostka odpowiedzialna za wdrażanie polityk rządowych (*Implementation Unit*)³⁴ ma za zadanie informować Kancelarię Premiera, a nie np. gabinet lub szefów Kancelarii Gabinetu, o postępach i ewentualnych trudnościach w realizacji rządowych decyzji i projektów³⁵.

³² Zarówno Kancelaria Premiera jak i Kancelaria Gabinetu zostały znacząco wzmocnione już w XXI wieku. Najbardziej oczywistą przesłanką, potwierdzającą ten fakt, jest liczba pracowników, którzy są zatrudniani w tych dwóch podmiotach. W latach 2008-2009 w Kancelarii Gabinetu pracowało 1359 osób – *Cabinet Office and HM Treasury. The Centre of Government...*, s. 17. Z kolei według informacji z lat 2015-2016 pracowało tam 2154 stałych pracowników – *Cabinet Office. Annual Report and Accounts 2015-2016*, s. 51, www.gov.uk/government/publications/cabinet-office-annual-report-and-accounts-2015-to-2016 [dostęp: 21.06.2017] Zwiększenie zasobów kadrowych również nie ominęło Kancelarii Premiera, gdzie na przestrzeni 11 lat (1998-2009) zwiększono zatrudnienie z 121 do 200 osób – *The Cabinet Office and the Centre of Government. House of Lords...*, s. 166.

³³ M. Burch, I. Holliday, *The Prime Minister's...*, s. 40.

³⁴ Jest to relatywnie młody twór w ramach Kancelarii Gabinetu, który powstał w 2012 r. w celu ściślejszej koordynacji prac rządowych.

³⁵ *Cabinet Office and HM Treasury. The Centre of Government...*, s. 12.

W ramach szczegółowych zadań dochodzi do przenikania się obowiązków tych dwóch organów. Z jednej strony są to kompetencje Ministerstwa Skarbu, które – przynajmniej w pewnej części – są również wykonywane przez Kancelarię Gabinetu. Wśród tych obowiązków możemy znaleźć zadania związane z nadzorem polityki finansowej ministerstw, konstruowaniem długofalowych planów finansowych, przygotowaniem ustawy budżetowej oraz nadzorem większych projektów, związanych z wydatkami publicznymi. Z drugiej strony część zadań Kancelarii Gabinetu znajduje się w gestii Ministerstwa Skarbu. Dotyczy to przykładowo wspierania gabinetu i premiera w ich codziennej pracy, przez dostarczanie strategicznych analiz polityk lub monitorowania bezpośredniej realizacji polityk rządowych³⁶. Swego rodzaju współpraca pomiędzy tymi podmiotami jest więc nieformalną koniecznością, a w niektórych przypadkach „zadekretowanym” obowiązkiem. Jest tak na przykład z utworzoną w 2010 r. komórką w ramach Kancelarii Gabinetu, o nazwie Grupa ds. Wydajności i Reform (*Efficiency and Reform Group*). Ma ona za zadanie usprawniać funkcjonowanie rządu oraz ograniczać zbędne wydatki w jego strukturach, i właśnie w ramach tak zakreślonych zadań jest ona formalnie zobowiązana do współpracy z Ministerstwem Skarbu³⁷.

Podsumowanie

Można wymienić dwa pola działalności gabinetu, które pierwotnie stanowiły o jego pozycji ustrojowej – funkcję decyzyjną i funkcję koordynacyjną. Z tych dwóch zadań gabinet został „pozbawiony” w pierwszym rządzie funkcji koordynacyjnej, którą przejął fachowy aparat administracyjno-polityczny, usytuowany w Kancelarii Gabinetu oraz w pewnym zakresie w Ministerstwie Skarbu. Mniej więcej przed I wojną światową to gabinet był głównym organem koordynującym pracę ministerstw, które nie były wtedy tak liczne oraz nie zajmowały się tak szerokim zakresem spraw, jak to ma miejsce obecnie. Przeniesienie tej funkcji gabinetu do bardziej wykwalifikowanych podmiotów wydaje się koniecznością, ale koniecznością, która otwiera wiele innych możliwości, związanych ze szczegółowym zarządzaniem tą strukturą.

³⁶ Tamże, s. 11.

³⁷ O zadaniach Grupy ds. Wydajności i Reform zob. szerz. www.gov.uk/government/organisations/efficiency-and-reform-group/about#responsibilities [dostęp: 20.06.2017].

Uprawnienie do podejmowania ostatecznych i wiążących decyzji również zostało przekazane innym organom. Jednak o ile gabinet utracił funkcję koordynacyjną w całości, to w przypadku sprawczości decyzyjnej jest to utrata częściowa. Oczywiście obecnie komitety gabinetowe prowadzą większą część prac gabinetu, tym niemniej, istnieje dalej oczekiwanie, że w przypadku najistotniejszych spraw, to gabinet będzie je ostatecznie rozstrzygał. Sama praktyka relacji komitety-gabinet jest jednak całkiem elastyczną materią, której funkcjonowanie zależy od premiera oraz jego partyjnych partnerów.

Zmiany dotyczące „klasycznych” kompetencji gabinetu można rozpatrywać w dwóch perspektywach. Pierwszą z nich jest próba opisanie nowej pozycji gabinetu, która z pewnością nie przypomina realiów pierwszej połowy XX wieku. Jak zostało to zaprezentowane powyżej, gabinet nie może już być definiowany przez pryzmat swoich dwóch tradycyjnych funkcji. A. Seldon wyróżnił pięć okresów funkcjonowania tego organu, gdzie każdy następny etap charakteryzował się stopniowym spadkiem znaczenia tej instytucji. I tak, w 1900 r. gabinet był organem podejmującym najważniejsze decyzje, jednak od tamtego czasu jego pozycja zmieniła się pod wpływem szeregu czynników, przez co, tym bardziej po okresie praktyki politycznej rządów M. Thatcher³⁸ i T. Blaira³⁹, organ ten jest tylko *okazją do spotkań politycznych kolegów i cotygodniowej wymiany opinii*⁴⁰. Nie oznacza to oczywiście, że gabinet stał się zbędnym elementem egzekutywy. Ostatecznie to właśnie ta grupa ministrów wyznacza ogólne kierunki działania i rozwoju polityki rządowej, nawet jeśli realizacja jej szczegółów nie jest już domeną gabinetu.

Drugą konsekwencją opisanych zmian było stworzenie organów które mogą stanowić swego rodzaju platformy, na których forum poszczególni aktorzy polityki rządowej wymieniają się zasobami, ustalając w ten sposób wewnętrzną hierarchię władzy. Wzrost znaczenia komitetów gabinetowych, Kancelarii Gabinetu i Ministerstwa Skarbu spowodował, że to właśnie te jednostki kształtują w największym zakresie działanie sieciowej władzy wykonawczej. W tym kontekście odrębnym tematem jest sprawowanie kontroli nad systemem komitetowym i Kancelarią Gabinetu. Mimo istotnej pozycji premiera

³⁸ Zob. szerz. P. Riddel, *Cabinet and Parliament* [w:] *The Thatcher Effect*, red. D. Kavanagh, A. Seldon, New York 1989.

³⁹ Zob. szerz. P. Hennessy, *Rulers and Servants of the State: The Blair Style of Government 1997-2004*, „Parliamentary Affairs” 2005, vol. 58. no. 1.

⁴⁰ A. Seldon, *The Cabinet System...*, s. 130.

w całej egzekutywie, piastuni tego stanowiska muszą wchodzić ciągle w interakcje z całym otoczeniem polityczno-instytucjonalnym funkcjonującym w ramach rządu, a czynią to właśnie w przestrzeni kształtowanej w dominującym stopniu przez opisane wyżej organy.

Bibliografia

- Benemy F. W. G., *The Elected Monarch. The Development of the Power of the Prime Minister*, London 1965.
- Burch M., Holliday I., *The Prime Minister's and Cabinet Offices: An Executive Office in All But Name*, „Parliamentary Affairs” 1999, vol. 52, no. 1.
- Cabinet Manual. A guide to laws, conventions and rules on the operation of government*, www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/60641/cabinet-manual.pdf
- Cabinet Office. Annual Report and Accounts 2015-2016*, www.gov.uk/government/publications/cabinet-office-annual-report-and-accounts-2015-to-2016
- Cabinet Office and HM Treasury. Integration across government. Report by the Comptroller and Auditor General*, www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2013/03/10091-001_Integration-across-government.pdf
- Cabinet Office and HM Treasury. The Centre of Government*, Report by the Comptroller and Auditor General, National Audit Office 2014, www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2014/06/The-centre-of-government.pdf
- Crossman R. H. S., *Prime Ministerial Government* [w:] *The British Prime Minister*, red. A King, London 1985.
- Dommett K., Flinders M., *The Centre Strikes Back: Meta-Governance, Delegation, and the Core Executive in the United Kingdom, 2010-14*, „Public Administration” 2015, vol. 93, no. 3.
- Dunleavy P., Rhodes R. A. W., *Core Executive Studies in Britain*, „Public Administration” 1990, vol. 68, no.1.
- Elgie R., *Core Executive Studies Two Decades On*, „Public Administration” 2011, vol. 89, no. 1.
- Gdulewicz E., Kręcis W., *Ustrój polityczny Wielkiej Brytanii* [w:] *Ustroje państw współczesnych*, red. W. Skrzydło, Lublin 2001.
- Gebethner S., *Rząd i Opozycja JKM w systemie politycznym Wielkiej Brytanii*, Warszawa 1967.
- Heffernan R., *Prime Ministerial Predominance? Core Executive politics in the UK*, „The British Journal of Politics and International Relations” 2005, vol. 5, no. 3.
- Hennessy P., *Rulers and Servants of the State: The Blair Style of Government 1997-2004*, „Parliamentary Affairs” 2005, vol. 58, no. 1.

- Hennessy P., *The Prime Minister. The Office and Its Holders Since 1945*, New York 2001.
- James S., *British Cabinet Government*, London 1992.
- Jones G. W., *The Prime's Minister Powers* [w:] *The British Prime Minister*, red. A. King, London 1985.
- Ministerial Code*, www.gov.uk/government/publications/ministerial-code
- Pułło A., *Ustroje państw współczesnych*, Warszawa 2007.
- Rhodes R. A. W., Wanna J., Weller P., *Comparing Westminster*, New York 2011.
- Riddel P., *Cabinet and Parliament* [w:] *The Thatcher Effect*, red. D. Kavanagh, A. Seldon, New York 1989.
- Seldon A., *The Cabinet System* [w:] *The British Constitution in the Twentieth Century*, red. V. Bogdanor, New York 2007.
- Stembrowicz J., *„Rząd w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1982.
- Szymanek J., *„Premierowska” odmiana systemu parlamentarnego* [w:] *Parlamentarny system rządów. Teoria i praktyka*, red. T. Mołdawa, J. Szymanek, M. Mistygacz, Warszawa 2012.
- The Cabinet Office and the Centre of Government. House of Lords Select Committee on the Constitution: 4th Report of Session 2009-2010*, www.publications.parliament.uk/pa/ld200910/ldselect/ldconst/30/30.pdf
- Turpin C., Tomkins A., *British Government and the Constitution. Text and Materials*, New York 2007.
- Urbaniak K., *Ewolucja zaplecza doradczo-urzędniczego premiera jako element redefinicji brytyjskiego systemu rządów* [w:] *Parlamentarny system rządów. Teoria i praktyka*, red. T. Mołdawa, J. Szymanek, M. Mistygacz, Warszawa 2012.
- Urbaniak K., *Premier w systemie organów władzy wykonawczej w Wielkiej Brytanii*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1994, nr 2.
- Weller P., *Cabinet Government: An Elusive Ideal?*, „Public Administration” 2003, vol. 81, no. 4.
- www.gov.uk/government/organisations/efficiency-and-reform-group/about#responsibilities

Yana Hrinchenko, Yaroslav Lasiuchenko
Фінанси і кредит, Stosunki międzynarodowe
КНЕУ Київ, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Financial security of Ukraine and the ways of its providing

Bezpieczeństwo finansowe Ukrainy i sposoby jego zapewniania

Анотація

Важливою складовою фінансової політики держави є забезпечення її фінансової безпеки. Особливо це актуально для країн із транзитивною економікою, в яких система державних фінансів не є досить стійкою. Передусім це стосується України, меншою мірою – Росії, Польщі та інших постсоціалістичних країн, які побудували ринкову економіку. В статті наведено тлумачення поняття «фінансова безпека», з різних поглядів багатьох науковців. Вказано склад системи фінансової безпеки яка включає: бюджетну, валютну, грошово-кредитну, боргову безпеки, безпеку страхового ринку та безпеку фондового ринку. Крім того, наведено механізм забезпечення фінансової безпеки країни. Розкрито напрями діяльності держави щодо забезпечення фінансової безпеки країни, а саме: з'ясування випадків відхилення фактичних або прогнозованих параметрів від порогових значень. Запропоновано систему заходів стосовно зміцнення фінансової безпеки України.

Ключові слова: фінансова безпека, Україна, національна економіка

Summary

An important component of the financial policy of the state is to ensure its financial security. This is especially needed for countries with a transito-

ry economy in which the public finance system is not sufficiently sustainable. First of all, it concerns Ukraine, but also Russia, Poland and other post-socialist countries that have built a market economy. The article provides an interpretation of the concept of “financial security” from the different perspectives of many scholars. The composition of the system of financial security, which includes: budget, currency, money and credit, debt security, security of the insurance and stock market. In addition, the mechanism of financial security of the country is provided. The directions of activity of the state concerning the provision of financial security of the country are revealed, namely: to find out cases of deviation of actual or predicted parameters from threshold values. A system of measures is proposed to strengthen Ukraine’s financial security.

Keywords: financial security, Ukraine, national economy

Streszczenie

Ważnym elementem polityki finansowej państwa jest kategoria jego bezpieczeństwa finansowego. Jest to szczególnie istotne w krajach o gospodarce przejściowej, w których system finansów publicznych nie jest wystarczająco zrównoważony. Przede wszystkim dotyczy to Ukrainy, ale także Rosji, Polski i innych państw postsocjalistycznych, które zbudowały lub budują gospodarkę rynkową. Artykuł rozpoczyna się interpretacją pojęcia „bezpieczeństwa finansowego” w ujęciu wielu badaczy. Potem w rozważaniach analizie poddano elementy systemu bezpieczeństwa finansowego państwa, które obejmują takie kategorie jak: bezpieczeństwo budżetowe, bezpieczeństwo walutowe, bezpieczeństwo kredytowo-pieniężne oraz bezpieczeństwo długu, rynku ubezpieczeń i giełdy. Odniesiono się do kierunków działania władz Ukrainy w zakresie polityki bezpieczeństwa finansowego państwa, ze szczególnym uwzględnieniem jego parametrów progowych, rzeczywistych lub przewidywanych. Zaproponowano również system środków mających na celu wzmocnienie bezpieczeństwa finansowego Ukrainy.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo finansowe, Ukraina, gospodarka narodowa

Вступ

У сучасних умовах розвитку економіки, посилення інтеграційних та глобалізаційних процесів у світі на перше місце постає питання забезпечення національної безпеки держави. Фінансова безпека ж, у свою чергу, є найважливішою її складовою, без якої практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед державою.

Фінансова безпека держави є забезпеченням такого розвитку фінансової системи і фінансових відносин, а також процесів в економіці, при якому створюються необхідні фінансові умови для соціально-економічної та фінансової стабільності країни, збереження цілісності та єдності фінансової системи, успішного подолання множинних загроз держави у фінансовій сфері.

Проблеми фінансової безпеки посідають важливе місце у широкому спектрі проблем економічної безпеки будь-якої держави, що і зумовлює актуальність обраної теми у розрізі сучасного розвитку економік країн світу. Адже нехтування станом фінансової безпеки може призвести до катастрофічних наслідків, прикладом яких можуть бути занепад галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, підлив системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її суверенітету.

Дослідження поняття фінансової безпеки держави та шляхів її забезпечення потребує, перш за все, комплексного вивчення пріоритетних національних інтересів, а відтак і основних загроз, які виникають на цій основі, серед яких фінансові кризи, геополітична ситуація держави, вплив діяльності міжнародних організацій, інфляційні процеси, нестабільність правової системи тощо.

Що ж стосовно ступеня дослідження даної теми, то останнім часом увага вчених була зосереджена на комплексному дослідженні проблем забезпечення національної безпеки, проте в умовах подолання наслідків глобальної фінансової кризи все більше наукових робіт присвячено забезпеченню фінансової безпеки держави. Адже саме вона характеризує динамічний розвиток фінансової системи і досягається шляхом проведення виваженої фінансової політики держави відповідно до прийнятих концепцій, стратегій і програм в інвестиційній сфері.

Проблемами дослідження сутності та шляхів забезпечення фінансової безпеки держави загалом займалися багато науковців, серед них

й українські, а саме Михайловська О.В., Костирко Р.О., Темнікова Н.В., Глущенко В.В., Загарій В.П., Опарін В.М. та інші.

Метою даної статті як наукового дослідження було визначення і обґрунтування сутності об'єкта дослідження, а точніше фінансової безпеки держави, її структури, шляхів забезпечення, сучасних проблем в умовах ринкової економіки, а також аналіз впливу показників фінансової безпеки України на розвиток країни в цілому.

Загальна характеристика сутності та шляхів забезпечення фінансової безпеки держави

Задля реалізації прогресивного поступального розвитку будь-якої держави необхідна побудова певної системи, яка буде спрямована на підтримку належного рівня саме фінансової безпеки. У цьому контексті доволі переконливим аргументом є слова М. М. Єрмошенка, який зазначає, що фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, а фінанси – «кров» економічної системи держави¹. Вчений обґрунтовує необхідність забезпечення і підтримки фінансової безпеки держави, тому що вона стосується не лише держави в цілому, а й усіх галузей національного господарства, приватних підприємців, усього суспільства².

Не можна заперечувати той факт, що фінансова безпека є основною підсистемою економічної системи тому що, саме вона визначає стан фінансово-кредитної сфери країни, без якої економіка країни у сучасних умовах розвитку не може існувати³.

Проте з позицій різностороннього підходу фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової

¹ М. М. Єрмошенко, *Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення*, Київ 2001, с. 15.

² О.І. Гапонюк, *Фінансова безпека країни та умови її забезпечення*, [в:] Теоретичні і практичні наукові інновації, Київ 2012, с. 120.

³ О.В. Михайловська, *Фінанси в схемах і таблицях*, Київ 2014, с. 336.

системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стає економічне зростання⁴.

Як бачимо, вищенаведені визначення науковців терміна «фінансова безпека держави» є досить схожими за своїм загальним змістом, однак у той же час не можна виокремити конкретного, нормативно закріпленого значення, що ж таке фінансова безпека та за якими критеріями вона визначається⁵.

Тому, на основі законодавчої бази саме України згідно Наказу Міністерства економіки від 02.03.2007 № 60 «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» (цей документ став нормативним положенням у галузі аналізу стану економічної та фінансової безпеки України⁶), під фінансовою безпекою слід розуміти такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання⁷.

Виходячи із законодавчо визначеної сутності фінансової безпеки держави, можна виокремити основні її підсистеми:

Фінансова безпека банківської системи полягає у забезпеченні найефективнішого використання ресурсного потенціалу, створенні сприятливих умов для реалізації економічних інтересів банківських установ, запобіганні внутрішнім і зовнішнім загрозам банківській системі, створенні умов її стабільного й ефективного функціонування. Фінансова безпека банківської системи спрямована на недопущення порушення фінансової сталості усієї банківської системи країни, адже ступінь стабільності банківської системи є однією з домінант економічного зростання та фінансової політики держави, розкриває здатність держави забезпечити стабільність банківської системи і зміцнення національної валюти.

⁴ В. Миронов, В. Петько, *Фінансова безпека як складова економічної безпеки України*, Київ 2013, с. 22.

⁵ В.І. Соловійов, *Фінансова безпека як основоположний фактор незалежності держави*, «Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу», 2011, №3 (15), с. 150.

⁶ Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 №60: «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України».

⁷ О.І. Гапонюк с. 121.

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення. Розмір грошової маси має бути достатнім для обслуговування господарських оборотів.

Валютна безпека характеризує ступінь забезпечення держави валютними коштами, достатніми для дотримання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці, а також стан курсоутворення, який максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках, створює умови для розвитку вітчизняного експорту, припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції держави до світової економічної системи.

Бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного і місцевого бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів. Розбалансування державного бюджету є головним дестабілізаційним чинником фінансової системи і фактором негативного впливу на фінансову безпеку країни⁸.

Податкова безпека держави визначається ефективністю податкової політики держави, яка має оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків. Досягнення безпеки податкової системи можливе тільки у разі зменшення обсягів ухилення від оподаткування, яке пов'язане з приховуванням доходів, неподанням фінансової і податкової звітності, незаконним використанням податкових пільг, несвоєчасною сплатою податків, завищенням витрат виробництва тощо.

Крім того, за сучасних умов розвитку економіки, більшість науковців до складу фінансової безпеки відносять наступні підсистеми:

Безпека фондового ринку – оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спіль-

⁸ А.С. Меглаперідзе, *Фінанси*, Київ 2013, с. 364.

ного інвестування, посередників, консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави загалом.

Боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Інвестиційна безпека держави – досягнення рівня інвестицій, що дає змогу оптимально задовольняти потреби економіки у капітальних вкладеннях за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за кордон, підтримання позитивного національного платіжного балансу.

Фінансова безпека страхового ринку визначається таким рівнем забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дає їм можливість відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитків їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування. Фінансова безпека страхового ринку визначається станом розвитку, ефективністю діяльності, фінансовою результативністю як самого ринку, так і конкретного страховика.

Безпеку суб'єктів господарювання більшість науковців уявляють як певний механізм, що, з одного боку, забезпечує стабільність фінансової системи господарського суб'єкта шляхом використання захисних фінансових інструментів, а з іншого – забезпечує її ефективність шляхом організації раціонального використання фінансових ресурсів.

Державам, які вступають в епоху глобальної конкуренції, для досягнення успіху необхідні якісно нові підходи до розвитку економіки та системи економічної безпеки держави. Насамперед об'єктивною необхідністю, як показує досвід останніх років, є зосередження зусиль на досягненні фінансової безпеки держави⁹.

Основною метою фінансової безпеки держави є постійне підтримання такого стану фінансово-кредитної сфери, який має характеризуватися

⁹ *Проблеми сталого розвитку національних економік* [в:] Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук, Дніпропетровськ 2013, с. 235.

збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування економічної сфери країни та її економічне зростання.

Виходячи з зазначеного, забезпечення фінансової безпеки держави можна визначити як діяльність держави та всього суспільства, спрямована на забезпечення загальнонаціональної ідеї, на захист національних цінностей та інтересів через підтримку фінансової стабільності, яка виражається через збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів та наявність необхідних грошових, валютних, золотих та інших резервів¹⁰.

Крім того, результати досліджень у сфері управління фінансової безпекою дали змогу виділити її ключові характеристики:

- з позицій наукового напрямку безпекознавства та теорії надійності безпека розглядається як властивість реальних процесів і систем. Безпека як стан системи означає незалежність від впливів зовнішніх та внутрішніх чинників, стабільність та стійкість системи, здатність до розвитку;
- фінансова безпека тісно взаємопов'язана з іншими складовими економічної безпеки, істотно впливає на них та економічну безпеку в цілому;
- загальною субстанціональною характеристикою фінансової безпеки виступає фінансово-господарська діяльність;
- мотивуючим елементом фінансової безпеки як системного явища є фінансові інтереси;
- виходячи з теорії систем характеристики безпеки визначаються на основі аналізу причин розпаду системи (порушення стійкості, нестача ресурсів, некеріваність)¹¹.

До загальних принципів забезпечення фінансової безпеки відносять: пріоритет прав і свободи людини і громадянина; пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні фінансової безпеки; використання в інтересах країни міждер-

¹⁰ А.С. Меглаперідзе, с. 363.

¹¹ Р.О. Костирко, Н.В. Темнікова, *Фінансова безпека держави і фінансова спроможність підприємств: аналіз сучасного стану та взаємозв'язку*, «Фінанси України», 2013, №4, с. 120.

жавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки; верховенство права¹².

Специфічні принципи забезпечення фінансової безпеки держави:

- забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства та суверенності прав держави та використання економічного і фінансового потенціалу;
- подолання фінансових суперечностей і збалансування індивідуальних, корпоративних та загальнодержавних інтересів;
- демократизація прийняття та ефективність виконання державних рішень у фінансовій сфері;
- захист прав власності та свободи економічного вибору;
- забезпечення макрофінансової стабільності, динамічного зростання економіки та відносної фінансової незалежності держави;
- забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів і капіталу та державних контролю за їх використанням¹³.

Для більш глибоко розуміння сутності шляхів забезпечення фінансової безпеки держави слід звернути увагу на необхідність розмежування понять «фінансова безпека держави», що характеризує динамічний розвиток фінансової системи, та «забезпечення фінансової безпеки держави» як сукупності організаційно-правових відносин.

Забезпечення фінансової безпеки держави базується на механізмі забезпечення фінансової безпеки держави, який є системою організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави¹⁴.

Механізм забезпечення фінансової безпеки має реалізовуватися на основі розробки відповідної наукової теорії, концепції, стратегії і тактики, проведення адекватної фінансової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів), визначення та конкретизації інтересів, систематизації загроз, застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки.

¹² О.В. Михайловська с. 336.

¹³ В.В. Глущенко, *Фінанси у рисунках, схемах і таблицях*, [в:] Магнолія 2006, Київ 2012, с. 284.

¹⁴ С.І. Юрій, *Фінанси*, за ред. В.М. Федосова, Київ 2012, с. 500.

Фінансова безпека досягається шляхом проведення виваженої фінансової політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, інформаційній і власне фінансовій сферах. Концепція фінансової безпеки має містити пріоритетні цілі і завдання досягнення безпеки, шляхи та методи їх досягнення, які б адекватно відображали роль фінансів у соціально-економічному розвитку держави, її зміст покликаний координувати загальнодержавні дії у сфері забезпечення безпеки на рівні окремих громадян, суб'єктів господарювання, галузей, секторів економіки, а також на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Без обґрунтованої концепції фінансової безпеки неможливо сподіватись на реалізацію ефективного соціально-економічного розвитку держави.

Стратегія фінансової безпеки має бути орієнтована на розробку і послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. При цьому мають бути визначені найближчі цілі цієї стратегії та механізми їх реалізації. Державна стратегія фінансової безпеки і комплексна державна фінансова політика перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною (на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства), то механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи: об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки; розрахунок порогових гранично допустимих значень фінансових та соціально-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу; діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці¹⁵.

¹⁵ О.І. Гапонюк, *Фінансова безпека держави та шляхи її забезпечення*, «Вісник Приазовського державного технічного університету», 2014, №27.

Аналіз стану фінансової безпеки держави та її роль у розвитку країни

На сучасному етапі розвитку економіки України одним із провідних напрямів державної політики є забезпечення фінансової безпеки¹⁶.

У системі економічної безпеки України важливу роль відіграє її фінансова складова, від рівня якої залежить реалізація національних інтересів та стабільний економічний розвиток. Забезпечення фінансової безпеки набуває особливої актуальності у період фінансово-економічної кризи, оскільки розлад фінансів держави призводить до втрати внутрішньої та зовнішньої платоспроможності, нестабільності національної грошової одиниці, зниженню доходів населення та активів суб'єктів господарювання.

Відповідно і масштаби цих наслідків можуть бути глобальними: втрата фінансової самостійності у вирішенні соціально-економічних питань та власної фінансової інфраструктури, обмеження доступу держави до зарубіжних ринків і т.д. Нагальність підвищення рівня фінансової безпеки зумовлюється також значним зменшенням прибутку підприємств, доходів державного та місцевих бюджетів, надходжень до цільових фондів.

Згідно із затвердженою Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України¹⁷, вважається, що для оцінки безпеки доцільно використовувати систему індикаторів із визначенням їх припустимих (граничних) рівнів.

В основу Методики, що використовується сьогодні, покладено теорію адитивної цінності, за якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Відтак важливого значення набуває проблема нормалізації вхідних даних, адже для розрахунку іноді обираються показники з різними одиницями виміру, що призводить до унеможливлення їх порівняння. Приведення цих показників до єдиної основи може бути реалізовано шляхом відмови від абсолютних значень на користь відносних¹⁸.

¹⁶ Р.О. Костирко, Н.В. Темнікова, *Фінансова безпека держави і фінансова спроможність підприємств: аналіз сучасного стану та взаємозв'язку*, «Фінанси України», 2013, №4, с. 117.

¹⁷ У 2013 році було ухвалено нову Методику розрахунку рівня економічної безпеки України.

¹⁸ Н.В. Винниченко, О.М. Есманов, *Оцінка стану фінансової безпеки України*, «Економічний часопис ХХІ», 2014, Випуск 3-4(2), с. 48.

До основних індикаторів, які характеризують стан бюджетної безпеки, згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України затвердженої Наказом Міністерства економіки України належать: рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду); відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП; відношення профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі; обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП.

Вихідними даними для розрахунку вказаних індикаторів є звітні показники Державного комітету статистики України, Рахункової палати України, Міністерства фінансів України, Державного казначейства України.

Тож, індикатори бюджетної безпеки характеризують ступінь прояву відповідних загроз. Зважаючи на те що, в ході аналізу була визначена невідповідність певних показників бюджетної безпеки нормативним значенням, в цілому, можна сказати, що стан бюджетної безпеки України є критичним. Але задля недопущення погіршення наявної ситуації доцільно вживати певних заходів з метою зміцнення бюджетної безпеки. Ці заходи повинні бути реалізованими за такими напрямками: оптимізація державного бюджету завдяки скороченню його видаткової частини, зокрема мінімізація витрат на державне управління; зменшення обсягів зовнішніх запозичень і скорочення їх обсягів на фінансування дефіциту зведеного бюджету; державна підтримка розвитку високотехнологічних експортоорієнтованих галузей та імпортозаміщуючого виробництва як основи посилення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та покращення зовнішньоторговельного балансу України¹⁹.

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів і таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення. У зв'язку з цим, основним завданням грошово-кредитної (монетарної) політики є забезпечення стабільності грошової одиниці, а інструментами реалізації завдання можуть бути: процентна ставка рефінансування; резервні активи ЦБ; операції на відкритому ринку; валютні інтервенції та інші²⁰.

¹⁹ Н.В. Рудик, *Фінансова безпека в системі управління державними фінансами*, «Науковий вісник ХДУ України», 2014, Випуск 5.4, с. 132.

²⁰ О.В. Іващенко, В.М. Гельман, *Фінансово-економічна безпека держави*, «Науковий вісник ЗНУ України», 2014, Випуск 23.1, с. 127.

Валютна безпека – це ступінь забезпеченості держави валютними коштами, необхідними їй для підтримання позитивного сальдо платіжного балансу, накопичення необхідного обсягу валютних резервів та підтримання стабільності національної грошової одиниці. Позитивними факторами прямого впливу на валютну безпеку є збереження стійкості офіційного курсу гривні до долара США та інтенсивне нарощування обсягів міжнародних резервів, розширення масштабів кредитування населення.

Цього можна досягти за наявності досконалого валютного законодавства, проведення ефективної валютної політики та проведення політики курсоутворення шляхом встановлення режиму «плаваючого» курсу тощо.

Штучна підтримка гривні свого часу коштувала українській економіці майже 15 млрд дол. США. Як результат, українські товари стали менш конкурентоспроможними на світовому ринку та знизилися валютні резерви НБУ, що є однією із причин погіршення рейтингу економіки України. Залучені Україною гарантовані кредити повинні бути спрямовані не на «штучну» підтримку курсу гривні шляхом продовження «проїдання» золотовалютних резервів, а на підтримку плавної планомірної девальвації гривні²¹.

Напрямами зміцнення валютної та грошово-кредитної безпеки повинні стати: зменшення питомої ваги готівкових коштів у загальному обсязі грошової маси, що, у свою чергу, сприятиме зменшенню обсягів тіньової економіки; подальше збалансування грошового і товарного ринків, тобто зниження рівня інфляційної динаміки.

Фінансова безпека країни забезпечується за умови стійкості її економіки до внутрішніх та зовнішніх впливів, за умови ефективного використання запозичень та оптимального їх співвідношення, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі, тобто знаходження в межах граничних значень індикаторів боргової безпеки. У міжнародній практиці головним критерієм оцінки боргової безпеки є співвідношення державного боргу та фінансових ресурсів, тобто розміру ВВП²².

В умовах випереджаючих темпів зростання валового зовнішнього боргу необхідно розробити обґрунтовані концепції щодо доцільності його залучення. Концепція управління державним богом повинна враховувати

²¹ О.В. Тимошенко, *Основні напрями зміцнення фінансової безпеки України*, «Проблеми економіки», 2014, Випуск 2, с. 159.

²² О.В. Іващенко, В.М. Гельман, с. 127.

витрати на його утримання, можливість компенсації негативного сальдо торговельного балансу за рахунок отриманих коштів, а також залучення позикових коштів лише з метою стимулювання економічного розвитку країни.

Невід'ємною складовою фінансової безпеки країни є фінансова безпека страхового ринку, яка потребує дослідження та аналізу її основних індикаторів.

Аналіз основних індикаторів фінансової безпеки страхового ринку довів, що рівень фінансової безпеки страхового ринку є незадовільним і не в змозі сформувати ефективну систему захисту суб'єктів господарювання та громадян України від як зовнішніх та внутрішніх загроз. Тож для ефективного розвитку страхового ринку України потрібно: удосконалити страхові схеми за умови детінізації механізму їх реалізації; уніфікувати законодавчі правила та вимоги згідно вимог Європейського Союзу; удосконалити систему нагляду за страховою діяльністю; створити умови для добросовісної конкуренції, яка б здешевлювала страхові послуги та сприяла підвищенню їх якості; удосконалити інвестиційну діяльність страхових компаній; оптимізувати структуру витрат, що входять до собівартості страхових послуг.

Безпека фондового ринку полягає в оптимальному обсязі капіталізації ринку, здатності забезпечити стійкий фінансовий стан суб'єктів ринку, зокрема держави. Вона тісно пов'язана з бюджетною, борговою та інвестиційною безпекою²³.

Зважаючи на те, що фондовий ринок не спроможний простояти всім негативним внутрішнім та зовнішнім впливам, він має низку недоліків як в кількісному так і в якісному виразі. Рівень його безпеки є досить низьким, що в свою чергу знижує рівень фінансової безпеки держави.

Наступною складовою фінансової безпеки держави є інвестиційна безпека, яку визначають як такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів²⁴.

²³ О.В. Мулярчук, *Розвиток фондового ринку в контексті фінансової безпеки України*, «Вісник НТУ «ХПІ»», 2012, Випуск 58 (964), с. 117.

²⁴ І.І. Москаль, *Ризики і загрози фінансовій безпеці держави в інвестиційній сфері*, «Наукові записки», 2013, Випуск 23, с. 80.

Аналіз індикаторів інвестиційної безпеки держави та їх порогових значень за останні роки свідчить про те, що динаміка показників інвестиційної безпеки знаходиться в небезпечній зоні. Це зумовлено тим, що урядом країни тривалий час фактично ігнорувалися проблеми інвестиційної діяльності, насамперед інвестування реального сектора економіки. Основним макроекономічним індикатором інвестиційної безпеки є відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП.

Фінансову безпеку держави визначає також фінансова безпека банківської системи, яка розглядається у двох аспектах. По-перше, з позиції фінансових наслідків діяльності комерційних банків для економічної безпеки країни в цілому та окремих клієнтів і контрагентів. По-друге, з позиції недопущення та відвернення явних і потенційних загроз фінансовому стану банківської системи країни на рівні як центрального банку, так і комерційних банків²⁵.

Динаміка інтегрального індексу фінансової безпеки (див. табл. 1) свідчить про зменшення захищеності фінансової сфери держави. Різка падіння індексу відбулося у 2009 р. – на 30 в.п. до 53,18%, що є наслідком впливу світової кризи, яка розпочалася у 2007 році у США й спричинила масовий відтік короткострокового капіталу з економіки України протягом 2008–2009 рр.

Таблиця 1. Інтегральний індекс фінансової безпеки України та її складових

№	Фінансова сфера	2008	2009	2010	2011	2012
1.	Бюджетна	0,8933	0,6130	0,6958	0,8095	0,7483
2	Грошово-кредитна	0,7646	0,8504	0,8447	0,8107	0,7290
3	Валютна	0,8357	0,5259	0,8282	0,8399	0,8442
4	Боргова	0,8642	0,8603	0,8390	0,8449	0,8434
5	Страхова	0,8074	0,7584	0,7452	0,7322	0,6520
6	Фондова	0,4367	0,4275	0,5130	0,6479	0,6211
7	Банківська	0,8350	0,8610	0,9055	0,9255	0,9720
8	Інвестиційна	0,7382	0,2560	0,5227	0,5026	0,4992
Інтегральний індекс фінансової безпеки		0,7741	0,5318	0,6815	0,6945	0,6762

Джерело: власне опрацювання на підставі даних Міністерства фінансів України і Державного комітету статистики України

²⁵ О. І. Барановський, *Фінансова безпека*, Київ, 2011, с. 178.

Тому можна сказати, що розвиток світової економіки та її фінансової сфери потребує більшої уваги до захищеності й стійкості національної фінансової системи від проявів небезпеки та загроз різного походження і характеру. Забезпечення належного рівня фінансової безпеки залежить від рівня захищеності основних складових фінансової системи країни – бюджетної, боргової, грошово-кредитної, валютної, інвестиційної, страхової, фондової та банківської.

Проблеми забезпечення фінансової безпеки держави та шляхи їх вирішення

Одним із основоположних чинників незалежності суверенної держави за сучасних умов господарювання є стан її фінансової безпеки²⁶.

Основними критеріями оцінки ефективності державної політики та роботи державних структур, є оцінка стану економічної безпеки і регулювання її змін. Забезпечення фінансової безпеки на всіх рівнях управління є важливим завданням для багатьох країн у тому числі і України. Неможливо вирішити економічні проблеми що стоять перед країною, регіоном та підприємством, не забезпечивши їм фінансову безпеку. Це завдання стає особливо пріоритетним в умовах нестабільності та фінансової кризи²⁷.

За фінансову безпеку в цілому мають відповідати Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки і оборони України та структури, що нею координуються, а за функціональні напрямки фінансової безпеки – економічний блок Кабінету Міністрів України з виділенням відповідних підрозділів, Розрахункова палата і Національний банк України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також органи судової влади і прокуратури²⁸.

На фінансову безпеку України впливає низка чинників, серед яких можна виокремити такі: високий рівень доларизації, відтік українського капіталу за кордон, велика боргова залежність, критичні обсяги

²⁶ О.І. Гапонюк, *Фінансова безпека держави...*, с. 82.

²⁷ Г.А. Смоквіна, *Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України*, «Економіка: реалії часу», 2014, №3 (13), с. 30.

²⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 №569: «Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері».

внутрішнього та зовнішнього боргів, «тінізація» державної економіки, низька інвестиційна привабливість, нестабільна ситуація на світовому фінансовому ринку, незадовільний стан грошово-кредитної системи держави, розбалансованість та дефіцит бюджету, високий рівень ухилення від сплати податків тощо. Виходячи з цього, можна виділити основні проблеми фінансової безпеки держави.

Серед *внутрішніх* проблем фінансовій безпеці України можна виділити такі: недосконала фінансово-бюджетна система, неефективність системи контролю за витратами бюджетних коштів, невчасне прийняття Державного бюджету; непродумана грошово-кредитна політика держави; неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків; надмірний дефіцит Державного бюджету та переважно емісійне його покриття; зростання «тіньової» економіки, посилення її криміналізації; необґрунтоване зростання цін на споживчому ринку, відсутність паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію; істотна виснаженість ключових джерел фінансових ресурсів – прибутку суб'єктів господарювання, доходів бюджетів усіх рівнів, амортизаційних відрахувань, ресурсів цільових фондів та ін.; нелегальний вивіз з України капіталу, переховування валютних коштів за кордоном; недостатній державний контроль за здійсненням експорту та імпорту; нерозвиненість сучасної інфраструктури підтримки конкурентоспроможності українського експорту²⁹.

До *зовнішніх* проблем фінансової безпеки в Україні належать: нерозвиненість сучасної фінансової інфраструктури; зростання зовнішньої заборгованості; нераціональне використання іноземних кредитів; нерегульований приплив в Україну іноземного капіталу та надання йому переваги порівняно з вітчизняним; надмірна відкритість економіки України, невиважена лібералізація зовнішньоекономічної діяльності; відсутність експортно-імпортної збалансованості.

Кожна із наведених проблем має різносторонній вплив на фінансово-економічну безпеку і її нейтралізація може здійснюватися різними методами, які дають різний ефект.

²⁹ Ю. Москаль, *Шляхи підвищення рівня фінансової безпеки України на сучасному етапі*, «Галицький економічний вісник», 2012, Випуск 6 (39), с. 137.

З метою відновлення економічного зростання й модернізації економіки України на виконання поставленого Президентом України завдання була розроблена Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава».

Реалізація завдань та послідовне виконання запланованих етапів діяльності матиме також вагомий вплив на підвищення рівня економічної безпеки держави. Щодо зазначених реформ у цілому слід зазначити, що вони мають комплексний характер і торкаються практично всіх сфер діяльності як в реальному, так і фінансовому секторі.

До заходів стосовно зміцнення фінансової безпеки України можна віднести наступні:

Реформування бюджетної системи: проведення бюджетних реформ на базі наукового обґрунтування та координації дій (розробки узгоджених концепцій, стратегії та тактики бюджетування); підвищення якості прогнозів макроекономічних показників, що використовуються в бюджетному плануванні; комплексний підхід до реформування бюджетного процесу на державному, місцевому рівнях та рівні міжбюджетних відносин; підвищення результативності бюджетних витрат за рахунок застосування програмно-цільових засад діяльності; орієнтація бюджетної системи на досягнення конкретних результатів (за відповідними програмами розвитку); зменшення зовнішнього боргу України, шляхом прямого зменшення чистих зовнішніх залучень уряду та погашення довгострокових залучень реального сектору економіки; удосконалення системи бюджетної статистики та діагностики у системному аналізі з індикаторами грошово-кредитної, боргової та валютної безпеки; розробка поетапної стратегії скорочення бюджетного дефіциту за рахунок нарощення власного доходного потенціалу, підвищення рівня управління державним боргом шляхом реалізації сучасної стратегії залучення позичкового капіталу; інвентаризації та класифікації всіх боргів; трансформації структури боргу, недопущення практики прийняття виключних рішень, не підпорядкованих єдиній борговій політиці; ліквідація прихованого дефіциту.

Удосконалення монетарної політики: забезпечення потреб економічного зростання країни шляхом лібералізації характеру грошово-кредитної політики, а не її спрямування переважно на мінімізацію інфля-

ції, що веде до скорочення попиту, зростання безробіття; врегулювання (помірне зниження) рівня монетизації економіки; подолання дефіциту платіжних засобів; зменшення частки готівки у загальному обсязі грошової маси, що автоматично погіршить умови функціонування тіньової економіки; подальше збалансування грошового і товарного ринків, тобто зниження рівня інфляційної динаміки; припинення відтоку капіталу за кордон за допомогою створення сприятливих умов для репатріації вивезеного капіталу.

Удосконалення валютної політики: зменшення рівня доларизації економіки країни засобами проведення політики цілеспрямованої підтримки національної грошової одиниці; стимулювання здійснення операцій із її використанням; оптимізація структури золотовалютних резервів шляхом нарощення в них частки золота; розробка концептуальних засад валютної політики, що передбачатиме виділення короткострокових та довгострокових цілей її формування та реалізації.

Регулювання фондового ринку: підвищення капіталізації та ліквідності організованого ринку цінних паперів; створення універсальної національної біржі, яка діятиме на принципах регульованих ринків ЄС та інтегруватиметься у світовий фінансовий простір; забезпечення поетапного створення єдиного центрального депозитарію України з урахуванням світового досвіду інтеграції обліково-фінансової інфраструктури; удосконалення інституційної структури ринків капіталу з метою диверсифікації ресурсної бази та залучення збережень населення.

Регулювання корпоративних відносин: узгодження вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами і сучасними вимогами розвитку фінансових відносин; підвищення вимог до корпоративного управління; чітке визначення прав і обов'язків емітентів та інвесторів шляхом розробки ефективної системи державного регулювання ринків капіталу; посилення контролю за дотриманням вимог законодавства; запобігання шахрайству.

Регулювання страхового ринку: сприяння розвитку страхового ринку та удосконалення порядку ліцензування діяльності страховиків; дотримання вимог до джерел формування статутного капіталу та фінансового становища засновників; створення фонду гарантування страхових виплат за договорами страхування; введення міжнародних норм корпоративного управління для страховиків та розробка державної цільової

програми науково-дослідних робіт у сфері страхування та підготовки фахівців для страхового ринку³⁰.

Що ж стосовно власних пропозицій щодо вирішення вище перелічених проблем, то слід зробити наступне:

Кабінету Міністрів спільно з Національним Банком, міністерствами фінансів та економіки доцільно розробити нову «Концепцію фінансової безпеки держави», яка б враховувала орієнтацію зовнішньої політики на інтеграцію в європейські структури і специфіку функціонування фінансової системи України. До неї мають входити такі пункти, як:

(а) безпека монетарної політики – тобто відповідність валютної системи нормам, які діють в ЄС із врахуванням інтересів України (зокрема: обмеження темпів інфляції до 2-3% на рік; зниження процентної ставки по кредитах до 5-6% (з врахуванням необхідності мінімізації інвестиційних ризиків); утримання дефіциту бюджету на рівні 3%; обмеження державного боргу до показника меншого за 60% від рівня ВВП; забезпечення стабільності гривні);

(б) безпека бюджетної політики – посилення ролі складових елементів бюджету в адаптації до середньозважених показників ЄС, переорієнтація податкової політики не лише на збільшення частини надходжень бюджету, а й на посилення його ролі в стимулюванні приватного сектору економіки, і створення, таким чином, передумов для того, щоб Україна могла вважатись країною з ринковою економікою де-факто; ефективніше використовувати фонди, що надаються країнами ЄС з метою структурної перебудови економіки та підвищення ефективності фінансового сектору;

(в) забезпечення політики обслуговування зовнішнього боргу, куди б входило створення відповідного контролюючого органу в рамках Міністерства фінансів, який би здійснював моніторинг за функціонуванням коштів, що надходять від розміщення боргових зобов'язань серед провідних інвесторів світу, організація проведення навчального процесу серед певної частки держслужбовців щодо досягнення гнучкої системи управління борговими зобов'язаннями власними зусиллями, а не лише через консультаційне сприяння міжнародних фінансово-аналітичних служб;

³⁰ Т.О. Луцик-Дубова, *Основні пріоритети зміцнення фінансової безпеки України*, «Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету», 2012, Випуск 22, Ч.2., с. 4.

(г) посилення транскордонного співробітництва, що б сприяло розвитку підприємництва між Україною і країнами ЄС.

Здійснити валютну переорієнтацію гривні з прив'язкою до кошика валют, зокрема, євро (переважаюча частка), долара США та китайського юаня або японської єни (оскільки ці валюти виступають основними гарантами фінансової стабільності у своїх регіонах, а країни-емітенти цих валют, своєю чергою, – основними торговельними партнерами для більшості країн світу) для посилення валютно-кредитної безпеки держави.

Збільшити частку золота у обсягах золотовалютних резервів України як мінімум до 10%.

Важливим напрямом забезпечення фінансової безпеки України має стати досягнення політичної стабільності в країні. Як відомо, політика і економіка тісно пов'язані, але в Україні останніми роками політичний чинник домінує над економічними, що негативно позначається на діях як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів.

Висновки

Тож, підсумовуючи все вище написане, можна сказати, що із позицій різностороннього підходу фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стає економічне зростання.

Проведене дослідження показало, що фінансова безпека держави є комплексним поняттям, яке включає в себе бюджетну, боргову, фондову, страхову, податкову, валютну, банківську, інвестиційну та монетарну складові. Найбільші загрози фінансової безпеки України криються у сфері зовнішньої заборгованості, високої вартості банківських кредитів, значного рівня доларизації економіки, зростання тіньового її сектору, від'ємного платіжного балансу.

Тому фінансова безпека є важливим компонентом економічної безпеки країни і від її рівня залежить в цілому благополуччя держави. Задля

досягнення найвищого рівня фінансової безпеки державі необхідно виробити механізм забезпечення фінансової безпеки, а також впровадити ефективну інфраструктуру, яка забезпечила б фінансову безпеку.

Розробка і впровадження комплексу заходів щодо запобігання, виявлення та недопущення в майбутньому розвитку кризових явищ у фінансовій сфері базується на аналізі в динаміці інтегральних показників фінансової безпеки і її складових, що дозволяє виявити схожі тенденції та застосовувати накопичений досвід з усунення негативних наслідків. Досягнення оптимального рівня стабільності фінансової системи вимагає від суб'єктів фінансових відносин постійного вдосконалення заходів щодо ідентифікації наявних і потенційних загроз та напрямів їх усунення в усіх сферах фінансової діяльності.

Головними напрямками зміцнення фінансової безпеки України слід визнати: реформування бюджетної системи; удосконалення монетарної та валютної політики; регулювання фондового ринку; регулювання корпоративних відносин; регулювання страхового ринку. Подальші дослідження у сфері зміцнення фінансової безпеки держави доцільно спрямувати на обґрунтування механізму управління внутрішніми та зовнішніми ризиками державної фінансової стабільності.

Зазначені заходи можуть стати перспективним напрямом подальших розробок щодо оцінювання інтегрального індексу фінансової та економічної безпеки в контексті зміцнення позицій України, підвищення її інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності.

Таким чином, зростає актуальність проблеми забезпечення фінансової безпеки як однієї із найважливіших складових національної економічної безпеки кожної держави та проблеми, що долаючи національні кордони прогресуючими темпами стає глобальною.

Список використаних джерел

- Бабець І.Г., *Методичні підходи до оцінювання бюджетної безпеки України*, «Науковий вісник НЛТУ України», 2013, Випуск 23.1.
 Барановський О. І., *Фінансова безпека*, Київ 2011.
 Москаль Ю., *Шляхи підвищення рівня фінансової безпеки України на сучасному етапі*, «Галицький економічний вісник», 2012, Випуск 6(39).

- Винниченко Н.В., Есманов О.М., *Оцінка стану фінансової безпеки України*, «Економічний часопис ХХІ», 2014, Випуск 3-4(2).
 Єрмошенко М. М., *Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення: монографія*, Київ 2001.
 Іващенко О.В., Гельман В.М., *Фінансово-економічна безпека держави*, «Науковий вісник ЗНУ України», 2014, Випуск 23.1.
 Костирко Р.О., Темнікова Н.В., *Фінансова безпека держави і фінансова спроможність підприємств: аналіз сучасного стану та взаємозв'язку*, «Фінанси України», 2013, №4.
 Луцик-Дубова Т.О., *Основні пріоритети зміцнення фінансової безпеки України*, «Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету», 2012, Вип. 22.
 Меглаперідзе А.С., *Фінанси*, Київ 2013.
 Михайловська О.В., *Фінанси в схемах і таблицях*, Київ 2014.
 Москаль І.І., *Ризики і загрози фінансовій безпеці держави в інвестиційній сфері*, 2013, Випуск 23.
 Рудик Н.В., *Фінансова безпека в системі управління державними фінансами*, «Науковий вісник ХДУ України», 2014, Випуск 5.4.
 Тимошенко О.В., *Основні напрями зміцнення фінансової безпеки України*, «Проблеми економіки», 2014, Випуск 2.
 Шиян Д.В., *Аналіз фінансової безпеки банківської системи України*, «Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка»», 2013, Випуск 7.
 Юрій С.І., *Фінанси*, Київ 2012.
 Гапонюк О.І., *Фінансова безпека країни та умови її забезпечення*, «Теоретичні і практичні наукові інновації», 2012.
 Гапонюк О.І., *Фінансова безпека держави та шляхи її забезпечення*, «Вісник Приазовського державного технічного університету», 2014, №27.
 Гусаров С.М., *Актуальні питання безпеки фінансової системи держави*, «Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави»», 2014.
 Лекарь С.І., *Фінансова безпека України як підґрунтя національної безпеки держави*, «Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави»», 2014.
 Миронов В., Петько В., *Фінансова безпека як складова економічної безпеки України*, Київ, 2013.
 Смоквіна Г.А., *Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України*, «Економіка: реалії часу», 2014, №3 (13).

Vladyslav Myroniuk

International relations, Stosunki międzynarodowe
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ILLEGAL FIREARMS TRAFFICKING TO THE EUROPEAN UNION AND ITS COUNTERACTIONS

*Nielegalny obrót broni palnej w Unii Europejskiej
i przeciwdziałanie Unii Europejskiej*

Abstract

The illegal trafficking of firearms is an important security issue for every state. Trafficking of firearms is one of the main sources of revenue for organised crime groups in line with such forms of trafficking as drugs and human trafficking. The recent refugee crisis and terrorist attacks in Paris and Copenhagen had showed how terrorists who possess firearms could be dangerous. Trafficking of firearms is a problem not only at state level, but also at the European Union level. Thereby EU's institutions are strongly involved in combat to illicit trafficking of firearms.

Streszczenie

Nielegalny obrót bronią palną jest jedną z najważniejszych kwestii bezpieczeństwa dla każdego państwa. Na równi z obrotem narkotyków i handlem ludźmi stanowi on jedno z głównych źródeł dochodu zorganizowanych grup przestępczych. Niedawny kryzys uchodźczy i ataki terrorystyczne w Paryżu i Kopenhadze pokazały jak niebezpieczni mogą być terroryści posiadający broń palną. Nielegalny obrót bronią palną jest problemem nie tylko na poziomie państwa narodowego, ale także na poziomie Unii Europejskiej (UE).

Dlatego instytucje UE mocno angażują się w przeciwdziałanie nielegalnemu obrotowi bronią palną.

Key words: Firearms trafficking, the EU, Combating of the firearms trafficking, the EU's Programs, Terrorism.

Słowa kluczowe: Nielegalny obrót broni palnej, Unia Europejska, Przeciwdziałanie obrotowi broni palnej, Programy Unii Europejskiej, Terroryzm.

Introduction

The illegal trafficking of firearms is a serious problem for many states around the world, and the European Union (EU) is not an exception. Successive process of integration among the Western European states have been establishing the territory without internal borders. The recent refugee crisis and terrorist attacks in the EU have showed how dangerous terrorist groups which possess firearms could be. Ongoing armed conflicts, in the neighboring to the EU states, have caused the raise of illegal firearms on the black market. Also radicalization of Islam and presence of Islamic refugees from the states in which armed conflicts are going on make the situation in EU more dangerous for civilians. EU's Member States should keep eye on illegal trafficking of firearms in order to limit the access to weapons for radicals. The EU's fight against trafficking of firearms is a part of the broader policy in to tackle international crime, which has appeared on the EU agenda since the European Council in Tampere (1999) during discussions on Justice and Home Affairs (JHA). As part the EU's actions to counteract international crime, fighting firearms trafficking is characterised by several factors. Firstly, the fight against firearms trafficking affects both internal and external dimensions: criminal activity takes place within the EU and across the EU's external borders. Thus, internal EU policy is combined with steps taken to address external threats to increase the security of its citizens. Secondly, this policy was developed as the EU's reactions to outside events, like counter-terrorism actions and global migration. Finally, the „fight against firearms trafficking” is part of the wide range activities taken by many different agencies and institutions.¹

¹ K. E. Smith, *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press: Cambridge 2014, pp. 176-177.

This article is divided into two chapters. First chapter is about the illegal firearms trafficking to the European Union and includes basic definitions such as “illegal firearms trafficking”, “small arms”, and “light weapons”. It also defines regions and states from which the illegal weapons are coming to the EU, it describes few of the most prominent cases in the seizing of illegal weapons as well. The following chapter is on the European Union's counteractions and describes the EU's institutions which are responsible for the security. Moreover, the analysis of basic documents and programs related to the firearms trafficking is provided in this chapter.

The major aims of this article are: a brief analysis of the issue of illegal firearms trafficking and an analysis of main EU's actions in this field. Research paper is based mainly on the reports, protocols, and surveys. In this paper there were used such methods as analysis and comparison. In the research paper transliteration was applied for Cyrillic alphabet.

Illegal firearms trafficking to the European Union

The Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime defines illegal trafficking as “the import, export, acquisition, sale, delivery, movement or transfer of firearms, their parts and components and ammunition from or across the territory of one State Party to that of another State Party if any one of the States Parties concerned does not authorize it in accordance with the terms of this Protocol or if the firearms are not marked in accordance with article 8 of this Protocol”².

According to the Protocol, the illicit trafficking includes firearms, their parts and ammunition. In the Protocol, firearm was defined as “any portable barrelled weapon that expels, is designed to expel or may be readily converted to expel a shot, bullet or projectile by the action of an explosive, excluding

² *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto*, United Nations, New York 2004, p. 73, <https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION_AGAINST_TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THERETO.pdf>, (accessed: 05.02.2017).

antique firearms or their replicas”³. The long period of storage and the rare applying of firearms make traffic unpredictable by episodic supplies.

In the trafficking of firearms trafficking in “small arms” dominates. The small arms group includes such weapons as: self-loading pistols, revolvers, sub-machine guns, rifles, carbines, assault rifles and light machine guns. The next group is “light weapons”, weapons which were designed for use by a group of people serving as a crew or by a single person. The light weapons group includes such weapons as: heavy machine guns, portable anti-tank guns, recoilless rifles, anti-aircraft guns, portable launchers of anti-tank and anti-aircraft, and rocket systems and mortars in a calibre less than 100 mm.⁴

According to the Europol data the main source of access to the illegal weapons in the Europe are:

- 1) The reactivation of neutralized weapons, and decommissioned army or police firearms;
- 2) Thefts and burglaries;
- 3) Stealing of legal arms;
- 4) Selling of legal arms on the illegal market;
- 5) The rearrangement of gas pistols.⁵

An important source for the black market of firearms in Europe is illicit firearms trafficking. The main illicit firearms traffic routes to the Europe are going from the Western Balkans and from the former Soviet Union Member States.⁶ Third, additional route is going from the North Africa.

The dissolution of Yugoslavia caused the civil war (1991-2001), as the result some small Balkan states such as Croatia and Bosnia and Herzegovina have got a lot of illegal weapons. In 2006 Croatia with just only 4,44 million population,⁷ had the total number of illegal weapons 597 458, which means that about 12,9%

³ Ibidem, p. 72.

⁴ *International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small Arms and Light Weapons*, adopted by United Nations General Assembly on 8 December 2005, p. 2, <http://www.un.org/events/smallarms2006/pdf/international_instrument.pdf>, (accessed: 10.02.2017).

⁵ *Illicit firearms trafficking*, EUROPOL, <[https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/illicit-firearms-trafficking?ct\[article\]=article&ct\[event\]=event&ct\[guide\]=guide&ct\[panel\]=panel&ct\[multimedia\]=multimedia&ct\[news\]=news&ct\[operation\]=operation&ct\[page\]=page&ct\[document\]=document&page=1](https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/illicit-firearms-trafficking?ct[article]=article&ct[event]=event&ct[guide]=guide&ct[panel]=panel&ct[multimedia]=multimedia&ct[news]=news&ct[operation]=operation&ct[page]=page&ct[document]=document&page=1)>, (accessed: 11.02.2017)

⁶ Ibidem.

⁷ *Statistical Yearbook of the Republic of Croatia 2010*, Zagreb 2010, p. 108, <http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2010/SLJH2010.pdf>, (accessed: 10.02.2017).

of the Croatian citizens had possessed illicit weapons.⁸ In 2006 altogether in Bosnia and Herzegovina was 1,224 million pieces of small weapons, 1,098 million pieces of that number were held by civilians, 144 thousands had belonged to the government (state institutions), and 1 000 pieces had classified as a property of the private security agencies.⁹ For the better understanding of a scale of weapons which belong to the people; the population of Bosnia and Herzegovina in 2010 was 3,835 million people, which means that around 30% of the population had possessed weapons.¹⁰ In the SALW survey of Croatia had indicated that it still remains a transit state for firearms trafficking from the East to the West and to the European Union. In 2013 Croatia became the EU's Member State; thereby the accession to the EU made spreading of illicit weapons easier. Jana Arsovska and Yuliya Zabyelina discussed in their article the specific of illicit firearms markets in the Balkans and the North Caucasus and had observed that a number of arms reduction measures have had a very limited results in both regions. They argue that cultural attitudes and socio-political complex together with the assumption that people are generally rational could explain much of the behaviour of those demanding weapons in these regions.¹¹

Currently, the ongoing hybrid war in Ukraine makes threat for the European Union's security. Since 2014 for the purposes of the hybrid war, the Russian Federation has been regularly sending to separatists small, light and heavy weapons. As the result, Donbas has flown by the great number of weapons; frequently mobilized to army soldiers or volunteers from both sides, whom sometimes had not taken enough wages, could sell weapons or they simply come back home with trophies, such as grenades or pistols.¹² In 2016 there

⁸ *SALW Survey of Croatia*, SEESAC 2006, p. 5, <<http://www.seesac.org/f/docs/SALW-Surveys/SALW-Survey-of-Croatia-EN.pdf>>, (accessed: 10.02.2017).

⁹ *Small arms survey 2010/2011*, UNDP, p. 5, <<http://www.seesac.org/f/docs/SALW-Surveys/Small-Arms-Survey-20102011-Bosnia-and-Herzegovina-EN.pdf>>, (accessed: 10.02.2017).

¹⁰ *Population Pyramids of the World from 1950 to 2100*, <<https://populationpyramid.net/bosnia-and-herzegovina/2010/>>, (accessed: 10.02.2017).

¹¹ See more: J. Arsovska, Y. Zabyelina, *Irrationality, Liminality and the Demand for Illicit Firearms in the Balkans and the North Caucasus*, “European Journal on Criminal Policy and Research” 2014, vol. 20, no. 3, pp. 399-420.

¹² On Russia hybrid war against Ukraine see more: M. Pietraś, *Wojna hybrydowa Rosji na wschodzie Ukrainy w kontekście współczesnych stosunków międzynarodowych*, [w:] *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016*, W. Baluk, M. Doroszko (red.), Wydawnictwo UMCS: Lublin 2017; J. Hajduk, T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4, s. 135-151.

was the prominent case when French citizen was trying to smuggle 5 assault rifles AK with 1080 cartridges per rifle, and 2 RPG-7 and 125 kilogram of explosive material through the border checkpoint between Ukraine and Poland. The smuggler said that he had planned to use contraband for terrorist attacks against Muslim population during the EURO-2016.¹³

Applying of illicit weapons by terrorist groups or by lonely person is very dangerous because firearms might be present in those people few months or years before the attack. Europeans still remember terrorist attacks conducted by group of Islamists on 13 November 2015 in Paris, during which 130 people died and hundreds were injured.¹⁴ In 2015, in consequence of terrorist attacks in the EU, 151 people died and over 360 were injured. Majority of casualties were caused by firearms. 221 terrorist acts were reported by 6 Member States in 2016, mainly in the UK (103), France (72) and Spain (25). The number of attacks increased for the first time in 2015, after decrease tendency in the preceding four years.¹⁵ The availability of illegal weapons in the neighboring to the EU countries conflict zones, particularly in the Western Balkan's countries and in Ukraine, significantly increase the number of firearms on the black market.¹⁶

Criminal use of firearms has direct and indirect impact on states' security. Direct impact includes the number of killings and wounds. Indirect impact, on the other hand, encompasses firearms used by organized crime group for racketeering.¹⁷ Every year in the EU approximately 6700 people die as a consequence of gunshot wounds. This number is mainly composed of 5 000 suicides, 1 000 homicides and 700 unspecified deaths or accidents. So, it means that in the last decade 10 000 people were killed. In total, in the EU approximately are 79,8 million guns and at least 25 million gun owners. There is also a relationship between firearm possession and the number of murders caused by

¹³ *SBU попередila terakty u Frantsiyi pid chas Evro-2016*, (SSU prevent terroristic acts in France during Euro-2016), <<https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/1110#st-hash.hfl5AhmL.dpbs>>, (accessed: 10.02.2017).

¹⁴ *Paris attacks: What happened on the night*, BBC News, 9 December 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-34818994>>, (accessed: 11.02.2017).

¹⁵ *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2016*, EUROPOL, p. 10, <<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2016>>, (accessed: 11.02.2017).

¹⁶ *Ibidem*, p. 8.

¹⁷ *Trafficking in firearms*, <https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/trafficking-in-firearms_en>, (accessed: 11.02.2017).

firearms. In states, which have more firearms there are usually more murders caused by firearms.¹⁸ According to the information from Interpol, every year firearms are used in more than 245,000 murders worldwide (excluding war-torn countries).¹⁹

To measure, how many illegal firearms are in the EU now is almost impossible, mainly due to the hidden feature of this issue. Nevertheless, there are two approaches how to measure. First approach is based on the number of unregistered firearms, and according to it in the EU there are 67 million of unregistered firearms. Second approach is based on firearms seizures, which account for almost 1% of the total or 81 000.²⁰ Illegal weapons were seized both on eastern as well as southern EU's borders. On 12-13 January 2017, the Counter Terrorism Unit of the Spanish National Police in collaboration with Europol had conducted an operation against the illegal trafficking of firearms in Madrid, Bilbao, Gerona and Valencia. As the result 5 persons have been arrested, more than 10 000 firearms and 80 000 EUR in cash were seized; most of the weapons came from the North Africa.²¹ The next case happened in 2014, when on the Slovakian border was intercepted a cargo vehicle which was transporting a large number of firearms and grenades; the vehicle made trip from Bosnia and Herzegovina to Sweden. Across the European Union there are approximately 3 600 active criminal organisations, which are involved in such crimes as: violence, human trafficking, corruption, drugs and firearms trafficking, etc.²²

¹⁸ *Firearms and deaths by firearms in the EU*, Factsheet, Flemish Peace Institute, pp. 1-2, <http://www.flemishpeaceinstitute.eu/sites/vlaamsvredesinstituut.eu/files/files/factsheet_firearms_and_deaths_in_eu.pdf>, (accessed: 11.02.2017).

¹⁹ *Firearms*, <<https://www.interpol.int/Crime-areas/Firearms/Firearms>>, (accessed: 11.02.2017).

²⁰ *Study to Support an Impact Assessment on Options for Combatting Illicit Firearms Trafficking in the European Union*, Executive Summary by Centre for Strategy and Evaluation Services July 2014, p. 5, <<https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/41ba144c-0784-11e6-b713-01aa75ed71a1/language-en>>, (accessed: 21.03.2018).

²¹ *10 000 firearms seized in Spain with support of EUROPOL*, <<https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/10-000-firearms-seized-in-spain-support-of-europol>>, (accessed: 11.02.2017).

²² *EUROPOL Review 2014*, pp. 3-9, <<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/europol-review-2014>>, (accessed: 11.02.2017).

The European Union's counteractions

Successive process of integration in the Western Europe since mid-1950th led to the more complex integration. The European Union was established after the Maastricht Treaty entered into force on 1 November 1993. This Treaty also successively increased competencies of the EU Institutions, such as: European Parliament; European Commission and European Council. The Maastricht Treaty established three pillars of the EU: the European Community, Common Foreign and Security Policy, and Justice and Home Affairs. The first pillar (Community) incorporated amendments to the treaties of the three European Communities, while the second (CFSP) and third (JHA) pillars were carried on works of the European Political Cooperation and the Trevi groups respectively.²³ The Maastricht Treaty on European Union, which was revised in the Amsterdam Treaty and the Nice Treaty, was replaced by a new treaty signed in December 2007 in Lisbon, so it is known as the Lisbon Treaty. After its ratification in all Member States (there were two referendums in Ireland), the Lisbon Treaty finally entered into force on 1 December 2009. The Lisbon Treaty consists of the Treaty of the European Union (TEU) and the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU).²⁴

Since 1993 borders of the EU has changed and currently the EU has 28 Member States. Illegal trafficking of firearms is a common problem for all Member States, especially for those, which decided to become a part of the Schengen agreement. According to the Agreement acceding states (initially 5 states, now there are 26 states) agreed to create the territory without internal borders.²⁵ That is why the problem of trafficking is essential for states, and also due to the present terrorist threat in some of the EU's Member States. According to the principle of Common Foreign and Security Policy, the EU

is responsible for conducting of the effective security on the internal territory and protection of the EU's external borders.²⁶

The problem of firearms trafficking was mentioned in the three EU's programs: The Tampere Program, the Hague Program and the Stockholm Program. The Tampere Program (1999-2004) had concentrated on the struggle against international organized crime more than on the combating of firearms trafficking. In this Program a crucial role of the Europol was underlined, mainly in support of unionwide crime prevention, analysis and investigation. The European Council had agreed on the role of Eurojust in the fighting against serious organized crime. The Eurojust consists of magistrates, police officers, and national prosecutors detached from each Member State. Moreover, the European Police College for the training of the senior law enforcement officials was established.²⁷

The Hague Program (2005-2009) concentrates on the Strengthening of Freedom, Security and Justice in the European Union. The Hague Program more concentrates on the problems related to the migration and human trafficking, than on the firearms trafficking. In this Program the European Council put an emphasis on development of the strategic concept to combat cross-border organized crime at EU level. The crucial role in creation of the strategy had the Council and the Commission in cooperation with such organizations as: Europol; Eurojust; European Crime Prevention Network (EUCPN), European Union Agency for Law Enforcement Training (CEPOL) and the Police Chiefs Task Force.²⁸ In 2009 Stockholm Program (2009-2014) was accepted basic aim of which was open and secure Europe which protects and serves for citizens. In the Stockholm Program the EU Member States highlighted organized crime and terrorism as the important security challenges, and gave for them more attention than in the previous programs.²⁹

²⁶ R. Zięba, *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne: Warszawa 2007.

²⁷ *Tampere European Council 15 and 16 October 1999, Presidency conclusions*, European Parliament <http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm>, (accessed: 12.02.2017).

²⁸ *The Hague Programme: Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union* (2005/C 53/01), pp. 2-11, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:EN:PDF>>, (accessed: 12.02.2017).

²⁹ *The Stockholm Programme – an Open and Secure Europe Serving and Protecting Citizens* (2010/C 115/01), pp. 21-25, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:en:PDF>>, (accessed: 12.02.2017).

²³ See more at: Z. J. Pietraś, *Prawo Wspólnotowe i Integracja Europejska*, Wydawnictwo UMCS: Lublin 2006, passim; *Treaty of Maastricht on European Union*, <<http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=URISERV%3Axy0026>>, (accessed: 11.02.2017).

²⁴ J. Barcik, A. Wentkowska, *Prawo Unii Europejskiej*, Wydawnictwo C.H. Beck: Warszawa 2014, s. 10-19.

²⁵ *The Schengen area and cooperation*, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3A133020>>; *Schengen Area Countries List*, <<http://www.schengenvisa.info.com/schengen-visa-countries-list/>>, (accessed: 11.02.2017).

The European Union has also taken several initiatives related to the Common Foreign and Security Policy, for example the EU Strategy to combat illicit accumulation and trafficking of SALW. This strategy had the political aim to enforce and strengthen the 2001 United Nation Program on Small Arms and Light Weapons (UNPOA), a Code of Conduct for exporting conventional weapons, and a Common Position of arms brokering.³⁰

In 2002 the EU was adopted the Council Joint Act of 12 July 2002 on the European Union to combating the destabilizing accumulation and spread of small arms and light weapons and repealing Joint Action 1999/34/CFSP. The main objectives of former Joint Action 1999/34/CFSP include combating spread of small arms, the reduction of existing accumulations of these weapons and their ammunition to levels consistent with states' security needs and solving the problems caused by such accumulation. The basic principles and measures established by the Joint Act 2002 include:

1. An obligation for states to import and hold small arms only for their legitimate security needs and requirements;
2. An obligation for exporting countries to supply small arms only to governments in accordance with accepted international and regional restrictive arms export criteria, provided particularly in the EU code of conduct;
3. An obligation for all countries to produce small arms only for holdings as outlined in the point no. 1 or exports as outlined in the point no. 2;
4. In order to ensure control, states should establish restrictive national weapons legislation for small arms, and effective administrative control;
5. An obligation to combat illicit trafficking of small arms through the implementation of national controls, such as border and customs mechanisms, regional and international cooperation and enhance information exchange;
6. An obligation to provide public education and awareness programs on the topic of violence;
7. Cooperation and promotion among states of the information exchange on the export, import, production and holding of the small arms through regional register.³¹

³⁰ *Firearms and the Common Foreign & Security Policy (CFSP)*, <https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/trafficking-in-firearms/firearms-and-cfsp_en>, (accessed: 11.02.2017).

³¹ *Council Joint Action of 12 July 2002 on the European Union's contribution to combat the*

The EU's Strategy to combat illicit accumulation and trafficking of SALW and their ammunition was adopted by the European Council in 15-16 December 2006. The Strategy fundament was laid by enforcement of the Council Joint Action 2002, in other words the Strategy is just a wider version of the Council Joint Action 2002. The Action Plan in the Strategy includes international, regional, and within the Union levels of action.

International level includes numerous of actions conducting by the EU, such as promotion and implementation of the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects, and the Protocol Against the Illicit Manufacturing and Trafficking in Firearms. Other activities contain:

1. Support of passing on the states level of the legally binding international instrument on the tracing and marking of SALW and ammunition;
2. Search for consensus within exporting states with aim to supply small arms only to governments, in accordance with the appropriate regional and international criteria on arms exports;
3. Support of the third states in drafting up of the national legislation and promoting measures to improve transparency;
4. Promotion of the minimum common international criteria and/or guidelines for controls over SALW transfers in the UNPOA;
5. Strengthening of border control in the countries affected by the illicit trade in SALW and their ammunition through assistance and training programs.³²

Among the EU's regional activities the most important are supporting regional initiatives to combat the illegal trade in SALW, providing financial and technical support for the national and regional organisations responsible for the implementation of the relevant regional instrument on combating with SALW (e.g. ECOWAC Moratorium).³³ The EU also focuses on sub-Saharan

destabilising accumulation and spread of small arms and light weapons and repealing Joint Action 1999/34/CFSP, pp. 1-2, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:191:0001:0004:EN:PDF>>, (accessed: 12.02.2017).

³² *EU Strategy to combat illicit accumulation and trafficking of SALW and their ammunition*, Council of the European Union, Brussels, 13 January 2006 (5319/06), pp. 10-11, <<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%205319%202006%20INIT>>, (accessed: 12.02.2017).

³³ *Economic Community of West African States, Declaration of a Moratorium on Importation, Exportation and Manufacture of Light Weapons in West Africa, Abuja, 30-31 October 1998*, <<http://www.poa-iss.org/RegionalOrganizations/ECOWAS/Moratorium%20and%20Code%20of%20Conduct.pdf>>, (accessed: 12.02.2017).

and West Africa, Central and Eastern Europe, Latin America and the Caribbean regions. Other activities include promotion of the OSCE's Handbook of Best Practices on SALW among EU's partners, supporting the OSCE actions to combat the illegal SALW and their ammunition, and the destruction of Member States' excess of weapons and ammunition. Moreover, the EU is monitoring of arms embargos.³⁴

Finally, within the European Union the most important actions include:

1. Development of methods approved by Member States for the exchange of information on networks of SALW trafficking, and monitoring of the UN and the EU embargos;
2. Promotion and development by Eurojust and Europol of the policy for active combating against networks of trafficking in SALW, which based on the cooperation mechanisms between the Member States' police services;
3. Promotion of the obligation for all states – only to import and retain small arms for their self-defense and security needs, and to assure their ability of participation in United Nations peacekeeping operations;
4. Promotion in the creation of the restrictive national legislation providing for criminal sanctions and efficient administrative control over the illegal weapons;
5. The EU through cooperation with the NATO and the OSCE helps for states in reducing of their surplus stocks of SALW, which have left after the Cold War period in the Eastern Europe;
6. Ensuring of financial and technical assistance for the establishment or reinforcement of confidence-building measures (regional registers of small arms, exchange of available information about import, export, production and holding of small arms, consultations between states) for regional and sub-regional security and cooperation structures;
7. Strengthening of the capabilities of the Council and the Secretariat in close cooperation with the Commission and Member States for collection and circulation of information and intelligence among Member States;
8. Ensuring complementarity between the decisions made by the Council in the Common Foreign and Security Policy and actions that implements the Commission. The EU has the consistent approach for all activities related to the SALW. Also the EU encourages greater horizontal coordination and

³⁴ Ibidem, pp. 11-12.

improved exchange of information and proposals between the geographical and thematic expert groups.³⁵

In November 2010, the European Council adopted the European Action Plan to combat illegal trafficking in so-called "heavy" firearms. In the Action Plan heavy firearms was defined as assault rifles, sub-machine guns and rockets launchers. The Action Plan implementing the Stockholm Program and includes the proposal on ratification of the United Nations Protocol Against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components for the EU's purposes.³⁶

The European Commission is trying to defend vulnerabilities in security of the European Union through cross-border cooperation, implementation of simple and effective rules, and other important measures, which have been taken by the EU. Some of that measures, which are available for the EU's Member States include legal limits, for example if a person wants to buy a firearm she or he must have a good cause to do it, and at least to have 18 years old; each firearm produced in the EU must be marked and registered; exports, imports and transfers of firearms must occur according to specified authorization standards under regulations, directives, protocols and established regimes; the EU managing IT systems, which decrease a risk during the movement of goods across the external borders; the European Firearms Pass made easier traveling for sport shooters and hunters with legal weapon to other Member States; in 2012-2013 EU had deployed 21 EUR around the world for supporting of demobilization and disarmament, for aim of reducing the number of illegal firearms and light weapons.³⁷

The European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (Frontex) is responsible for management of the security on the EU's external borders, and was established in 2004.³⁸ The main tasks of Frontex are:

³⁵ Ibidem, pp. 13-15.

³⁶ *European Action Plan to combat illegal trafficking in so called "heavy" firearms which could be used or are used in criminal activities*, pp. 4-5, <<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2016427%202010%20REV%201>>, (accessed: 12.02.2017).

³⁷ *Trafficking...*, op. cit.

³⁸ *Council Regulation (EC) No 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union*, p. 1, <http://frontex.europa.eu/assets/About_Frontex/frontex_regulation_en.pdf>, (accessed: 12.02.2017).

1. Monitoring of migratory flows and the management of the external borders;
2. Coordination and organization of joint operations and rapid border interventions, and assisting of the Member States;
3. Support of the searching and rescue operations;
4. Provision of support at hotspot areas by helping in the screening, debriefing, identification and fingerprinting;
5. Fighting against organized cross-border crime and terrorism at the external borders;
6. Supporting the training of Member States' border guards; participating in research and innovation in the control and surveillance of the external borders;
7. Assisting in technical and operational cooperation between Member States and third states.³⁹

The EU's Member States extensively cooperate with each other in combat illicit firearms trafficking. There are many examples of successful operations when states intercept weapons but still there are many significant differences in legal frameworks between different states, which make some problems in cooperation. Among these differences the most important include i.a. definition of offences, the treatment of aggravating circumstances, the factor of negligence, and the types of penalties applicable to legal and natural persons.⁴⁰

As a consequence of different histories of Member States of the EU, their legal frameworks are diverse. As illicit firearms trafficking has cross-border dimension, the EU according to Article 83(1) TFEU, should "establish minimum rules concerning the definition of criminal offences and sanctions in the areas of particularly serious crime with a cross-border dimension resulting from the nature or impact of such offences or from a special need to combat them on a common basis."⁴¹ By doing this EU creates minimum basis for effective cooperation of member states in combat to cross-border crimes.

In 2014 the EU there were established new operational and tactical goals how to combat illicit firearms trafficking effectively. There are two operational

goals – to minimize the differences in legal frameworks of Member States and to establish a system for regular monitoring of the effectiveness of efforts to disrupt firearms crime, and information's sharing. Moreover, there are tactical goals – to improve cooperation between law enforcement authorities in all stages in combat to illicit trafficking of firearms, and to provide a pattern which can be used in discussions with third states on firearms risk reduction.⁴²

The Centre for Strategy and Evaluation Services in one of its reports presented a number of four policy options which would promote EU objectives and tackle the problem of illicit firearms trafficking. Firstly, Status Quo, which means continuation of the present situation with no new EU intervention. Secondly, "minimum-EU" options, consisted of two alternatives: option "2a" assumed non-legislative actions and promotion of closer collaboration between Member States in combating illicit firearms trafficking rather than introducing any new EU initiatives. This option includes non-statutory intervention to support action for implementing EU legislation in the future. Option "2b" involves a minimum level of legislative intervention at the EU level to strengthen and widen cross-border cooperation, e.g. by adding legal obligations to certain aspects of cooperation. Option "2b" requires Member States to commit certain tasks set out in Option "2a", thereby strengthening cooperation between the judiciaries and law enforcement agencies of different Member States. Thirdly, option no. 3 – comprehensive legislative solution at the EU level entailed the EU action to introduce legally-binding common minimum standards across Member States with regard to the definition of criminal offences and their sanctions related to illegal arms trafficking and related offences. And finally, option 4, which is a combination of policy options no. 2 and 3.⁴³

On 28 April 2015 the Commission adopted the European Agenda on Security in which the need to strengthen the legal framework on firearms and combat illegal trafficking was identified. Also, the necessity of restrictions in access to the dangerous substances was highlighted. On 18 November 2015 the Commission approved a package of legislative measures to consolidate control of firearms in the EU. In the "Communication from the Commission to the

⁴² *Study to support...*, p. 7.

⁴³ *Study to Support an Impact Assessment on Options for Combatting Illicit Firearms Trafficking in the European Union*, Final Report by Centre for Strategy and Evaluation Services July 2014, p. 88, <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/organized-crime-and-human-trafficking/general/docs/dg_home_-_illicit_firearms_trafficking_final_en.pdf>, (accessed: 22.03.2018).

³⁹ *Frontex*, <<http://frontex.europa.eu/about-frontex/mission-and-tasks/>>, (accessed: 12.02.2017).

⁴⁰ *Study to support...*, pp. 6-7.

⁴¹ *Article 83 TFEU*, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A12008E083>>, (accessed: 21.03.2018).

European Parliament and the Council about implementing the European Agenda on Security: EU action plan against illicit trafficking in and use of firearms and explosives” actions necessary for implementation of the European Agenda on Security in the area of trafficking of firearms and explosives were set. This Communication presents steps, which should be enforced by the Member States for improving their security.⁴⁴ The main points from this Communication are presented below:

1. Collecting information about the trafficking of firearms and explosive materials;
2. Security services concentrate more attention on internet and new technologies;
3. Enhancing the security of explosives and explosives precursors;
4. Enhancing cross-border operational cooperation and stronger cooperation with third states;
5. Blocking illegal firearms supply via the internet;
6. Increasing control on the internal movements within the EU;
7. Improved trainings for security services, and improved control on the external borders;
8. Ensuring effective cooperation between the Commission, Europol, Interpol and the Member States.⁴⁵

Conclusions

The main routes of firearms’ trafficking to the Europe are going from the Western Balkans and the former Soviet Union Member States, the third – additional route is going from the North African states. The former Yugoslavian states had become the main hubs for smuggling of illegal weapons, mainly due to the numerous of weapons, which were spreading among people during the civil war. Moreover, organized crime groups which have remained after the war

⁴⁴ *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Implementing the European Agenda on Security: EU action plan against illicit trafficking in and use of firearms and explosives*, Brussels, 2.12.2015, p. 2, <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/legislative-documents/docs/20151202_communication_firearms_and_the_security_of_the_eu_en.pdf>, (accessed: 18.03.2018).

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 3-14.

had become the major sellers of the illegal firearms on the EU’s Member States territory. A long time of the firearms exploitation makes illegal trafficking episodic and irregular, which might make the terrorist attacks unpredictable.

In this analysis it is shown that the problem of illegal firearms trafficking is not very important for the Common Foreign and Security Policy even in comparison with the problem of illegal migration. Probably it’s caused by “external-internal nexus” of the EU’s citizens confidence on the security of the EU’s external borders and in the work of security services in their states. No less important is the fact that in the EU there were more people who commit suicides than those who died in assassinations. The majority of organized crime groups participate mainly in the activities such as drug or human trafficking than in trafficking of firearms. However, the presence of illegal weapons on the EU’s territory could rapidly destabilize the situation, like it happened in Paris, on 13th November 2015. Terrorist attacks which happened in 2015, gave a huge resonance on the whole European Union, therefore the problem of illicit trafficking of firearms was received more attention in comparison to previous EU’s programs. The Communication from 2015 presents universal and complex set of actions, which allows Member States for effective prevention to the trafficking of firearms, explosive materials and even prevent terrorist acts.

References

Documents

- Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Implementing the European Agenda on Security: EU action plan against illicit trafficking in and use of firearms and explosives*, Brussels, 2.12.2015, <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/legislative-documents/docs/20151202_communication_firearms_and_the_security_of_the_eu_en.pdf>;
- Council Joint Action of 12 July 2002 on the European Union’s contribution to combat the destabilising accumulation and spread of small arms and light weapons and repealing Joint Action 1999/34/CFSP*, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:191:0001:0004:EN:PDF>>;
- Council Regulation (EC) No 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union*, <http://frontex.europa.eu/assets/About_Frontex/frontex_regulation_en.pdf>;

- Economic Community of West African States, Declaration of a Moratorium on Importation, Exportation and Manufacture of Light Weapons in West Africa, Abuja, 30-31 October 1998*, <<http://www.poa-iss.org/RegionalOrganizations/ECOWAS/Moratorium%20and%20Code%20of%20Conduct.pdf>>;
- European Action Plan to combat illegal trafficking in so called "heavy" firearms which could be used or are used in criminal activities*, <<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2016427%202010%20REV%201>>;
- EU Strategy to combat illicit accumulation and trafficking of SALW and their ammunition*, Council of the European Union, Brussels, 13 January 2006 (5319/06), <<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%205319%202006%20INIT>>;
- International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small Arms and Light Weapons, adopted by United Nations General Assembly on 8 December 2005*, <http://www.un.org/events/smallarms2006/pdf/international_instrument.pdf>;
- Study to Support an Impact Assessment on Options for Combatting Illicit Firearms Trafficking in the European Union*, Executive Summary by Centre for Strategy and Evaluation Services July 2014, <<https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/41ba144c-0784-11e6-b713-01aa75ed71a1/language-en>>;
- Study to Support an Impact Assessment on Options for Combatting Illicit Firearms Trafficking in the European Union*, Final Report by Centre for Strategy and Evaluation Services July 2014, <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/organized-crime-and-human-trafficking/general/docs/dg_home_-_illicit_firearms_trafficking_final_en.pdf>;
- The Hague Programme: Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union (2005/C 53/01)*, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:EN:PDF>>;
- The Stockholm Programme – an Open and Secure Europe Serving and Protecting Citizens (2010/C 115/01)*, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:en:PDF>>;
- Treaty of Maastricht on European Union*, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Axy0026>>;
- United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto*, United Nations, New York 2004, <https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION_AGAINST_TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THERETO.pdf>.

Books and articles

- Arsovska J., Zabyelina Y., *Irrationality, Liminality and the Demand for Illicit Firearms in the Balkans and the North Caucasus*, "European Journal on Criminal Policy and Research" 2014, vol. 20, no. 3, pp. 399-420.
- Barcik J., Wentkowska A., *Prawo Unii Europejskiej*, Wydawnictwo C.H. Beck: Warszawa 2014.
- European Union Terrorism Situation and Trend Report 2016*, EUROPOL, <<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2016>>;
- EUROPOL Review 2014*, <<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/europol-review-2014>>;
- Firearms and deaths by firearms in the EU*, Factsheet, Flemish Peace Institute, <http://www.flemishpeaceinstitute.eu/sites/vlaamsvredesinstituut.eu/files/files/factsheet_firearms_and_deaths_in_eu.pdf>;
- Hajduk J., Stepniewski T., *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4, s. 135-151.
- Pietraś M., *Wojna hybrydowa Rosji na wschodzie Ukrainy w kontekście współczesnych stosunków międzynarodowych*, [w:] *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016*, W. Baluk, M. Doroszko (red.), Wydawnictwo UMCS: Lublin 2017, s. 13-32.
- Pietraś Z. J., *Prawo Wspólnotowe i Integracja Europejska*, Wydawnictwo UMCS: Lublin 2006.
- SALW Survey of Croatia*, SEESAC 2006, <<http://www.seesac.org/f/docs/SALW-Surveys/SALW-Survey-of-Croatia-EN.pdf>>;
- Small arms survey 2010/2011*, UNDP, <<http://www.seesac.org/f/docs/SALW-Surveys/Small-Arms-Survey-20102011-Bosnia-and-Herzegovina-EN.pdf>>;
- Smith K. E., *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press: Cambridge 2014.
- Statistical Yearbook of the Republic of Croatia 2010*, Zagreb 2010, <http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2010/SLJH2010.pdf>.
- Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016*, W. Baluk, M. Doroszko (red.), Wydawnictwo UMCS: Lublin 2017.
- Zięba R., *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne: Warszawa 2007.

Webpages

- Article 83 TFUE, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12008E083>>;
- Firearms*, <<https://www.interpol.int/Crime-areas/Firearms/Firearms>>;

Firearms and the Common Foreign & Security Policy (CFSP), <https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/trafficking-in-firearms/firearms-and-cfsp_en>;

Frontex, <<http://frontex.europa.eu/about-frontex/mission-and-tasks/>>;

Illicit firearms trafficking, EUROPOL, <[https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/illicit-firearms-trafficking?ct\[article\]=article&ct\[event\]=event&ct\[guide\]=guide&ct\[panel\]=panel&ct\[multimedia\]=multimedia&ct\[news\]=news&ct\[operation\]=operation&ct\[page\]=page&ct\[document\]=document&page=1](https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/illicit-firearms-trafficking?ct[article]=article&ct[event]=event&ct[guide]=guide&ct[panel]=panel&ct[multimedia]=multimedia&ct[news]=news&ct[operation]=operation&ct[page]=page&ct[document]=document&page=1)>;

Paris attacks: What happened on the night, BBC News, 9 December 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-34818994>>;

Population Pyramids of the World from 1950 to 2100, <<https://populationpyramid.net/bosnia-and-herzegovina/2010/>>;

SBU попередila terakti u Frantsiyi pid chas Evro-2016, (SSU prevent terroristic acts in France during Euro-2016), <<https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/1110#sthash.hfl5AhmL.dpbs>>;

Schengen Area Countries List, <<http://www.schengenvisainfo.com/schengen-visa-countries-list/>>;

Tamper European Council 15 and 16 October 1999, Presidency conclusions, European Parliament <http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm>;

The Schengen area and cooperation, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3A133020>>;

Trafficking in firearms, <https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/trafficking-in-firearms_en>;

10 000 firearms seized in Spain with support of EUROPOL, <<https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/10-000-firearms-seized-in-spain-support-of-europol>>.

Paweł Janiec

Nauki o Polityce

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

PRZESTĘPCZOŚĆ ZORGANIZOWANA I TERRORYZM JAKO WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA MIĘDZYNARODOWEGO

*Organized crime and terrorism as contemporary threats
to international security*

Streszczenie

Transnarodowa przestępczość zorganizowana i zjawisko terroryzmu stały się istotnym zagrożeniem bezpieczeństwa międzynarodowego. Pomimo istniejących różnic wynikających z innych przesłanek działalności oraz skrajnie różnego celu, oba zjawiska wpływają na kształtowanie polityki państwa – zarówno wewnętrznej jak również międzynarodowej. W przypadku transnarodowej przestępczości zorganizowanej możemy mówić o szczególnym zagrożeniu dla bezpieczeństwa międzynarodowego i wewnętrznego państw Europy z uwagi na otwarcie granic i dostępność rynków zbytu dla towarów i „usług” będących w zainteresowaniu takich grup. Wobec zjawiska terroryzmu nie sposób jednoznacznie określić przestrzeni terytorialnej, która pozostaje w jego zainteresowaniu. Wynika to z faktu, że metody terrorystów upraszczają się. Tu wykorzystywane są proste i sprawdzone metody, które wymagają niewielkiego nakładu sił i środków a wywołują podobnie medialny efekt, jaki wywołują zaawansowane metody stosowane dotychczas przez organizacje terrorystyczne.

Słowa kluczowe: transnarodowa przestępczość zorganizowana, terroryzm, zagrożenia bezpieczeństwa, asymetryczne zagrożenia bezpieczeństwa.

Summary

Transnational organized crime and the phenomenon of terrorism have become a major threat to international security. In spite of the differences arising from the other premises of the activity and the extremely different goal, both phenomena influence the shaping of state policy – both internal as well as international. In the case of transnational organized crime, we may be speaking of a particular threat to the international and internal security of European countries, given the opening of borders and the availability of markets for goods and services “in the interests of the grouping”. In view of the phenomenon of terrorism, it is impossible to clearly identify the territorial space that remains in its interest. This is due to the fact that terrorist methods are simplified. “Simple” approaches return to simple and proven methods that require little effort and resources, and produce the same media effect as advanced methods used by terrorist organizations.

Keywords: transnational organized crime, terrorism, security threats, asymmetric security threats.

Uwagi wstępne

Niniejszy artykuł powstał podczas pogłębionej kwerendy naukowej dotyczącej asymetrycznych zagrożeń bezpieczeństwa międzynarodowego i wewnętrznego państw ze szczególnym uwzględnieniem bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polski. Autor skupił się na analizie dwóch podstawowych zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego tj. 1) transgranicznej przestępczości zorganizowanej, 2) terroryzmie. Należy stwierdzić, że po pierwsze rozwój procesu globalizacji stworzył ogromne szanse dla rozwoju zagrożeń bezpieczeństwa międzynarodowego. Po drugie zmniejszenie kontroli na granicach i przewartościowanie znaczenia granic państw ułatwia rozwój transnarodowej przestępczości zorganizowanej i transnarodowych sieci terrorystycznych. Po trzecie, brak jednolitej legislatury międzynarodowej dla karnych aspektów prawa międzynarodowego, pozostawia furtkę w dowolności postępowania przez poszczególne państwa, borykające się z problemem transgranicznej przestępczości zorganizowanej oraz działalności terrorystycznej.

Wiek XXI jest szczególnym czasem ewolucji wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Najważniejszą cechą charakteryzującą globalną politykę XXI wieku jest mnogość podmiotów państwowych jak również niepaństwowych, aktorów niezależnych¹. Dotychczasowy rozwój i ewolucja sprawiły, że obecnie możemy mówić o „cichym” wyścigu zbrojeń, realnego ryzyka użycia broni masowego rażenia (BMR), problemem jest również sama proliferacja BMR. Nie bez wpływu pozostają również kryzys gospodarczy i degradacja środowiska naturalnego czy konflikty etniczne. Dopełnieniem kanonu wybranych wyzwań i zagrożeń będzie oczywiście terroryzm, cyberprzestępczość czy przestępczość zorganizowana. Do tej listy dołączyć można i należy także wojny hybrydowe jako nową jakość i zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego czy „cichy” wyścig po surowce energetyczne. Lista pozostaje nadal otwarta a co ważniejsze, ciągle poszerzana o kolejne pozycje. Poniższy artykuł porusza jedynie najbardziej powszechne i jednocześnie stanowiące największe wyzwanie dla służb i instytucji bezpieczeństwa, zarówno państwowych jak i międzynarodowych.

Na potrzeby artykułu przyjęto powszechną i stosunkowo klarowną definicję bezpieczeństwa. Termin *bezpieczeństwo*, można rozumieć jako „synonim braku zagrożeń, ochronę przed zagrożeniami lub wreszcie jako pewność, będącą wynikiem niewystępowania zagrożeń i/lub skutecznych działań w celu zapobiegania im lub ich usunięcia”². Należy podkreślić, za Ryszardem Ziębą, że „bezpieczeństwo jest potrzebą egzystencjalną”³. Z uwagi na szerokość rozumienia tego pojęcia, należy podkreślić, że obejmuje zaspokojenie wielu składowych m.in. R. Zięba wskazuje na trwanie, niezależność czy spokój i pewność funkcjonowania i rozwoju⁴.

W rozumieniu potocznym, przyjmuje się, że bezpieczeństwo rozumiane negatywnie to brak występowania zagrożeń. W ujęciach definicji słowni-

¹ M. Gül, *The concept of change and James N. Rosenau: Still international relations?*, „African Journal of Political Science and International Relations” May 2009, vol. 3(5), s. 202-203.

² R. Zięba, *Wprowadzenie. Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego*, w: R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 15-16.

³ Tamże, s. 15.

⁴ Szerzej zob. R. Zięba, *Teoria ogólna bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, w: Haliżak E. i in. (red.), *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 936-939.

kowych raczej jest utożsamiane w rozumieniu pozytywnym tj. jako pewność – stan przeciwny zagrożeniom⁵. Bezpieczeństwo stanowi podstawową potrzebę zarówno człowieka jako jednostki jak również społeczeństwa rozumianego szerzej tj. w znaczeniu globalnym⁶.

Transgraniczna przestępczość zorganizowana

Współczesne zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego dotyczą niemal każdej sfery życia człowieka. Szerokie zróżnicowanie środowiska międzynarodowego i społeczeństw na wielu płaszczyznach rozszerza możliwości pojawiania się nowych zjawisk i zagrożeń stanowiących o poczuciu zagrożenia i niepokoju. Nie bez znaczenia pozostaje również postępujący proces globalizacji i transgraniczność. „Kurczenie” się świata ułatwia strukturalizm przestępczym czy terrorystycznym atakowanie i dotykane celów na całej kuli ziemskiej.

Na szczególną uwagę zasługuje transgraniczna przestępczość zorganizowana, która zdaniem może stanowić jedno z ważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa. O samej przestępczości zorganizowanej możemy mówić, gdy pojawia się nie mniej niż dwóch sprawców, którzy wspólnie i w porozumieniu popełniają przestępstwa przez dłuższy czas⁷. Na ogół przestępczość zorganizowana szeroko korzysta z legalnych procesów i instytucji funkcjonujących w gospodarce państwa. Budowa organizacji przestępczej jest porównywalna do spółki akcyjnej⁸. Cechami charakterystycznymi dla tego rodzaju działalności jest ponadpaństwowa skala działalności, rozbudowana sieć zadaniowania poszczególnych podległych jednostek, rozbudowany system przepływu informacji oraz określona odpowiedzialność każdego z członków⁹.

⁵ R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10, s. 49; J.W. Gould, W.L. Kolb (red.), *A Dictionary of the Social Sciences*, Tavistock Publications, London 1964, s. 629.

⁶ E. Nowak, *Zarządzanie kryzysowe w sytuacjach zagrożeń niemilitarnych*, AON, Warszawa 2007, s. 9.

⁷ J.W. Wójcik, *Przestępstwa w biznesie: zapobieganie*, Centrum Informacji Menedżera, Warszawa 1998, t. 1, s. 16.

⁸ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (Dz.U. Nr 94, poz. 1037 ze zm.), art. 301-313.

⁹ M. Prengel, *Środki zwalczania przestępczości prania pieniędzy w ujęciu prawnoporównawczym*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Dom Organizatora, Toruń 2003, s. 90.

Problematykę przestępczości zorganizowanej na gruncie polskiego prawa karnego, porusza art. 258 Kodeksu Karnego:

Art. 258 Kodeksu Karnego

„§ 1. Kto bierze udział w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Jeżeli grupa albo związek określone w § 1 mają charakter zbrojny albo mają na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

§ 3. Kto grupę albo związek określone w § 1 w tym mające charakter zbrojny zakłada lub taką grupą albo związkiem kieruje, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 4. Kto grupę albo związek mające na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym zakłada lub taką grupą lub związkiem kieruje, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3¹⁰.”

Poddając analizie powyższy artykuł, nie trudno zauważyć, że kolejne paragrafy przedstawiają typy kwalifikowane czynu zabronionego wskazanego w §1. Odpowiednio w §2. zwiększono odpowiedzialność karną sprawcy zarówno podnosząc najniższy wymiar kary do 6 miesięcy oraz najwyższy do lat 8. Jest to uwarunkowane tym, że w §2. ustawodawca wskazał na pierwszy, kwalifikowany tym zorganizowanej grup przestępczej – zwiększając wymiar kary za udział w zorganizowanej grupie o charakterze zbrojnym lub mającej na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym. §3. Odnosi się bezpośrednio do osoby, która jest odpowiedzialna za powołanie grupy przestępczej, w tym również zbrojnej lub kierowanie taką grupą. Odpowiednio, zwiększono odpowiedzialność karną sprawcy od 1 roku do lat 10. Ostatni paragraf dotyczy zorganizowanej grupy przestępczej, która ma na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym i ponownie ustawodawca odnosi §4. do osoby, która grupę lub związek zakłada lub nią kieruje, zwiększając odpowiedzialność karną w dolnej granicy nie krótszej niż lat 3.

Na obecną chwilę, trudno jest mówić o pełnej zgodności badaczy zjawiska co do zakresu definicyjnego. Należy podkreślić, że przestępczość zorganizowana zdecydowanie inaczej niż pozostałe zagrożenia asymetryczne czy

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553), art. 258.

tradycyjne, wpływa na poczucie bezpieczeństwa międzynarodowego czy wewnętrznego poszczególnych podmiotów geopolityki. Taki argument zyskuje uzasadnienie w motywacji sprawców. W przypadku zorganizowanej przestępczości, celem jest osiągnięcie faktycznie korzyści materialnych, ekonomicznych a nie politycznych. Świat polityki dla transgranicznych zorganizowanych grup przestępczych jest istotny o tyle o ile można go korumpować czy osłabiać szantażami. Stąd należy uznać, że przestępczość zorganizowana przede wszystkim oddziałuje na bezpieczeństwo państw w aspekcie pozamilitarnym¹¹.

Postępujący rozwój globalizacji stworzył szerokie pole działania dla działalności przestępczej. Zjawisko deterytorializacji, sprawiło, że państwo utraciło część kontroli nad procesami zachodzącymi wewnątrz państwa ale też doprowadziło do znaczącego osłabienia funkcji granic – wprowadzenie swobodniejszego przepływu osób, towarów, usług. Ponadto wzrost liczby imigrantów – legalnych i nielegalnych – potęgują to zjawisko zwiększając również zagrożenie handlem ludźmi. Taki rozwój środowiska międzynarodowego doprowadził do zwiększenia nielegalnego przemytu i handlu ludźmi jako podstawowej formy transgranicznej przestępczości zorganizowanej, nierzadko na własne życzenie potencjalnych ofiar. Należy również wskazać na znaczący postęp i rozwój technologii, który umożliwia usprawnianie łączności i transportu, szybszą komunikację między stronami, które wspólnie i w porozumieniu dokonują czynu przestępczego¹².

Do pewnego momentu przestępczość zorganizowana była problemem bezpieczeństwa wewnętrznego konkretnych państw. Wówczas miała ograniczony charakter i z uwagi na szczelność granic nie miała szansy na rozwój. Od momentu stopniowego otwierania granic i postępowania procesów globalizacji stała się problemem międzynarodowym, transgranicznym. Dla transnarodowych organizacji przestępczych, podstawowym celem działalności jest zwiększanie swoich aktywów i bogacenie się. Stają się coraz poważniejszym zagrożeniem dla bezpieczeństwa poliarchicznego środowiska międzynarodowego z uwagi na rosnącą różnorodność, wzrost zamożności ugrupowań przestępczych oraz szerokie powiązania ze światem polityki i gospodarki. Pojawił się dzięki temu nowy element przestępczości tzw. „białe kołnierzyki”.

¹¹ M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne – „nowy” problem bezpieczeństwa międzynarodowego*, w: R. Kuźniar i in. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2012, s. 89-91.

¹² J.O. Finckenaue, *Problems of definition: What is Organized Crime?*, „Trends in Organized Crime” 2005, vol. 8, no. 3, s. 79-80.

Na potrzeby pracy, przyjęto, że transgraniczna przestępczość zorganizowana to proces w którym pewna konkretna grupa osób wspólnie i w porozumieniu dopuszcza się popełnienia, określonego i zdefiniowanego w przepisach prawa karnego danego państwa, czynu zabronionego¹³. Również, co podkreśla Aleksandra Adamczyk, pojęcie nie zostało zdefiniowane w Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Celem nadrzędnym było szersze stosowanie Konwencji z uwagi na stałą ewolucję i rozwój nowych rodzajów przestępstw. Zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym czy wreszcie międzynarodowym¹⁴. W art. 2 Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej ujęto jednak definicję „zorganizowanej grupy przestępczej”. „[...] oznacza posiadającą strukturę grupę składającą się z trzech lub więcej osób, istniejącą przez pewien czas oraz działającą w porozumieniu w celu popełnienia jednego lub więcej poważnych przestępstw określonych na podstawie niniejszej Konwencji, dla uzyskania, w sposób bezpośredni lub pośredni, korzyści finansowej lub innej korzyści materialnej [...]”¹⁵.

W Konwencji ujęto przede wszystkim czyny zabronione o międzynarodowym charakterze. Przestępstwo można uznać za międzynarodowe jeżeli wyczerpuje dyspozycję jednego z poniższych punktów:

- 1) „zostało popełnione w więcej niż jednym państwie;
- 2) Zostało popełnione w jednym państwie, lecz istotna część przygotowań do niego, planowania, kierowania lub kontroli nad nim odbywała się w innym państwie;
- 3) Zostało popełnione w jednym państwie, lecz była w nie zaangażowana zorganizowana grupa przestępcza prowadząca działalność przestępczą w więcej niż jednym państwie;
- 4) Zostało popełnione w jednym państwie, lecz powoduje istotne skutki w innym państwie”¹⁶.

¹³ M.E. Beare (red.), *Encyclopedia of transnational crime & justice*, SAGE Publications, Toronto 2012, s. 291.

¹⁴ A. Adamczyk, *Transnarodowa przestępczość zorganizowana jako rosnące zagrożenie dla ładu międzynarodowego i sposoby jej zwalczania w państwach Ameryki Łacińskiej*, w: T. Kubaczyk, M. Żyła (red.), *Ład międzynarodowy w XXI wieku*, AON, Warszawa 2016, s. 330-331.

¹⁵ *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*, United Nations Office on Drugs and Crime, New York 2004, s. 5.

¹⁶ Tamże, s. 6.

Dzięki temu zabiegowi, Konwencja obejmuje swoim zakresem większość poważnych działań przestępczych popełnionych w celu uzyskania wymiernej korzyści majątkowej o międzynarodowym charakterze czy też międzynarodowych konsekwencjach. Termin nie ma implikacji prawnej. Jest wykorzystywany w kryminologii. Należy go interpretować jako czyn przestępny przekraczający swoim działaniem obszar jurysdykcji organów ścigania jednego podmiotu państwowego¹⁷.

Międzynarodowa przestępczość zorganizowana jest bolączką stosunkowo dużych i bogatych państw, choć nie jest to regułą. Literatura przedmiotu i analiza danych statystycznych Interpolu, pozwala na wskazanie takich aktorów środowiska międzynarodowego jak: Stany Zjednoczone, Japonia, Niemcy, państwa Ameryki Środkowej i Południowej ale również Włochy, Laos, Tajlandię, Birmę czy Afganistan¹⁸.

Wspomniane już różnorodność i elastyczność ugrupowań a także brak jednoznacznych definicji transgranicznej przestępczości zorganizowanej nie pozwala na wymierne wyodrębnienie ilościowych czy jakościowych aspektów zjawiska. Podstawowy, dychotomiczny, podział został wprowadzony z uwagi na grup przestępcze czerpiące korzyść z czynów zabronionych. Stosując ten podział wyróżniamy a) struktury mafijne, b) organizacje przestępcze nastawione na zysk¹⁹.

W przypadku przestępczości zorganizowanej, możemy mówić o daleko idącej i mocno rozbudowanej zdecentralizowanej strukturze sieciowej. Zdaniem Marka Madeja, często decentralizacja sięga tak daleko, że często określić czy mówimy o jednym podmiocie przestępczym, mocno rozczłonkowanym czy też o kilku różnych ugrupowaniach²⁰. Współcześnie możemy mówić często o zorganizowanych grupach przestępczych funkcjonujących w strukturach konkretnych państw – często lokowanych w większych miastach, co pozwala na maksymalizację zysków i zapewnia duży obszar działania. Trudno jest jednak przyjąć, biorąc pod uwagę procesy globalizacji, że „dobrze prosperująca zorga-

¹⁷ A. Wright, *Organised Crime*, Willan Publishing, Uffculme 2006, s. 22-23.

¹⁸ H. Fedewicz, P. Kisiel, *Przestępczość gospodarcza w dobie Mediów Telematycznych*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Przemysłu, Przemysł 2007, s. 85.

¹⁹ A. Marek, *Przestępczość zorganizowana. Zarys problematyki. Kryminologiczne i prawne aspekty przestępczości zorganizowanej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 1992, s. 23 i nast.

²⁰ M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne – „nowy” problem bezpieczeństwa międzynarodowego*, w: R. Kuźniar i in. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2012, s. 90.

nizowana grupa przestępcza”, która z zasady nastawiona jest na maksymalizację korzyści ekonomicznych, ograniczy się samodzielnie do jednego obszaru. Raczej tendencja i prawa rynku nakazują przypuszczać, że dojdzie do rozszerzania lokalnych grup do poziomu transnarodowych grup przestępczych.

O szczególnym zagrożeniu transgraniczną przestępczością zorganizowaną możemy mówić w kontekście Europy. Rozszerzanie listy państw stowarzyszonych w Unii Europejskiej czy problem migracji, otwarcie granic i wprowadzenie jednolitego rynku wewnętrznego, sprzyja rozwojowi i współpracy grup przestępczych działających aktywnie nie tylko na terenie Europy. „Rzecz transgranicznej działalności przestępczej, notowany jest w wielu regionach świata, jest konsekwencją zwiększonej mobilności ludzi spowodowanej otwieraniem granic państwowych, co z kolei towarzyszy pogłębiającej się integracji gospodarczej”²¹.

Do największych struktur przestępczości zorganizowanej o transgranicznym charakterze możemy zaliczyć m.in. ugrupowania z terytorium Włoch – *Cosa Nostra*, *Ndrangheta*, *Camorra*, *Sacra Corona Unita*, Stanów Zjednoczonych, tzw. rosyjską przestępczość zorganizowaną – *Russian Organised Crime* – ROC, japońską Yakuzę czy chińskie triady. Ponadto grupy przestępcze czerpią potężne zyski z różnych działań przestępnych. Począwszy od przemytu dóbr akcyzowych czy pochodzących z kradzieży, (choćby auta, dobra luksusowe, używki), poprzez wymuszenia i harace oraz dokonywanie porwań dla okupu. Przy rosnącym zapotrzebowaniu na migrację, szczególnie z terytorium Afryki i Bliskiego Wschodu, również w tej dziedzinie odnalazły się grupy przestępcze, organizując „pomoc” dla legalnych i nielegalnych imigrantów. Zdaniem analityków, współcześnie tendencja zmienia się. Potencjalnie częściej dokonuje się tzw. *low-risk-crime*, chociażby przestępstwa finansowe, naruszanie praw autorskich czy własności intelektualnej, które są mniej uciążliwe społecznie, jednak dokonywane w sposób sukcesywny i regularny, gwarantują równie wysokie i atrakcyjne zyski jak przestępstwa zagrożone większymi sankcjami²².

Podejmując próbę analizy zjawiska transgranicznej przestępczości zorganizowanej nie sposób nie odnieść się do typologii działań tej kategorii ugrupowań przestępczych. Przede wszystkim należy wskazać korupcję czy pranie brudnych

²¹ W.C. Gilmore, *Brudne pieniądze. Metody przeciwdziałania praniu pieniędzy*, tłum. G. Górską, Warszawa 1999, s. 16.

²² Por. M. Naim, *Illicit: How Smugglers, Traffickers and Copycats Are Hijacking the Global Economy*, New York 2005 r.

pieniędzy, jako pierwszy i najbardziej charakterystyczny rodzaj działalności. Poprzez korumpowanie czy inne przestępstwa o charakterze korupcyjnym – łapownictwo, przekupstwo, finansowanie wyborów – transnarodowe ugrupowania przestępcze mają możliwość wywierania wpływu na kształtowanie się w sposób korzystny dla nich polityki wewnętrznej czy zewnętrznej państw²³.

Proceder prania brudnych pieniędzy, to nic innego jak włączenie nielegalnie uzyskanego dochodu do legalnego obrotu gospodarczego i finansowego w sposób niejawni. Zasadniczym celem takiego zabiegu jest ukrycie źródła dochodu celem uniknięcia odpowiedzialności karnej. Najczęściej spotykaną metodą jest zawyżanie dochodu z legalnego źródła. Pojęcie pochodzi z pierwszej i drugiej dekady XX wieku, gdzie w Stanach Zjednoczonych, w Chicago działała słynna grupa Al Capone. Zorganizowana grupa przestępcza czerpała nielegalne dochody ze sprzedaży i przemytu alkoholu a następnie włączała uzyskane w ten sposób środki do dziennych utargów legalnie prowadzonych działalności²⁴. W literaturze przedmiotu wymienia się kilka etapów „prania pieniędzy”:

1. Etap lokowania kapitału – wejście do legalnego systemu waluty pochodzącej z nielegalnej działalności, transferowanie kapitału, chociażby za granicę;
2. Etap odseparowania nielegalnych środków finansowych od źródła pochodzenia;
3. Etap wykorzystania „nowych” środków finansowych – zainwestowanie nielegalnie uzyskanego dochodu i zwiększenie płynności finansowej.

Kolejnym rodzajem aktywności są również często popełnianie przestępstwa o przemysłowym. W pierwszym przypadku mówimy głównie o przestępstwach powiązanych z gospodarczymi. Możemy tutaj wskazać na takie jak nielegalny obrót paliwami, tytoniem czy alkoholem ale również handel ludźmi czy bronią. Biorąc pod uwagę problem migracyjny i bezpieczeństwo wewnętrzne Strefy Schengen, istotnym wydaje się do omówienia i zwalczania proceder handlu ludźmi. Logistycznie, zorganizowanie przetrzutu nawet niewielkiej grupy imigrantów wymaga zaangażowania większej grupy osób. Niezbędne jest dopracowanie punktów kontaktowych, werbowników w krajach emigracji oraz łączności i zaplecza finansowego czy transportu²⁵. Transgraniczne grupy

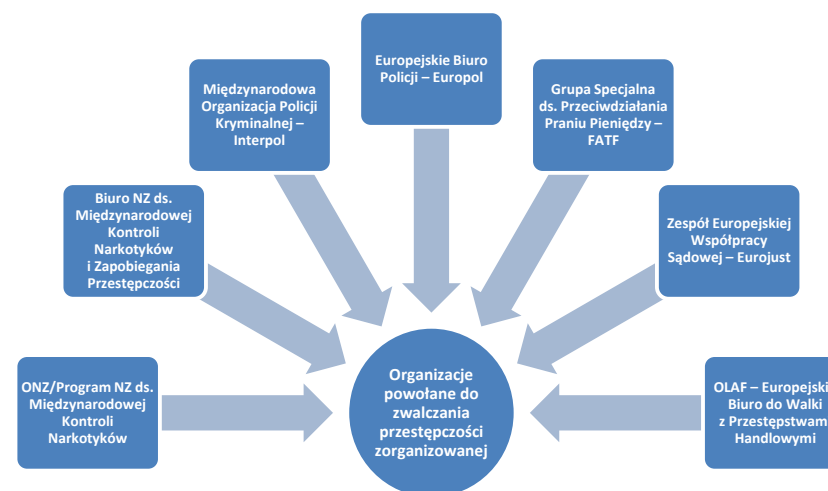
²³ M. Cichosz, *Zakłète rewiry prywatyzacji*, w: M. Jarosz (red.), *Manowce polskiej prywatyzacji*, Warszawa 2004, s. 78.

²⁴ A. Marczyk, *Główne rodzaje przestępczości zorganizowanej*, http://security-economy-law.pl/wp-content/uploads/2015/07/SEL_3_93_107.pdf, dostęp: 20 IX 2017 r.

²⁵ Pojęcie i definicja przestępczości zorganizowanej, <http://przestepczosczorganizowana.pl/index.php?go=4>, dostęp: 20 IX 2017 r.

przestępczości zorganizowanej, wykorzystując konflikty etniczne w państwach Afryki czy Bliskiego Wschodu, tworzą kanały przerzutowe dla nielegalnych imigrantów. Dodatkowo wraz z przetrzudem osób nierzadko wiąże się przemyt dóbr akcyzowych, co zwiększa ryzyko przetrzucenia grupy ale też podnosi dochodowość transportu²⁶.

Schemat nr 1. Organizacje powołane do zwalczania przestępczości zorganizowanej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Wódka, *Międzynarodowa przestępczość zorganizowana – typologia, charakterystyka i zwalczanie*, http://www.desecuritate.uph.edu.pl/images/De_Securitate_nr_21_2015_Wodka.pdf, dostęp: 20 IX 2017r.

Terroryzm

Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego funkcjonuje od wieków, jednak przez ten czas zjawisko przeszło kilka ewolucji. Obecnie możemy mówić o tzw. czwartej fali terroryzmu o charakterze fundamentalizmu religijnego, szczególnie w kontekście terroryzmu regionu Bliskiego Wschodu. O czwartej fali terroryzmu możemy mówić od 1979 roku.

²⁶ M. Wódka, *Międzynarodowa przestępczość zorganizowana – typologia, charakterystyka i zwalczanie*, http://www.desecuritate.uph.edu.pl/images/De_Securitate_nr_21_2015_Wodka.pdf, dostęp: 20 IX 2017 r.

Literatura przedmiotu wskazuje, że początek fali jest związany nierozdzielnie z wybuchem rewolucji islamskiej w Iranie oraz inwazji ZSRR na Afganistan.

Samo zjawisko w literaturze przedmiotu doczekało się około dwustu definicji, które jednak, w ocenie autora, nie wyczerpują dostatecznie zakresu pojęciowego zjawiska²⁷. Terroryzm możemy definiować jako planowe, długotrwałe używanie przemocy dla osiągnięcia określonych celów politycznych lub wpłygnięcia na zachowanie przeciwnika. Takie działania, co do zasady, stosują na ogół podmioty wewnątrzpaństwowe lub pozapaństwowe. Również należy podkreślić, że znane są państwa (np. Libia), które stosują metody terrorystyczne²⁸.

Dla pełnego obrazu zjawiska terroryzmu, należy odnieść się do kilku sposobów definiowania zjawiska. Pierwszą z nich niech będzie wypracowana na gruncie Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych (*Department of Defense – DoD*). Według *DoD* terroryzmem nazywamy „przemysłane użycie przemocy lub zagrożenie w celu wywołania strachu; przemysłne wymuszenie lub zastraszenie rządów i społeczeństw w celu nacisku politycznego, religijnego lub ideologicznego”²⁹. Ponadto w ramach porządku prawnego i badawczego funkcjonuje również w USA definicja wypracowana na potrzeby działania Federalnego Biura Śledczego (*Federal Bureau of Investigation – FBI*), które w 1996 roku określiło terroryzm jako „bezprawne użycie siły i przemocy przeciwko osobom i rzeczom (prawo własności), by zastraszyć lub zmusić rząd, ludność cywilną czy jakikolwiek inny segment systemu państwa do popierania politycznych lub społecznych zadań”³⁰. Kluczowe są również wyniki prac analityków Centralnej Agencji Wywiadowczej (*Central Intelligence Agency – CIA*) Stanów Zjednoczonych. Paul Pillar – analityk CIA do walki z terroryzmem – wypracował cztery główne cechy jakimi winien charakteryzować się terroryzm. Po pierwsze wskazał na planowanie z wyprzedzeniem. Akty terro-

²⁷ Por. P. Janiec, *Ocena ewolucji i perspektywy rozwoju międzynarodowej współpracy w zakresie zwalczania terroryzmu regionu Bliskiego Wschodu po 11 IX 2001 roku*, w: T. Kubaczyk, M. Żyła (red.), *Ład międzynarodowy w XXI wieku*, AON, Warszawa 2016, s. 207-228; P. Janiec, *Międzynarodowa współpraca w odniesieniu do kwestii terroryzmu regionu Bliskiego Wschodu po 11 września 2001 roku*, w: E. Maj, W. Sokół, A. Szwed-Walczak (red.), *Bezpieczeństwo Europy – Bezpieczeństwo Polski*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016, s. 129 i nast.

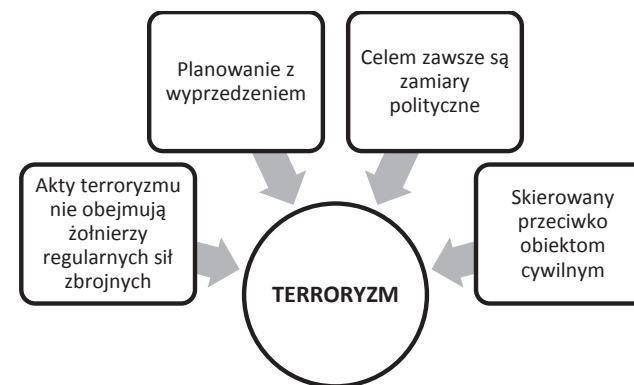
²⁸ W. Dietl, K. Hirschmann, R. Tophoven, *Das Terrorismus Lexikon. Täter, Opfer, Hintergründe*, Eichborn AG, Frankfurt am Main 2006, s. 25-27.

²⁹ T. Aleksandrowicz, s. Kulczyński, H. Bobińska, *Zjawisko współczesnego terroryzmu*, w: K. Jałoszyński (red.), *Współczesne zagrożenia terroryzmem*, Szczytno 2013, s. 16.

³⁰ Tamże, s. 16 i nast.

rystyczne nie są wynikiem impulsu czy chwilowego niezadowolenia społecznego. Po drugie wskazał, że celem zawsze pozostają zamiary polityczne. Jego zdaniem ta cecha odróżnia terrorystów od mafii czy zorganizowanej grupy przestępczej. Po trzecie wskazał, że działania terrorystyczne są z gruntu skierowane przeciwko obiektom cywilnym, rzadziej wojskowym. Po czwarte, akty terrorystyczne nie obejmują żołnierzy regularnych sił zbrojnych³¹.

Schemat nr 1. Cechy terroryzmu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Zając, *Międzynarodowa współpraca Rzeczypospolitej Polskiej w walce z terroryzmem*, Rozprawa doktorska, AON, Warszawa 2004, s. 39.

Akademia Obrony Narodowej, opracowała *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, w którym przedstawiono krótką acz jednoznaczną definicję terroryzmu. Zdaniem autorów „terroryzm” jest (...) formą przemocy polegającą na przemysłanej akcji wymuszania bądź zastraszania rządów lub określonych grup społecznych w celach politycznych, ekonomicznych i innych”³².

Część badaczy jest zdania, że należy bardzo wyraźnie rozgraniczać zjawisko „terroryzmu” i „terroru”. W sposób najbardziej przystępny należy stwierdzić, że „terroryzmem” nazywać będziemy działanie, gdzie nieliczna grupa osób (terrorystów), w stosunku do liczby ludności państwa buntuje się i poprzez

³¹ M. Zając, *Międzynarodowa współpraca Rzeczypospolitej Polskiej w walce z terroryzmem*, Rozprawa doktorska, AON, Warszawa 2004, s. 39.

³² *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002, s. 149.

próby zastraszania czy wymuszania za pomocą kolejnych zamachów usiłuje osiągnąć z góry określony cel. „Terror” natomiast nazywamy zjawisko, które Krzysztof Karolczak określił jako działalność instytucji państwowych w stosunku do obywateli swojego państwa³³. Również Julian Kaczmarek podkreśla, że „terror to gwałt i przemoc „silniejszych”, na przykład organów państwa, wobec „słabszych” obywateli, natomiast terroryzm to gwałt i przemoc „słabszych” obywateli wobec „silniejszych” organów państwa”³⁴.

Problem definicyjny „terroryzmu” wynika przede wszystkim z szerokiego spektrum tego zjawiska, jego złożoności i różnorodności. Podczas trzeciej Konferencji Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego w Brukseli w 1930 roku, po raz pierwszy użyto słowa „terroryzm” w odniesieniu do kwestii *stricto* tego zjawiska³⁵.

Wydarzenia z 11 września 2001 roku udowodniły społeczności międzynarodowej, że współczesny terroryzm stawia nie tylko na skuteczną realizację celu ale również na maksymalizację ofiar z uwagi na potencjalnie większy przekaz medialny co w efekcie potęguje działanie strachu i paniki. Po zamachach na *World Trade Center* Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego dokonała dokładnej analizy i działań o charakterze operacyjno-rozpoznawczym nt. możliwości bezpośrednich działań organizacji terrorystycznych na terytorium Rzeczypospolitej Polski. Dokonując analizy zgromadzonego materiału, należy uznać, że prawdopodobieństwo podjęcia działań przez ugrupowania bliskowschodnie lub inne organizacje terrorystyczne na terytorium Polski jest niskie a charakter raczej potencjalny. Należy jednak mieć na uwadze fakt, że środowisko międzynarodowe ma charakter dynamiczny. W sposób błyskawiczny podlega ciągłej ewolucji i zmianom. Również zjawisko terroryzmu jako zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego państw czy bezpieczeństwa międzynarodowego, jest trudne do oszacowania. Polska jako członek NATO, Unii Europejskiej, bliski sojusznik Stanów Zjednoczonych a także czynny uczestnik interwencji zbrojnych w wojnie z terroryzmem, jest adresatem gróźb ze stro-

ny organizacji terrorystycznych³⁶. Po wydarzeniach z 11 września 2001 roku, wojna z terroryzmem osiągnęła zasięg globalny. Zdaniem Stanisława Kozieja, dla skutecznego przeciwstawienia się „[...] nowemu, agresywnemu i ekspansjonistycznemu mocarstwu terrorystycznemu konieczna jest wspólna międzynarodowa strategia konkretnych, aktywnych działań prewencyjnych, zapobiegawczych, uprzedzających”³⁷.

Analiza środowiska międzynarodowego w kontekście rozwoju i ewolucji zjawiska terroryzmu, pozwala wnioskować, iż zagrożenie ze strony globalnego terroryzmu nie maleje. Dotychczasowa strategia ochrony jest niewystarczająca dla holistycznego rozwiązania problemu. Wśród badaczy, panuje przekonanie, że należy walczyć przede wszystkim ze źródłami zjawiska terroryzmu, jednak panuje zgodna i powszechne przekonanie co do tego, że praktyczniejsze jest również zwalczanie terroryzmu, który „już jest”. Eliminowanie źródeł, to walka z terroryzmem, który mógłby ewentualnie pojawić się w niedalekiej przyszłości i zagrażać nowym pokoleniom. Osiągnięcie tego celu wymaga długofalowych środków i wprowadzenia nowych rozwiązań strategicznych. Konieczne jest wprowadzenie zrównoważonego rozwoju ekonomicznego, dialogu cywilizacyjnego i osiągnięcie porozumienia na płaszczyźnie kulturowo-religijnej³⁸.

Zjawisko terroryzmu cechuje szeroki wachlarz metod i form. Po mimo wielu lat występowania tego zjawiska, jego zmian i ewolucji, aktualne pozostają słowa Carlo Pisanego – włoskiego ekstremisty: „Propagowanie idei to mrzonka. Idee rodzą się z czynów, nie odwrotnie, ludzie nie staną się wolni, kiedy staną się wykształceni, ale będą wykształceni, kiedy staną się wolni”. Carlo Pisanini podkreślał również, że przemoc nieustannie towarzyszy usilnym próbom zwrócenia uwagi na sprawę. *Hard power* pozwala skupić masy ludności wokół rewolucji oraz przekazywać informacje dalej do konkretnych grup społecznych³⁹.

³⁶ Tamże, s. 75 i nast.

³⁷ S. Koziej, *Pełzająca III wojna światowa: czy formułować globalną strategię i przygotowywać globalne siły przeciwdziałania?*, materiały z konferencji naukowej „Terroryzm. Rola Stanów Zjednoczonych w zwalczaniu zjawiska”, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2006, s. 136.

³⁸ P. Janiec, *Ocena ewolucji i perspektywy rozwoju międzynarodowej współpracy w zakresie zwalczania terroryzmu regionu Bliskiego Wschodu po 11 IX 2001 roku*, w: T. Kubaczyk, M. Żyła (red.), *Ład międzynarodowy w XXI wieku*, AON, Warszawa 2016, s. 209-210.

³⁹ B. Hoffman, *Oblicza terroryzmu*, Warszawa 2001, s. 15

³³ K. Karolczak, *Encyklopedia terroryzmu*, Warszawa 1995, s. 11.

³⁴ J. Kaczmarek, *Problemy współczesnego świata. Terroryzm i konflikty zbrojne a fundamentalizm islamski*, Wyd. Atla2, Wrocław 1999, s. 20-22.

³⁵ Zob. P. Janiec, *Międzynarodowa współpraca w odniesieniu do kwestii terroryzmu regionu Bliskiego Wschodu po 11 września 2001 roku*, w: E. Maj, W. Sokół, A. Szwed-Walczak (red.), *Bezpieczeństwo Europy – Bezpieczeństwo Polski*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016, s. 129 i nast.

Zdaniem Marii Tomczak, do I wojny światowej dominowały zamachy o charakterze indywidualnym. Sprawcy, odwołując się do tyranobójstwa zyskiwali przychylną przynajmniej części społeczeństwa. Podstawowym celem była fizyczna likwidacja konkretnych, określonych z imienia i nazwiska jednostek. Celem pośrednim, oprócz zmiany osoby decyzyjnej była zmiana sposobu sprawowania władzy⁴⁰.

Wśród metod stosowanych przez terrorystów, do kluczowych należą: 1) zabójstwa, 2) zamachy bombowe, 3) porwania, 4) wzięcie zakładników, 5) bioterroryzm, 6) użycie/groźba użycia broni masowego rażenia, 7) groźby⁴¹. Statystycznie, najczęściej stosowaną metodą jest zamach bombowy, nierzadko połączony z samobójstwem sprawcy, choć nie jest to regułą. Współcześnie, technika umożliwia dokonanie zamachu bombowego zdalnie, co znacząco wpływa na atrakcyjność tej metody. Wynika to z faktu, że konstrukcja prostego ładunku wybuchowego jest stosunkowo prosta. Niepodważalnym jest, że niezbędne elementy są dostępne powszechnie na rynku dla przeciętnego człowieka. Ponadto brana jest również pod uwagę możliwość dostosowania rozmiarów ładunku do wybranego miejsca zamachu.

Wśród grupy niemieckich badaczy zjawiska, wyróżnia się pentagonalny model zjawiska „terroryzmu”. Na poszczególne elementy składają się konkretne cechy, za pomocą których autorzy *Das Terrorismus Lexikon* definiują a zarazem opisują pojęcie terroryzmu. Są to:

- 1) trwałość procesu używania przemocy – trwa przez określony czas,
- 2) atakowanie konkretnych obiektów w sposób zorganizowany i zaplanowany,
- 3) osiągnięcie celów politycznych jest konieczną motywacją ataków,
- 4) środki nacisku wypełniające definicję terrorystycznych środków nacisku – zamachy bombowe, użycie broni palnej, użycie innych rodzajów uzbrojenia,
- 5) priorytetem działań jest uzyskanie wpływu na decyzje podejmowane przez struktury rządowe przeciwnika, jednak nie usunięcie go i zajęcie jego miejsca.

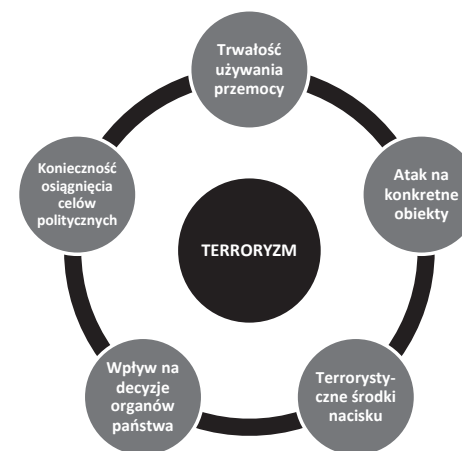
Spełnienie tych pięciu elementów jest wystarczające do zaklasyfikowania

⁴⁰ M. Tomczak, *Ewolucja terroryzmu. Sprawcy – metody – finanse*, Instytut Zachodni, Poznań 2010, s. 192-193.

⁴¹ T. Białek, *Terroryzm – manipulacja strachem*, Wyd. Studio EMKA, Warszawa 2005, s. 35.

danego zdarzenia za akt terroryzmu⁴². Aby konkretne zdarzenie klasyfikować jako atak terrorystyczny, muszą zaistnieć konkretne czynniki. Przede wszystkim ataki muszą mieć ideologiczne uzasadnienie i muszą dotyczyć więcej niż jednego podmiotu geopolitycznego ewentualnie ludności zamieszkującej terytorium więcej niż jednego państwa. Drugim czynnikiem warunkującym jest wybór celów w obrębie środowiska międzynarodowego. Ponadto na transgraniczny charakter działań wpływa również pochodzenie członków grup terrorystycznych z wielu państw (więcej niż jednego państwa)⁴³.

Schemat nr 2. Pięć elementów „terroryzmu”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: W. Dietl, K. Hirschmann, R. Tophoven, *Das Terrorismus Lexikon. Täter, Opfer, Hintergründe*, Frankfurt am Main 2006.

Dziesiątki funkcjonujących współcześnie definicji terroryzmu nie ułatwiają gromadzenia danych statystycznych dotyczących chociażby zamachów terrorystycznych czy zdarzeń klasyfikowanych jako akty terroryzmu. Faktem jest, że niektóre działania uważane przez dane państwo za działalność terrorystyczną, przez inne mogą być uznawane za rodzaj walki narodowowyzwoleńczej czy działań partyzanckich – „one man’s terrorist is another’s holy

⁴² W. Dietl, K. Hirschmann, R. Tophoven, *Das Terrorismus Lexikon. Täter, Opfer, Hintergründe*, Frankfurt am Main 2006, s. 28.

⁴³ P. Janiec, *Międzynarodowa współpraca...*, s. 132-133.

warrior”⁴⁴. Podobnie należy rozumieć wypowiedź Hosni Mubarak po samobójczych zamachach, jakie miały miejsce w Bejrucie w 1983r., który powiedział „ktoś kto broni swego kraju w granicach swego kraju, nie jest terrorystą”⁴⁵.

Każda organizacja terrorystyczna, aby rozwijać się i planować dalszą aktywność musi dążyć do zapewnienia sobie zaplecza nowych kandydatów. Podstawową cechą „rekruta” musi być gotowość podjęcia walki „za sprawę”. We współczesnym świecie, przykłady edukacji terrorystycznej możemy mnożyć. Al-Kaida szkoli chłopców już w wieku 10-12 lat w zakresie używania broni palnej oraz innych elementów uzbrojenia. Bezsprzecznie, należy zgodzić się co do tego, że szkolenie tak młodych osób jest związane z przygotowaniami do wieloletniej wojny z państwami zachodnimi⁴⁶.

Poddając analizie zjawisko terroryzmu pierwszych lat XXI wieku, szczególnie po wydarzeniach z 11 września 2001 roku, należy wysnuć kilka wniosków. Struktury organizacji terrorystycznych przenikają się wzajemnie. Celem owego „przenikania” jest próba jednoczenia się w walce ze wspólnym przeciwnikiem, za jakiego uważa się państwa zachodnie.

Tabela nr 1. Największe zamachy terrorystyczne w XXI wieku

Data	Charakter zamachu	Państwo	Ofiary	
			Zabici	Ranni
11 IX 2001	Atak na <i>World Trade Centre</i> i Pentagon	Stany Zjednoczone Ameryki	2973	Skażenia
23 X 2002	Atak na teatr w Moskwie	Rosja	173	Zatrucia
11 III 2004	Atak na kolej w Madrycie	Hiszpania	191	1858
1 IX 2004	Atak na szkołę w Biesłanie	Rosja	339	700
7 VII 2005	Atak na metro w Londynie	Wielka Brytania	52	700
23 VII 2005	Atak w Szarm El-Szejk	Egipt	70	170
26-29 XI 2008	Zamach na hotel w Bombaju	Indie	195	300
25 X 2009	Atak samobójczy w Bagdadzie	Irak	155	300

⁴⁴ R. Borkowski, *Terroryzm ponowoczesny. Studium z antropologii polityki*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 37-38.

⁴⁵ Cyt. za: E. O. Czempel, *Is war ma king a comeback?*, „Goethe Merkur” 2003, nr 1, s. 13-22.

⁴⁶ A. Silke, *Terrorism, Victims and Society*, New York 2003, s. 12.

2007	Seria ataków samobójczych	Irak	796	1500
4 X 2011	Zamach w Mogadiszu	Somalia	139	93
11 V 2013	Zamach bombowy w Reyhanli	Turcja	52	140
23 VIII 2013	Zamach w Trypolisie	Liban	47	500
21 IX 2013	Atak na centrum handlowe Westgate Mall	Nairobi	71	175
2 VI 2014	Masakra w Gwozie	Nigeria	145	Ponad 100
20 III 2015	Zamachy na meczety w Sanie	Jemen	142	351
2 IV 2015	Zamach w Garissa University College	Kenia	148	79
10 X 2015	Zamach w Ankarze	Turcja	102	400
13 XI 2015	Zamachy terrorystyczne w Paryżu	Francja	137	399
27 III 2016	Zamach w Lahaur	Pakistan	75	340

Źródło: J.W. Tocicka, *Współczesne zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, w: T. Kubaczyk, M. Żyła (red.), *Ład międzynarodowy w XXI wieku*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2016, s. 324.

Opierając się na danych statystycznych, przeprowadzonych przez Brytyjski Ośrodek Badań nad Światowym Rynkiem (*World Markets Research Center* – WMRC), dotyczących oceny zagrożenia państw terroryzmem w pierwszych latach XXI wieku, można stwierdzić, że mamy do czynienia ze znacznym wzrostem aktywności ugrupowań terrorystycznych. Analiza danych WMRC oparta o skalę od 1 do 100 (wartość 100, oznacza maksymalne prawdopodobieństwo dokonania zamachu), można uznać, że największy stopień zagrożenia występuje w kolejnych podmiotach geopolityki: Kolumbii, Izraelu i Pakistanie. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej znalazły się na pozycji czwartej natomiast Polska dopiero na osiemdziesiątym siódmym miejscu. Biorąc pod uwagę w/w klasyfikację, należy podkreślić, że Polska w latach 2003-2004 była najbardziej zagrożonym państwem w Europie Środkowej. Zdaniem ekspertów, taka sytuacja wynika z zaangażowania w Irak⁴⁷.

⁴⁷ R. Korzeniowski, *Terroryzm. Nowe zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Myśl wojskowa” 2005, nr 1, s. 44.

Wnioski

Konkludując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że tezy zawarte we wprowadzeniu do artykułu zostały potwierdzone. Powszechny rozwój zagrożeń bezpieczeństwa w postaci transgranicznej przestępczości zorganizowanej i terroryzmu jest niewątpliwie ułatwiony dzięki otwieraniu granic i liberalizacji przepływu towarów, usług i ludzi. Jest bolączką świata ponowoczesnego i będzie mieć miejsce dopóki państwa zaangażowane w zwalczanie zagrożeń w tym terroryzmu i zapewnianie bezpieczeństwa międzynarodowego, nie dostrzegą potrzeby mocniejszego kontrolowania przepływu dóbr i usług przez granicę. Niezbędna również wydaje się kodyfikacja prawna na poziomie międzynarodowym. Wprowadzenie jasnych i zbliżonych jeśli nie tożsamyh przepisów i procedur karnych jest konieczne dla pogłębienia zapewniania bezpieczeństwa środowiska międzynarodowego. Wspomniane procedury i przepisy są równie istotne jak faktyczna – fizyczna walka z zagrożeniami bezpieczeństwa międzynarodowego. Ponadto potwierdza się, że otwarcie granic wpływa negatywnie na zwalczanie transgranicznej przestępczości zorganizowanej. Zjawisko to będzie się poszerzać z uwagi na postępujące procesy „kurczenia” się świata, co wpływa pozytywnie na łatwość z przerzucaniu sił i środków grup przestępczych czy organizacji terrorystycznych pomiędzy terytoriami różnych podmiotów geopolityki.

Bibliografia

Akty prawne i dokumenty

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553)
 Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (Dz.U. Nr 94, poz. 1037 ze zm.)
United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto, United Nations Office on Drugs and Crime, New York 2004

Opracowania

- Beare M.E. (red.), *Encyclopedia of transnational crime & justice*, SAGE Publications, Toronto 2012
 Białek T., *Terroryzm – manipulacja strachem*, Wyd. Studio EMKA, Warszawa 2005
 Borkowski R., *Terroryzm ponowoczesny. Studium z antropologii polityki*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2014

- Combs C.C., *Terrorism in the Twenty-First Century*, Upper Saddle River, New Jersey 2003
 Dietl W., Hirschmann K., Tophoven R., *Das Terrorismus Lexikon. Täter, Opfer, Hintergründe*, Eichborn AG, Frankfurt am Main 2006
 Fields Ch.B., Moore R.H., *Comparative and International Criminal Justice. Traditional and Nontraditional Systems of Law and Control*, Waveland 2005
 Gilmore W.C., *Brudne pieniądze. Metody przeciwdziałania praniu pieniędzy*, tłum. G. Górka, Warszawa 1999
 Gould J.W., Kolb W.L. (red.), *A Dictionary of the Social Sciences*, Tavistock Publications, London 1964
 Fedewicz H., Kisiel P., *Przestępczość gospodarcza w dobie Mediów Telematycznych*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Przemysłu, Przemysł 2007
 Haliżak E. i in. (red.), *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006
 Hoffman B., *Oblicza terroryzmu*, Warszawa 2001
 Jałoszyński K. (red.), *Współczesne zagrożenia terroryzmem*, Szczytno 2013
 Jarosz M. (red.), *Manowce polskiej prywatyzacji*, Warszawa 2004
 Kaczmarek J., *Problemy współczesnego świata. Terroryzm i konflikty zbrojne a fundamentalizm islamski*, Wyd. Atla2, Wrocław 1999
 Karolczak K., *Encyklopedia terroryzmu*, Warszawa 1995
 Koziej S., *Pełzająca III wojna światowa: czy formułować globalną strategię i przygotowywać globalne siły przeciwdziałania?*, materiały z konferencji naukowej „Terroryzm. Rola Stanów Zjednoczonych w zwalczaniu zjawiska”, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2006
 Kubaczyk T., Żyła M. (red.), *Ład międzynarodowy w XXI wieku*, AON, Warszawa 2016
 Kuźniar R. i in. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2012
 Maj E., Sokół W., Szwed-Walczak A. (red.), *Bezpieczeństwo Europy – Bezpieczeństwo Polski*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016
 Marek A., *Przestępczość zorganizowana. Zarys problematyki. Kryminologiczne i prawne aspekty przestępczości zorganizowanej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 1992
 Meron B., *Intimate Enemies: Jews and Arabs in a Shared Land*, Berkeley 1995
 Naim M., *Illicit: How Smugglers, Traffickers and Copycats Are Hijacking the Global Economy*, New York 2005 r.
 Nowak E., *Zarządzanie kryzysowe w sytuacjach zagrożeń niemilitarnych*, AON, Warszawa 2007
 Prengel M., *Środki zwalczania przestępczości prania pieniędzy w ujęciu prawnoporównawczym*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Dom Organizatora, Toruń 2003

- Silke A., *Terrorism, Victims and Society*, New York 2003
- Schmidbauer W., *Der Mensch als Bombe – Eine Psychologie des neuen Terrorismus*, Reinbek 2003
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002
- Tibi B., *Die fundamentalistische Herausforderung*, Monachium 1992
- Tomczak M., *Ewolucja terroryzmu. Sprawcy – metody – finanse*, Instytut Zachodni, Poznań 2010
- Wright A., *Organised Crime*, Willan Publishing, Uffculme 2006, s. 22-23.
- Wójcik J.W., *Przestępstwa w biznesie: zapobieganie*, Centrum Informacji Menedżera, Warszawa 1998, t. 1
- Zajac M., *Międzynarodowa współpraca Rzeczypospolitej Polskiej w walce z terroryzmem*, Rozprawa doktorska, AON, Warszawa 2004, s. 39.
- Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008

Czasopisma

- Czempiel E. O., *Is war ma king a comeback?*, „Goethe Merkur” 2003, nr 1
- Finckenaue J.O., *Problems of definition: What is Organized Crime?*, „Trends in Organized Crime” 2005, vol. 8, no. 3
- Gilmore W.C., *Dirty Money: The Evolution of International Measures to Counter Money Laundering and the Financing of Terrorism*, Council of European Publishing, 1999.
- Gül M., *The concept of change and James N. Rosenau: Still international relations?*, „African Journal of Political Science and International Relations” May 2009, vol. 3(5)
- Korzeniowski R., *Terroryzm. Nowe zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Myśl wojskowa” 2005, nr 1
- Münkler H., *Terrorismus heute. Die Asymmetrisierung des Krieges*, „Internationale Politik” 2004, nr 2
- Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10

Źródła internetowe

- Marczyk A., *Główne rodzaje przestępczości zorganizowanej*, http://security-economy-law.pl/wp-content/uploads/2015/07/SEL_3_93_107.pdf, dostęp: 20 IX 2017 r.
- Wódka M., *Międzynarodowa przestępczość zorganizowana – typologia, charakterystyka i zwalczanie*, http://www.desecuritate.uph.edu.pl/images/De_Securitate_nr_21_2015_Wodka.pdf, dostęp: 20 IX 2017 r.

Aleksandra Jargiełło

Stosunki międzynarodowe

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

UWARUNKOWANIA PRZESTĘPCZOŚCI NARKOTYKOWEJ WE WSPÓŁCZESNYM MEKSYKU

Determinants of drug crime in modern Mexico

Streszczenie

W późnowestfalskim systemie stosunków międzynarodowych, zagrożenia asymetryczne stanowią główne wyzwanie dla bezpieczeństwa wielu państw na świecie. Jednym z nich jest Meksyk, **który** od lat boryka się z przestępczością narkotykową i podejmuje działania w celu zapewnienia bezpieczeństwa publicznego swoim obywatelom. Celem artykułu jest syntetyczne wskazanie czynników, dzięki którym meksykańskie kartele narkotykowe osiągnęły silną pozycję w państwie i regionie. Autorka stawia tezę, iż do rozwoju przestępczości narkotykowej w Meksyku przyczynił się szereg czynników wewnętrznych i międzynarodowych. Rozważania zostały oparte na różnorodnej bazie źródłowej: dokumentach, raportach oraz literaturze przedmiotu.

Słowa kluczowe: przestępczość narkotykowa, kartele narkotykowe, bezpieczeństwo, Meksyk, Stany Zjednoczone Ameryki

Summary

In the Late-Westphalian system of international relations, asymmetrical threats constitute the main challenge for the security of many countries in the world. One of those countries is Mexico which has been struggling with drug

crime for years and has been taking measures to ensure public security for its citizens. The aim of this article is to indicate all the factors synthetically by which Mexican drug cartels gained a strong position in the state and region. The author puts forward the thesis that a number of internal and international factors contributed to the development of drug crime in Mexico. The considerations were based on a diverse source database: documents, reports and subject literature.

Keywords: drug crime, drug cartels, security, Mexico, the United States of America

Wstęp

W ostatnich latach, w kontekście Meksyku, często można usłyszeć o tzw. „wojnie narkotykowej”, którą w 2006 r. prezydent Felipe Calderón wypowiedział kartelom narkotykowym i która w ciągu pierwszych 10 lat trwania pochłonęła ponad 186 000 tysięcy ofiar¹. Była ona reakcją rządu na działalność przestępczości zorganizowanej, która od dłuższego czasu destabilizowała sytuację w państwie i regionie. Ponadto, wojna ta, to w dużej mierze konflikt między samymi grupami przestępczymi rywalizującymi ze sobą o zyski finansowe i dostęp do szlaków przemysłowych.

Meksykańskie kartele narkotykowe tworzą „paramilitarny kompleks o charakterze przestępczym, a głównym skutkiem ich działalności jest niebywała przemoc i jej formy². Należy mieć na uwadze, że przemoc ta nie dotyczy tylko Meksyku, przenosi się także do słabych państw Ameryki Środkowej, gdzie meksykańskie kartele narkotykowe współpracują z lokalnymi gangami. Stanowi to duże wyzwanie dla bezpieczeństwa i stabilności takich państw jak: Salwador, Honduras i Gwatemala. Bardzo dobra organizacja meksykańskich grup przestępczych pozwoliła im na rozszerzenie działalności niezwiązanej z handlem narkotykami, która polega chociażby na kradzieży surowców i minerałów należących do państwa. To wszystko ma istotny wpływ na rozwój gospodarczy Meksyku i wizerunek państwa na arenie międzynarodowej.

¹ K. Heinle, O. Rodríguez Ferreira, D. A. Shirk, *Drug Violence in Mexico. Data and Analysis Through 2016*, March 2017, https://justiceinmexico.org/wpcontent/uploads/2017/03/2017_DrugViolenceinMexico.pdf [dostęp: 30.09.2017].

² Kartele stosują określone typy broni, konkretną taktykę, swoje ofiary często poddają torturom.

W celu zrozumienia kryzysu bezpieczeństwa, z którym od kilku lat zmagają się meksykańskie państwo, należy przyjrzeć się bliżej genezie narkobiznesu i czynnikom, dzięki którym na przestrzeni lat, mógł się on rozwinąć. W niniejszym artykule zostały poddane analizie wewnętrzne i międzynarodowe uwarunkowania przestępczości narkotykowej w Meksyku.

Autorka uważa, że zasadne odwołanie się we wstępie do samego pojęcia przestępczości narkotykowej. Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej z 2000 r. nie zawiera dokładnej definicji przestępczości. Nie wymienia także rodzajów przestępstw, definiuje ona natomiast pojęcie zorganizowanej grupy przestępczej. Zgodnie z art. 2 jest to „posiadająca strukturę grupa składająca się z trzech lub więcej osób, istniejąca przez pewien czas oraz działająca w porozumieniu w celu popełnienia jednego lub więcej poważnych przestępstw określonych na podstawie niniejszej konwencji, dla uzyskania, w sposób bezpośredni lub pośredni, korzyści finansowej lub innej korzyści materialnej”³.

Brak definicji umożliwia szersze zastosowanie Konwencji do nowych rodzajów przestępstw, które pojawiają się w miarę zmieniających się warunków globalnych, regionalnych i lokalnych. W związku z tym, przestępczość narkotykową może rozumieć jako szczególną formę przestępczości zorganizowanej⁴.

Działalność meksykańskich ugrupowań przestępczych, nazywanych potocznie lub w publicystyce *kartelami narkotykowymi*, jest ponadnarodowa i obecnie nie polega tylko i wyłącznie na produkcji i dystrybucji substancji odurzających. Zdaniem naukowców uzasadnione jest więc nazywać je grupami przestępczości zorganizowanej, Transnarodowymi Organizacjami Przestępczymi (*Transnational Criminal Organizations* – TCO), Organizacjami Przemycającymi Narkotyki (*Drug Trafficking Organizations* – DTO), kartelami narkotykowymi, przestępczością narkotykową.

³ Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko Międzynarodowej Przestępczości Zorganizowanej przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz. U. 2005 nr 18 poz. 158).

⁴ K. Heinle, O. Rodríguez Ferreira, D. A. Shirk, *Drug...*

Uwarunkowania wewnętrzne

Narkobiznes, podobnie jak każdy inny biznes, nie istnieje w oderwaniu od świata polityki. Zdaniem Luisa Astorgi, charakterystyczną cechą meksykańskiej przestępczości narkotykowej, jest to, że rozwinęła się ona pod kontrolą władzy, a nie tak jak w Kolumbii w opozycji do niej⁵. Aby lepiej zrozumieć współczesny problem Meksyku, jakim jest działalność prowadzona przez narkotykowe grupy przestępcze należy zwrócić uwagę na dwie polityczne kwestie. Pierwszą z nich są autorytarne rządy Partii Rewolucyjno-Institutionalnej (PRI), które sprzyjały kartelom narkotykowym. Istniał bowiem niepisany układ pomiędzy władzą, a kartelami, polegający na „nie wchodzeniu sobie w drogę”. Druga kwestia, to transformacja ustrojowa Meksyku, która spowodowała osłabienie możliwości państwa w zakresie kontrolowania przemysłu narkotykowego.

W 1929 r. w Meksyku, powstała Partia Rewolucji Narodowej, później przemianowana na Partię Rewolucyjno-Institutionalną (PRI), która przez 71 lat sprawowała rządy autorytarne w tym państwie. System jaki się wtedy wykształcił był niejednoznacznym i trudnym do sklasyfikowania tworem, przez politologów określanym mianem autorytaryzmu biurokratyczno-institutionalnego⁶.

Charakteryzował się on cywilnym przywództwem politycznym, wywodzącym się z jednej partii i dominacją władzy prezydenta – wybranego na okres sześciolletniej kadencji bez możliwości reelekcji – nad pozostałymi rodzajami władzy. W ustroju tym, co prawda istniały partie opozycyjne jednak były skutecznie odsuwane od wszelkiego rodzaju wpływu na proces decyzyjny i wykonawczy, a odbywające się regularnie wybory stanowiły fasadę, za którą wszelkie decyzje podejmowane były przez partię rządzącą⁷.

Scentralizowany rząd PRI, który posiadał monopol na wykorzystanie siły i kontrolę terytorialną, na ogół nie tolerował przestępstw, jednak w znacznym stopniu tolerował i chronił produkcję narkotyków i ich handel w niektórych regionach kraju. Wypracowanie tak dogodnej pozycji przez kartele narkotyk-

we względem innych grup przestępczych, było możliwe dzięki przekupywaniu urzędników państwowych, przede wszystkim gubernatorów⁸.

Należy podkreślić, że w Meksyku korupcja jest zjawiskiem głęboko zakorzenionym, a jej początki sięgają jeszcze czasów kolonialnych. W hiszpańskich koloniach powszechny był zwyczaj kupowania urzędów, dotyczyło to zarówno niższych urzędników jak i tych najważniejszych⁹. W okresie rządów PRI tego typu praktyka utrzymała się jeszcze bardziej.

Tak więc w XX wieku stosunki między władzą a przemytnikami, podobnie jak w innych sektorach gospodarki, opierały się na relacji „patron-klient”. W latach siedemdziesiątych powstał tzw. system rewirów czyli *plaza system*, który służył do kontrolowania handlu narkotykami i odnosił się do terenu będącego pod jurysdykcją którejś ze służb policyjnych. Ułatwił on proceder korupcji, ponieważ przemytnicy wiedzieli komu mieli zapłacić łapówkę. Z czasem wyrażenie *plaza system* było używane do określenia cennego korytarza przerzutu narkotyków¹⁰.

Urszula Drzewiecka podkreśla, że: „Ciągłość prowadzonej polityki, dominacja władzy wykonawczej nad władzą ustawodawczą i sądowniczą oraz pośredniczenie grup wojskowych i policyjnych w kontaktach z przemytnikami umożliwiły sprawowanie efektywnej kontroli nad narkobiznesem oraz utrzymanie go w wygodnych i opłacalnych dla rządu granicach”¹¹. W takich okolicznościach, ugrupowania przestępcze praktycznie nie sprzeciwiały się władzy, działały we względnej harmonii i rosły w siłę, zaś przemoc występująca pomiędzy konkurencyjnymi organizacjami zajmującymi się handlem narkotykami była stosunkowo niewielka.

Symbiozę jaka wytworzyła się w stosunkach pomiędzy władzą, a kartelami narkotykowymi, zdestabilizowały częściowo zmiany instytucjonalne do których doszło pod koniec lat 80., związane z reorganizacją agencji policji w Meksyku, a także wzrost w latach 90. na poziomie lokalnym i stanowym

⁸ L. Astorga, D. A. Shirk, *Drug Trafficking Organizations and Counter-Drug Strategies in the U.S. – Mexican Context*, 01.01.2010, <http://escholarship.org/uc/item/8j647429#page-1> [dostęp: 14.09.2017].

⁹ K. Derwich, *W Krainie Pierzastego Węża: historia Meksyku od podboju do czasów współczesnych*, Kraków 2014, s. 32.

¹⁰ I. Grillo, *El Narco. Narkotykowy zamach stanu w Meksyku*, Warszawa 2012, s. 78.

¹¹ U. Drzewiecka, *Przemysł narkotykowy jako kluczowy problem polityczno-społeczny Meksyku*, [w:] *Meksyk w XXI wieku. Polityka – społeczeństwo – gospodarka*, red. K. Derwich, Kraków 2009, s. 73.

⁵ M. Wiśniewski, *Licznik śmierci*, „Tygodnik Powszechny”, nr 34/2010, <http://tygodnik.onet.pl/swiat/licznik-smierci/zwz3> [dostęp: 14.09.2015 r.].

⁶ K. Brudzińska, *Demokratyzacja systemu politycznego Meksyku: wyzwania i sukcesy*, [w:] *Latinoameryka u progu trzeciego stulecia niepodległości: przywództwo, idee i systemy polityczne*, red. P. Łaciński, Warszawa 2011, s. 74-75.

⁷ Tamże, s. 74-75.

pluralizmu politycznego¹². Shannon K. O'Neil zauważa, że wraz ze stopniowym otwarciem politycznym państwa, PRI traciło monopol na władzę, a tym samym na kontrolę karteli narkotykowych – najwyższy wskaźnik przemocy związany z przestępczością narkotykową był w tych stanach, gdzie do władzy doszła opozycja, co było efektem braku koneksji oraz struktur współdziałania ze światem przestępczym¹³.

Dla Meksyku, rok 2000 okazał się być datą symbolicznego przełomu i ogromnych zmian polityczno-ustrojowych. Zwycięstwo Vincente Foxa z Partii Akcji Narodowej (PAN) w wyborach prezydenckich było postrzegane jako koniec skorumpowanych i protekcyjnych rządów PRI i tolerancji dla przestępczości narkotykowej. Faktycznie, w niektórych przypadkach transformacja ustrojowa zwiększyła impuls polityczny w celu promowania przejrzystości, dobrego zarządzania i ostrzejszego podejścia do przestępczości zorganizowanej, w innych jedynie zakłóciła powiązania polityczne. Grupy handlujące narkotykami uzyskały autonomię, co oznaczało koniec ich podporządkowania się rządowi i wywołało wzrost przestępczości oraz przemocy. Kartele skupiły się na korumpowaniu i zastraszeniu lokalnych autorytetów w celu zapewnienia sobie bezpiecznego tranzytu towaru¹⁴.

Należy zaznaczyć, iż demokracja jako ustrój nie przyczynia się do wzrostu przestępczości. Ten wzrost, jak twierdzi Derwich jest skutkiem ubocznym procesów, które towarzyszą odejściu od niedemokratycznej formy rządów: „Wiąże się on na przykład z decentralizacją władzy i przekazywaniem części dotychczasowych kompetencji władzy federalnej na rzecz władz stanowych i lokalnych. Niestety, zazwyczaj nie idą za tym środki, które umożliwiałyby władzom niższego szczebla wywiązywanie się ze swych nowych funkcji”¹⁵.

Pomimo przemian ustrojowych jakie zaszły w Meksyku na przełomie XX i XXI wieku, żadna z głównych partii politycznych w tym państwie nie pozostała etycznie lub genetycznie wolna od korupcji, a rząd w dalszym ciągu powiela te same schematy, które stosowało PRI w sprawowaniu władzy, czyli: kumoterstwo,

¹² L. Astorga, D. A. Shirk, *Drug...*

¹³ S. K. O'Neil, *The real War in Mexico. How Democracy Can Defeat the Drug Cartels*, „Foreign Affairs”, vol. 88, no. 4, July/August 2009, <https://www.foreignaffairs.com/articles/mexico/2009-07-01/real-war-mexico> [dostęp: 14.09.2017].

¹⁴ Tamże

¹⁵ K. Derwich, *Problem państw upadłych w regionie Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, [w:] *Latynoameryka u progu trzeciego stulecia niepodległości: przywództwo, idee i systemy polityczne*, red. P. Łaciński, Warszawa 2011, s. 111.

nepotyzm, despotyzm i patrymonializm¹⁶. Poziom korupcji w Meksyku jest w dalszym ciągu niepokojący, nie tylko pod względem liczb, ale także strat związanych z ludźmi. Skala przemysłu narkotykowego w Meksyku oraz stosowana wobec tego zjawiska polityka wyraźnie osłabiają konsolidację, młodej demokracji. Wzmacniają jej słabości, co z kolei pogłębia zjawisko przestępczości.

Teorie na temat globalizacji, przedstawiają ją w aspekcie pozytywnym, jak i negatywnym. Zmiany jakie zaszły w systemie produkcji i konsumpcji na całym świecie, rozwój nowych technologii, a także otwarcie granic doprowadziły do wzrostu wykluczenia dużej grupy populacji oraz aktywności transnarodowej przestępczości zorganizowanej¹⁷. Pod wpływem procesów globalizacji powstała sieć przedsiębiorstw łącząca mafie z różnych regionów, które swoje nielegalne dochody chcą zamienić w legalne, wykorzystując do tego proceder jakim jest pranie brudnych pieniędzy. Jest to system, wspólny dla każdego nielegalnego biznesu: produkcji i obrotu narkotykami, przemytu i handlu ludźmi, sprzedaży narkotyków, sprzedaży i handlu bronią palną oraz przemytu nielegalnych towarów¹⁸.

Efektom procesów globalizacji jest m. in. tworzenie stref wolnego handlu w ramach liberalizacji gospodarki. Meksyk był i jest ważnym rynkiem dla Stanów Zjednoczonych. Jako członek Północnoamerykańskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (NAFTA), jest jednym z zaledwie dwudziestu państw, z którymi Stany Zjednoczone mają podpisany układ o wolnym handlu. Meksyk w 2016 r. był trzecim, co do wielkości partnerem handlowym Stanów Zjednoczonych, drugim co do wielkości źródłem amerykańskiego importu i drugi co do wielkości rynkiem towarów eksportowanych z USA¹⁹. Zdaniem Eda Vulliamy, to właśnie NAFTA ułatwiła przemysł narkotyków, które trafiają do USA w ciężarówkach, ukryte wśród setek towarów wartych miliardy dolarów.²⁰ NAFTA przyczyniając się do rozwoju północnych stanów Meksyku, pośrednio pogłębiła lukę rozwojową w społeczeństwie meksykańskim.

¹⁶ N. Nieto, *El impacto de la corrupción en la transición democrática en México*, [w:] *Przeobrażenia geopolityczne i nowe zagrożenia w Ameryce Łacińskiej – Transformaciones geopolíticas y nuevas amenazas en América Latina*, red. K. Krzywicka, P. Trefler, Lublin 2015, s. 211-228.

¹⁷ M. E. Sánchez Díaz de Rivera, *The challenges in the relationship between state and nation. The Mexican case*, „Annales”, vol. XVIII, 1, sectio K, Lublin 2011, s. 17-18.

¹⁸ Tamże, s. 17-18.

¹⁹ Office of the United States Trade Representative Executive Office of the President, *Mexico*, <https://ustr.gov/countries-regions/americas/mexico> [dostęp: 15.01.2017].

²⁰ Wywiad został przeprowadzony przez Jakuba Majmurka w dniu 24.05.2013 dla serwisu Narkopolityka.

Przykładem tego jest Ciudad Juárez, jedno z najbardziej dotkniętych miast przez przemiany gospodarcze, które rozpoczęły się w Meksyku w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, i które zostały przyspieszone przez NAFTA w 1994 roku. Słabo wykwalifikowani pracownicy z południowego i środkowego Meksyku przenosili się do tego leżącego przy granicy ze Stanami Zjednoczonymi miasta, aby znaleźć pracę w nowo powstałych *maquiladoras*²¹ – zakładach montażowych wykorzystujących tanią siłę roboczą, które prowadziły bezcłowy eksport swoich towarów do USA. Dzieci tych wewnętrznych migrantów dorastały bez wzorców i poczucia wspólnoty. Badania przeprowadzone na zlecenie rządu w 2010 roku wskazują, że 120 tys. młodych ludzi w Juárez w wieku od 13 do 24 lat (ok. 45% młodzieży), nie chodziło do szkoły i nie miało legalnej pracy²².

Wielu młodych ludzi z *barrios*²³ pracuje na zlecenie lokalnych gangów czy karteli narkotykowych, dlatego, że produkcja i dystrybucja narkotyków stanowią niekiedy jedyną szansę na wyrwanie się z biedy i poprawę sytuacji materialnej. Młodzież czuje się wyalienowana i pozostawiona sama sobie, bez jakiegokolwiek zainteresowania i pomocy ze strony rządu. Często wtedy zastępczą rolę państwa zaczynają pełnić ugrupowania przestępcze, które zapewniają opiekę socjalną i bezpieczeństwo na danym terytorium.

Narkotykowi bossowie, którzy są żywicielami, sponsorami i dobrodziejami, fundującymi budowę boisk, szpitali i kościołów, stają się kimś w rodzaju „ojców chrzestnych”²⁴. Taka sytuacja podważa autorytet państwa i wzmacnia kulturę przestępczą, ponadto uniemożliwia jakiejkolwiek próby budowania świadomego swych praw odpowiedzialnego społeczeństwa obywatelskiego²⁵.

Pasywna postawa meksykańskiego społeczeństwa wynika z długoletnich rządów PRI, podczas których państwo było postrzegane jako jedyny podmiot w pełni odpowiedzialny za zapewnienie dobrobytu społecznego. Drzewiecka podkreśla, że „młoda demokracja meksykańska nie zdołała bowiem wykształcić do tej pory efektywnych mechanizmów współpracy publiczno-prywatnej,

²¹ Ch. Larson, *Echoes of the Drug War*, „Foreign Policy”, 17.10.2010, <http://foreignpolicy.com/2010/11/17/echoes-of-the-drug-war/> [dostęp: 20.04.2015].

²² I. Grillo, *El Narco...*, s. 232.

²³ W języku hiszpańskim słowo „barrios” oznacza dzielnice biedy.

²⁴ T. Skowronek, *Narkotykowy kult w Meksyku*, [w:] Portal Geopolityka.org, 28.03.2014, <http://geopolityka.org/analizy/tomasz-skowronek-narkotykowy-kult-w-meksyku> [dostęp: 20.04.2015].

²⁵ U. Drzewiecka, *Demokratyzacja Meksyku a problem narkotykowy*, [w:] *Oblicza Ameryki Łacińskiej*, red. K. Krzywicka, J. Kaczyńska, Lublin 2010, s. 120.

sprawiając, iż większość społeczeństwa żyje w poczuciu swoistego oderwania od kształtowania polityki bezpieczeństwa kraju”²⁶. Bierność i obojętność dodatkowo potęguje wszechobecny w kulturze meksykańskiej fatalizm, czyli pogodzenie się z panującymi regułami bez podejmowania walki o zmianę rzeczywistości²⁷.

Zdaniem socjologów i kryminologów przestępczość jest koncepcją społecznie skonstruowaną i kulturowo zmienną. Trzeba mieć na uwadze, że substancje odurzające należą do dziedzictwa kulturowego rdzennych mieszkańców Ameryki. Ludność tubylcza stosowała je w czasie obrzędów religijnych, także w celach odżywczych i medycznych²⁸. Nie dziwi więc fakt, że meksykańskiej kulturze istnieje społeczna akceptacja narkobiznesu.

Objawia się ona poprzez *narkokulturę*, która stanowi pewien kod zachowania, styl życia oraz formy współistnienia ze światem *narco*²⁹. Subkultura ta przejawia się przede wszystkim poprzez muzykę, telenowe, literaturę, ubiór, slang czy nawet kult religijny. Gloryfikuje ona hojnych i nieustraszonych narkobaronów i kusi łatwymi pieniędzmi, luksusowym życiem i rozrywką. Najbardziej charakterystyczną jej formą są *narcocorridos*, czyli narkotykowe ballady opiewające czyny hojnych i nieustraszonych narkobaronów³⁰.

Ważnym elementem kultury *narco* jest sfera religijna. Handlarze narkotyków mają swoich świętych patronów, którzy nie są uznawani przez Kościół katolicki. *Santa Muerte* (Święta Śmierć) jest niejako nawiązaniem do prekolumbijskich azteckich wierzeń, związanych z kultem śmierci. To zakapturzony szkielet kobiety, trzymający zawsze w ręku kosę i kulę ziemską, dla podkreślenia, że to ona włada całym światem. Modlą się do niej przestępcy o opiekę i pomoc w działalności, proszą o uniknięcie kary w przypadku wpadki czy o spokojną śmierć. Także ludzie ubodzy szukają w modlitwach do Śmierci ratunku w trudnej sytuacji życiowej³¹.

²⁶ U. Drzewiecka, *Przemysł...*, s. 78.

²⁷ M. Chybowska, *Narkotyki i handel narkotykami w Meksyku*, [w:] Notabene. Przegląd Spraw Międzynarodowych, <http://notabene.org.pl/index.php/narkotyki-i-handel-narkotykami-w-meksyku/> [dostęp: 27.04.2015].

²⁸ U. Drzewiecka, *Przemysł...*, s. 81.

²⁹ Publicystyczne określenie przestępczości narkotykowej, zwłaszcza przemytników narkotyków.

³⁰ U. Drzewiecka, *Przemysł...*, s. 79.

³¹ WP turystyka, *Santa Muerte-meksykański kult śmierci*, 08.01.2015, <http://turystyka.wp.pl/gid,17162669,img,17162755,kat,1036543,page,2,title,Santa-Muerte-meksykanski-kult-smierci,galeria.html> [dostęp: 28.04.2015].

Kolejna postać, to *Jesús Malverde*, meksykański bohater ludowy, lokalny Robin Hood, który okradał bogatych i wspierał biednych. Podobno urodził się w 1870 roku i w wieku 39 lat został zamordowany. Nie do końca wiadomo, jak stracił życie. Jest uznawany za patrona handlarzy i przemytników narkotyków. Jego wizerunek noszą przy sobie najwięksi bossowie karteli, jest on widoczny na tatuażach, broni palnej, modlitewnikach, czy częściach garderoby³².

Krytycy twierdzą, że narkokultura gloryfikuje handlarzy narkotyków i przyczynia się do wzrostu przestępczości. Oczywiście nie można jej winić za rozlew krwi w Meksyku, jest ona przejawem działalności karteli narkotykowych, a nie tylko i wyłącznie uwarunkowaniem przemocy. Niemniej jednak, oswaja ludność z narkobiznesem i przyczynia się do braku jednoznacznego sprzeciwu i działań społeczeństwa wobec przestępczości narkotykowej.

Uwarunkowania międzynarodowe

W zachodniej hemisferze od zawsze istniała narkotykowa triada: producent-przewoźnik-konsument. Rolę producentów, zwłaszcza kokainy, ze względu na dogodne warunki geograficzne i klimatyczne pełnią państwa andyjskie, czyli Kolumbia, Boliwia i Peru. Przewoźnikiem jest przede wszystkim Meksyk i państwa Ameryki Środkowej i Karaibów. Zaś Stany Zjednoczone, pełnią w tym układzie rolę konsumenta narkotyków, który od lat państwom Ameryki Łacińskiej narzuca swoją politykę antynarkotykową³³.

Działalność meksykańskich ugrupowań przestępczych sięga swoim początkiem XX wieku, kiedy Stany Zjednoczone i inne państwa na świecie zaczęły zakazywać produkcji, dystrybucji i spożywania alkoholu i substancji psychotropowych. Pomimo prohibicji, popyt w USA wzrastał, więc meksykańskie kartele narkotykowe zaczęły pełnić wtedy rolę drobnych dostawców przede wszystkim marihuany i niewielkich ilości heroiny³⁴.

³² J. Łuczak, *Tajemniczy kult Malverde, Meksykanie szukają ratunku u „narkoswiętych”*, [w:] Polska Times, 20.08.2014, <http://www.polskatimes.pl/arttykul/3545421,tajemniczy-kult-malverde-meksykanie-szukaja-ratunku-u-narkoswietych,id,t.html> [dostęp: 28.04.2015].

³³ R. B. Manaut, *Mexico 2010. Crimen organizado, seguridad nacional y geopolítica*, [w:] *Crimen Organizado e Iniciativa Mérida en las Relaciones México – Estados Unidos*, ed. R. B. Manaut, 2010.

³⁴ L. Astorga, D. A. Shirk, *Drug...*

Z biegiem czasu meksykańskie DTOs rosły i rozkwiwały po części dzięki pojawieniu w latach 60. ruchów kontrkultury w Stanach Zjednoczonych, które spowodował znaczny wzrost popytu na substancje odurzające. W owym czasie większa część narkotyków, które trafiały do USA była szmuglowana z Kolumbii do Miami przez Zatokę Meksykańską i Karaiby³⁵. Jednak w reakcji na sukces antynarkotykowej polityki USA, czyli zablokowanie głównych szlaków przemytniczych, kolumbijskie kartele postanowiły nawiązać współpracę z meksykańskimi handlarzami³⁶, którym po pewnym czasie zaczęły płacić towarem, dzięki czemu Meksykanie mogli zbudować własną sieć dystrybucji³⁷.

Kartelem, który kontrolował cały narkotykowy rynek w Meksyku, a także szlaki przesyłowe do USA był kartel Guadalajara z byłym funkcjonariuszem policji federalnej Miguelem Angela Felix Gallardo na czele. W Meksyku istniał wtedy *Pax mafiosa*, czyli mafijny pokój, który polegał na tym, że „zbrodnicze syndykaty zachowywały równowagę sił i znały swoją pozycję względem pozostałych organizacji. Stróżę prawa także zajmowali stałe miejsce w tym układzie, przepływ pozostawał niezakłócony, a politycy rozumieli, że tego rodzaju spokój ma swoją cenę – ochronę”³⁸.

Mafijny pokój zakończył się wraz z brutalnym morderstwem agenta DEA³⁹ Enrique „Kiki” Camarena w 1985 r., kiedy to Stany Zjednoczone zaczęły wywierać presję na rząd meksykański, aby aresztować trzech głównych przywódców Kartelu z Guadalajary. Oznaczało to koniec *Pax mafiosa* i początek konkurencyjnej walki o kontrolę nad obszarami produkcji narkotyków i szlakami przemytu, która trwa po dzień dzisiejszy⁴⁰.

Raúl Benítez Manaut, zauważa, iż istotną rolę w rozwoju meksykańskich karteli narkotykowych odegrał demontaż w latach 90. ich największych kolumbijskich odpowiedników: kartelu Medellín (na którego czele stał najbogatszy baron narkotykowy – Pablo Escobar) i Cali. Wtedy to Meksykanie wypełnili

³⁵ Tamże.

³⁶ R. C. Bonner, *The New Cocaine Cowboys. How to Defeat Mexico's Drug Cartels*, „Foreign Affairs”, vol. 89, no.5, July/August 2010, <https://www.foreignaffairs.com/articles/mexico/2010-07-01/new-cocaine-cowboys> [dostęp: 15.09.2017].

³⁷ I. Grillo, *El Narco...*, s. 119.

³⁸ Ed. Vulliamy, *Ameksyka. Wojna wzdłuż granicy*, 2012, s. 43.

³⁹ Drug Enforcement Administration – amerykańska agencja rządowa walcząca z narkotykami i przestępczością narkotykową.

⁴⁰ L. Astorga, D. A. Shirk, *Drug...*

lukę po Kolumbijczykach i stali się głównymi pośrednikami w transporcie narkotyków do USA. Ponadto na wzrost pozycji meksykańskich przemytników miał również wpływ Plan Kolumbia – ogłoszony w 1999 r. program walki kolumbijskiego i amerykańskiego rządu z narkobiznesem w Kolumbii⁴¹.

Według części badaczy, przemoc związana z narkotykami w Meksyku, jest skutkiem tzw. „kolumbizacji przestępczości”⁴². „Kolumbizacja przestępczości” to zjawisko, które polega na wzajemnych powiązaniach mafii narkotykowych, świata przestępczego, zjawiska korupcji z władzami danego państwa. Jest to proces, który objawia się przemocą na ulicach, wojnami domowymi, narko-terroryzmem, zaś państwo nie jest w stanie nad tym zapanować⁴³. Termin ten oznacza przenoszenie się przemocy związanej z narkobiznesem z Kolumbii do innych, często słabych państw regionu.

Niewątpliwie do wzrostu przestępczości narkotykowej przyczyniła rosnąca na przestrzeni lat konsumpcja narkotyków wśród społeczeństwa Stanów Zjednoczonych. Obywatele USA są największym konsumentem narkotyków i utrzymują wielomiliardowy rynek dolarów pochodzących z nielegalnych narkotyków. Według Centralnej Agencji Wywiadowczej, Stany Zjednoczone są największym konsumentem kolumbijskiej kokainy i heroiny, a także meksykańskiej heroiny i marihuany. Państwo to jest także ogromnym rynkiem zbytu dla metamfetaminy produkowanej w Meksyku⁴⁴.

Stany Zjednoczone wojnę substancjom odurzającym wypowiedziały w 1971 r., kiedy na konferencji prasowej ówczesny prezydent Richard Nixon oświadczył, że „narkotyki to wróg publiczny numer jeden Ameryki”⁴⁵. Rząd USA w swojej polityce antynarkotykowej od zawsze skupiał się na ograniczeniu podaży, a nie popytu. Zapominano, że zgodnie z prawem ekonomii, to popyt pobudza podaż. Uważano natomiast, iż znaczne ograniczenie podaży

⁴¹ R. B. Manaut, *Mexico 2010...*

⁴² R. Valencia, *The Role of the Paramilitary in Mexican Security*, [w:] The International Relations and Security Network, 04.02.2014, <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail?id=17627> [dostęp: 23.04.2015].

⁴³ T. Skowronek, *Kolumbia-historia pewnej przemocy*, [w:] Portal Geopolityka.org stowarzyszenia Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, 30.09.2013, <http://geopolityka.org/analizy/tomasz-skowronek-kolumbia-historia-pewnej-przemocy> [dostęp: 23.04.2015].

⁴⁴ K. M. Finklea, *Southwest Border Violence: Issues in Identifying and Measuring Spillover Violence*, 28.02.2013, <https://securityassistance.org/sites/default/files/R41075.pdf> [dostęp: 23.04.2015].

⁴⁵ U. Drzewiecka, *Przemysł...*, s. 68.

narkotyków spowoduje wzrost ich cen, co zaowocuje spadkiem, a w konsekwencji całkowitym zanikiem popytu.

Stany Zjednoczone politykę antynarkotykową prowadzą nie tylko u siebie, ale także poza swoimi granicami: usiłują interweniować w krajach produkujących i przemycających narkotyki, a głównym instrumentem nacisku w stosunku do słabych ekonomicznie państw jest tzw. „certyfikacja”. Jej uzyskanie jest potwierdzeniem, że państwo wywiązało się z warunków postawionych przez amerykański rząd, które polegają na realizacji rocznego planu zwalczania produkcji i handlu narkotykami⁴⁶. Tak więc, polityka antynarkotykowa Meksyku od samego początku była kształtowana w porozumieniu ze Stanami Zjednoczonymi. Walka z narkoprzemysłem polegała na utrudnianiu przemytu narkotyków przez granicę amerykańsko-meksykańską oraz na niszczeniu nielegalnych upraw na terytorium Meksyku⁴⁷.

Ataki terrorystyczne z 11 września 2001 r. doprowadziły do jeszcze większego zaostrzenia polityki bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych, co oznaczało ściślejsze kontrole na granicach i trudniejszy przemysł narkotyków. Nie przeszkodziło to jednak kartelom narkotykowym działać, w rzeczywistości zaczęły one wykorzystywać bardziej innowacyjne metody przemytu, w tym tunele i łodzie podwodne⁴⁸.

Według naukowców z Kolumbii Brytyjskiej, przemoc związana z substancjami psychoaktywnymi, która przekłada się na wysoki wskaźnik zabójstw to prawdopodobnie naturalne konsekwencje prohibicji narkotykowej. Zaś coraz bardziej wyrafinowane i droższe metody niszczenia sieci dystrybucji mogą powodować wzrostu tej przemocy⁴⁹.

Do wzrostu przemocy, niewątpliwie przyczynia się także niekontrolowany przepływ broni z USA do Meksyku. Zgodnie z danymi raportu amerykańskiego Kongresu w latach 2009-2010 ponad 70% broni skonfiskowanej w Meksyku pochodziło od północnego sąsiada. Broń ta, była wykorzystywana przez meksykańskie kartele narkotykowe i przemycana przez nie do innych

⁴⁶ A. Oberda, *Współpraca Stanów Zjednoczonych i Kolumbii w zwalczaniu produkcji i handlu narkotykami*, „Ameryka Łacińska”, nr 1 (43), 2004, s. 31.

⁴⁷ U. Drzewiecka, *Przemysł...*, s. 68.

⁴⁸ L. Astorga, D. A. Shirk, *Drug...*

⁴⁹ *Report of the Global Commission on Drug Policy*, July 2011, https://www.globalcommissionondrugs.org/wp-content/themes/gcdp_v1/pdf/Global_Commission_Report_English.pdf [dostęp: 15.09.2017].

państw⁵⁰. Tak więc niepoohamowana konsumpcja narkotyków w USA i nielegalny handel bronią, to główne czynniki, w dalszym ciągu wpływają na wzrost potęgi meksykańskich karteli narkotykowych.

Zakończenie

Podsumowując, należy stwierdzić, że do rozwoju przestępczości narkotykowej w Meksyku przyczynił się splot wielu czynników. Niewątpliwie istotne znaczenie miały autorytarne rządy PRI, które tolerowały i wspierały działalność grup zajmujących się przemytem narkotyków. Stosunki istniejące w owym czasie między rządem a przestępczością narkotykową, bez wątpienia można określić mianem „symbiozy”. Kolejną kwestią jest proces transformacji demokratycznej, który osłabił pozycję państwa meksykańskiego w zakresie kontrolowania działalności karteli. Istotne znaczenie odegrały również zakorzenione głęboko w społeczeństwie, zjawiska takie jak: korupcja i klientelizm, które w dalszym ciągu przyczyniają się do słabości instytucji państwowych, w tym instytucji bezpieczeństwa.

Znaczący wpływ na rozwój narkobiznesu ma również globalizacja, która pogłębia sieci zależności między podmiotami przestępczości zorganizowanej z różnych państw. Procesy globalizacji są najbardziej widoczne w kontaktach gospodarczych między państwami członkowskimi NAFTA. Porozumienie to ułatwiło przepływ towarów z Meksyku do USA (nie tylko tych legalnych), a utworzenie *maquiladoras* wpłynęło na pogłębienie nierówności społecznych i narastania patologii wśród młodzieży. To właśnie bieda, bierność społeczeństwa i fatalizm Meksykanów przyczynia się do aprobaty narkobiznesu, który dla wielu stanowi szansę na lepsze życie. Niewątpliwie znaczenie ma również fakt, że substancje odurzające stanowią niejako dziedzictwo narodowe tego państwa, zaś sama narkokultura gloryfikuje handlarzy narkotyków.

Należy mieć na uwadze, że ogromne znaczenie ma również położenie geopolityczne Meksyku. Państwo to znajduje się pomiędzy największym producentem narkotyków (kokainy) oraz ich największym konsumentem, czyli Stanami Zjednoczonymi. Północny sąsiad Meksyku narzucił państwu Ameryki

⁵⁰ BBC News Latin America & Caribbean, *Congressional report: USA gun fuel Mexico violence*, 14.06.2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-13758499> [dostęp 15.09.2017].

Łacińskiej swoją politykę antynarkotykową, polegającą na niszczeniu upraw, ściganiu przestępców narkotykowych i braku zgody na legalizację substancji odurzających. Działania te nie przyniosły jednak zamierzonych efektów – kryminalizacja narkotyków podniosła ich cenę, tym samym zwiększyła zyski producentów i przemytników, a wraz z niekontrolowanym przemytem broni do Meksyku przyczyniła się do wzrostu przestępczości i przemocy.

Przestępczość narkotykowa w Meksyku jest problemem złożonym, dlatego w celu jego rozwiązania, czy ograniczenia wymagane są kompleksowe działania – uwzględniające przyczyny rozwoju tego zjawiska – nie tylko ze strony meksykańskich decydentów politycznych, ale także ze strony innych państw. Należy mieć na uwadze, że użycie sił zbrojnych w Meksyku do walki z kartelami narkotykowymi, które w praktyce oznaczało intensyfikację procesu militarystyki bezpieczeństwa publicznego, doprowadziło do eskalacji przemocy oraz łamania praw człowieka, pogarszając tym samym poziom bezpieczeństwa publicznego w tym państwie. Dlatego też brak efektów polityki silnej ręki i kryminalizacji narkotyków rodzi potrzebę przeprowadzenia szerokiej debaty na temat liberalizacji polityki antynarkotykowej, w tym kwestii legalizacji środków odurzających. Wymaga to jednak pełnej zgody i współpracy na poziomie środowiska międzynarodowego.

Bibliografia

- Bonner R. C., *The New Cocaine Cowboys. How to Defeat Mexico's Drug Cartels*, „Foreign Affairs”, vol. 89, no. 5, July/August 2010.
- Brudzińska K., *Demokratyzacja systemu politycznego Meksyku: wyzwania i sukcesy*, [w:] *Latynoameryka u progu trzeciego stulecia niepodległości: przywództwo, idee i systemy polityczne*, red. Łaciński P., Warszawa 2011.
- Derwich K., *Problem państw upadłych w regionie Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, [w:] *Latynoameryka u progu trzeciego stulecia niepodległości: przywództwo, idee i systemy polityczne*, red. Łaciński P., Warszawa 2011.
- Derwich K., *W Krainie Pierzastego Węża: historia Meksyku od podboju do czasów współczesnych*, Kraków 2014.
- Drzewiecka U., *Demokratyzacja Meksyku a problem narkotykowy*, [w:] *Oblicza Ameryki Łacińskiej*, red. Krzywicka K., Kaczyńska J., Lublin 2010.
- Drzewiecka U., *Przemysł narkotykowy jako kluczowy problem polityczno-społeczny Meksyku*, [w:] *Meksyk w XXI wieku. Polityka – społeczeństwo – gospodarka*, red. Derwich K., Kraków 2009.

- Grillo I., *El Narco. Narkotykowy zamach stanu w Meksyku*, Warszawa 2012.
- Manaut R. B., *Mexico 2010. Crimen Organizado, Seguridad Nacional y Geopolítica*, [w:] *Crimen Organizado e Iniciativa Mérida en las Relaciones México – Estados Unidos*, ed. Manaut R. B., 2010.
- Nieto N., *El impacto de la corrupción en la transición democrática en México*, [w:] *Przeobrażenia geopolityczne i nowe zagrożenia w Ameryce Łacińskiej – Transformaciones geopolíticas y nuevas amenazas en América Latina*, red. Krzywicka K., Trefler P., Lublin 2015.
- Oberda A., *Współpraca Stanów Zjednoczonych i Kolumbii w zwalczaniu produkcji i handlu narkotykami*, „Ameryka Łacińska”, nr 1 (43), 2004.
- O’Neil S. K., *The real War in Mexico. How Democracy Can Defeat the Drug Cartels*, „Foreign Affairs”, vol. 88, no. 4, July/August 2009.
- Sánchez Díaz de Rivera M. E., *The challenges in the relationship between state and nation. The Mexican case*, „Annales”, vol. XVIII, 1, sectio K, Lublin 2011.
- Vulliamy E., *Ameksyka. Wojna wzdłuż granicy*, 2012.
- Wiśniewski M., *Licznik śmierci*, „Tygodnik Powszechny”, nr 34/2010.

Angelika Kubacka

Dziennikarstwo i Komunikacja Społeczna
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

NARRACJA O KOŚCIELE KATOLICKIM W GAZECIE WYBORCZEJ W 2016 ROKU

Gazeta Wyborcza’s narration about the Catholic Church in 2016

Streszczenie

Celem publikacji jest analiza narracji o Kościele katolickim prowadzonych na łamach Gazety Wyborczej, określenie ich spójności i częstości występowania. Analizowane teksty pochodzą z ogólnopolskiego wydania Gazety Wyborczej z 2016 roku. Szeroki zakres czasowy materiału pozwolił na wyeliminowanie wpływu pojedynczych wydarzeń i świąt kościelnych, ponieważ celem nie była analiza narracji o konkretnych wydarzeniach, a o Kościele jako takim.

Kościół katolicki od zawsze był istotnym elementem życia społecznego w Polsce. Pełnił nie tylko funkcję religijną, ale także wychowawczą, opiekuńczą, a w czasach zaborów szerzył wartości patriotyczne i popierał działania narodowowyzwoleńcze. Dziś, w czasach pluralizmu, nadal zajmuje ważną pozycję, mając wpływ nie tylko na codzienne wybory Polaków, ale także na ogólnokrajową politykę.

Słowa kluczowe: Kościół Katolicki, Gazeta Wyborcza, narracja, 2016

Abstract

This publication aims to analyse the prevalence and coherency of Gazeta Wyborcza’s narration about the Catholic Church. The analysed materials come

from a common issues of *Gazeta Wyborcza* published in 2016 exclusively. The broad time frames of the gathered materials allowed for the elimination of single events and church festivities, as to show the Catholic Church narration from the general standpoint.

The Catholic Church has always been an important part of Polish social life. Alongside its religious functions the Church helped to raise and care for the generations of Poles. During the occupation of Poland the Church was responsible for spreading patriotic values and supported various national independence actions. Today, in the times of pluralism, the Church still holds great position, as it influences the everyday choices of Poles, as well as the general politics of Poland.

Keywords: Catholic Church, *Gazeta Wyborcza*, narration, 2016

Uwagi wstępne

Formy narracyjne obecne są w każdej kulturze i stanowią jej istotny element. Zarówno przedstawienia wizualne, jak i przekazy ustne i literackie służą ludziom za uniwersalne formy ekspresji. Podania, mity i legendy były wyrazem kulturowych wierzeń. Termin *narracja* (z łac. *narratio* – opowiadanie) wywodzi się z teorii literatury, stąd też długo był jedynie sposobem mówienia o formie podawczej tekstu.¹ Znaczenie tego terminu przeszło ewolucję i narracja stała się przedmiotem badań interdyscyplinarnych, m.in. z dziedziny filozofii, psychologii, neurologii czy kognitywistyki. W konsekwencji została uznana za właściwość umysłu człowieka, która pozwala postrzegać świat jako continuum i łączyć zdarzenia w uporządkowany ciąg logiczny.²

W niniejszej pracy narrację rozumieć będę jako „opowieść, jako językową strukturę, ujmującą pewne zdarzenia w tekście, w której ‘ktoś opowiada

¹ „Narracja – forma podawcza odtwarzająca zdarzenia w ich związkach przyczynowo-skutkowych, uzasadniająca połączenia ich w ciągi, powiadania o sytuacjach i stosunkach, przybiera postać informacji, opowiadania unaoczniającego, relacji” – za: S. Sirotwiński, *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*, Wrocław 1986, s. 153.

² O zwrocie narratystycznym szerzej pisze D. Filar, *Narracyjność w badaniach interdyscyplinarnych a kategorie narracyjne w semantyce*, [w:] *Narracyjność języka i kultury*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2014, s. 13-30.

coś komuś”³. W tym kontekście dziennikarz jest nadawcą, „opowiadaczem” i reżyserem, który w otaczającej go rzeczywistości dostrzega opowieści i w odpowiedniej formie przekazuje je odbiorcom.

Pytania „kto opowiada?” i „komu?” wyjaśniają indywidualny charakter medialnych opowieści. Autor tworzy tekst dla czytelnika, a czytelnik na podstawie tekstu wyciąga wnioski na temat narratora.⁴ Dzieje się tak między innymi dlatego, że w tekstach prasowych nie zachodzi bezpośredni kontakt między nadawcą a odbiorcą. Jednak możliwa jest interakcja jako relacja między nadawcą a tekstem i tekstem a odbiorcą.⁵

Wybór formy i gatunku jest ważny ze względu na odbiorcę, jego możliwości odbioru i interpretacji tekstu. Narracje „przybierają postać wypowiedzi ukształtowanych gatunkowo”⁶ i występują nie tylko w utworach o charakterze fabularnym, ale także we wszystkich tekstach informacyjnych i publicystycznych, m.in. poprzez uporządkowanie wydarzeń i podkreślenie ich przyczynowości. Jerzy Trzebiński zaznacza, że wybrany schemat narracyjny może silnie oddziaływać na odbiorcę niezależnie od wybranej formy gatunkowej: „niezależnie od tego, jakimi drogami historia wciągnęła nas w swój świat, kontakt z nim może wpływać na nasze opinie, decyzje, postawy i wreszcie na osobowość”.⁷

Pomiędzy językiem, traktowanym jako sposób widzenia i rozumienia świata, a narracją zachodzi szczególna relacja. Choć obie są „szczególną formą poznawczego reprezentowania rzeczywistości”,⁸ to narracji nie da się sprowadzić do języka. Język wykorzystuje także inne formy poznania, np. kategoryzację, także wtedy, gdy spójna narracja o świecie jest dopiero w trakcie tworze-

³ M. Ślawska, *Dziennikarskie opowieści o tekstach w tekstach – metateksty w prasie*, [w:] *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2013, s. 216.

⁴ M. Ślawska, *Dziennikarskie opowieści o tekstach w tekstach...*, dz. cyt. s. 216

⁵ J. Fiske, *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, Wrocław 2008, s. 18

⁶ D. Kępa-Figura, *Wspólne narracje, czyli komunikacja (ujęcie językoznawcze)*, [w:] *Narracje w życiu. O grupie i o jednostce*, pod red. J. Wasilewskiego, Warszawa 2016, s. 222, por. też J. Wasilewski, *Opowieści o Polsce. Retoryka narracji*, Warszawa 2012, s. 80-81.

⁷ J. Trzebiński, *Wpływ dynamiki epizodów i klarowności wątku na siłę oddziaływania historii*, [w:] *Narracyjność języka i kultury*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2014, s. 49.

⁸ J. Trzebiński, *Wstęp* [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, pod red. J. Trzebiński, Gdańsk 2002, s. 14-16.

nia.⁹ Z kolei narracja werbalna jest jedną z możliwości prowadzenia narracji, może bowiem wykorzystywać także środki pozawerbalne. Narracja zależy nie tylko od języka, ale od percepcji, kategoryzacji, pamięci.¹⁰

Narracja jako kategoria lingwistyczna

Odpowiedź na pytanie, jak przebiega narracja zachodząca za pośrednictwem języka, wymaga uwzględnienia sposobu rozumienia języka. Danuta Kępa-Figura wyróżnia dwa poziomy narracji: narrację zawartą w języku oraz narrację snutą na kanwie języka.¹¹

Przez narrację pierwszego poziomu rozumie obraz świata utrwalaony w języku, zatopiony w nim jak owad w bursztynie. Odziedziczony po wcześniejszych użytkownikach języka, którzy poprzez język opisywali to, jak widzą świat, siebie, swoją pozycję w tym świecie. Zatem język sam w sobie uznaje za narrację o świecie.

Narracja drugiego poziomu, czyli narracja przekazywana za pośrednictwem języka, charakteryzuje się określoną strukturą. Tworzą ją takie kategorie, jak „aktor, intencja, sposoby jej realizacji, przeszkody, a także czas i miejsce zdarzenia”.¹² Ośią konstrukcyjną narracji jest schemat: „Bohater z określonymi intencjami napotyka na trudności, które w wyniku zdarzeń toczących się wokół zagrożonych celów zostają bądź nie zostają przezwyciężone”.¹³ Analiza tego poziomu odnosi się do tekstów i jest powiązana z ukształtowaniem gatunkowym i funkcjonalnym.

Ujęcie narracji jako zawartej w języku zależy od sposobu rozumienia językowego obrazu świata. Prowadzi do spostrzeżenia sprzeczności między statycznym i genetycznym rozumieniem JOS a praktyką jego odtwarzania.

⁹ D. Kępa-Figura, *Narracja na płaszczyźnie werbalnej (na przykładzie przekazu medialnego)* [w:] *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2013, s. 167.

¹⁰ Uwzględnienie biologicznych uwarunkowań zachowań językowych pozwala na pełniejszy opis narracji i zastosowanie go m.in. w badaniu i leczeniu zaburzeń mowy. Por. T. Woźniak, *Narracja a czynności mózgu* [w:] *Narracyjność języka i kultury*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2014, s. 68-69.

¹¹ D. Kępa-Figura, *Wspólne narracje, czyli komunikacja (ujęcie językoznawcze)*..., dz. cyt. s. 218.

¹² J. Trzebiński, *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, pod red. J. Trzebińskiego, Gdańsk 2002, s. 16-42.

¹³ Tamże, s. 22-23.

nia.¹⁴ Dostęp do językowego obrazu świata umożliwia analiza tekstów, a nie tylko systemu (związków gramatycznych i semantycznych). Teksty są przejawem narracji zawartej w języku, ale także narracji snutej na kanwie języka. Narracje obu poziomów wzajemnie na siebie wpływają.¹⁵

Narracje podlegają zmianom i są komunikowane w wyniku społecznych interakcji, których jednym z rodzajów jest język. Jest to ważne w przypadku obu poziomów. Interakcyjność narracji zatopionej w języku odkryć można poprzez badanie struktury semantycznej jednostek leksykalnych. Zawiera ona elementy znaczeniowe utrwalone w różnym stopniu, niekiedy konkurujące ze sobą lub wzajemnie się wykluczające. Ta wielogłosowość wskazuje na istnienie i konkurowanie alternatywnych narracji.¹⁶

Trzy znaczenia słowa kościół

W języku polskim wyraz *kościół* ma kilka znaczeń. Andrzej Kominek dzieli je na znaczenie materialne ‘świątynia’, oraz trzy znaczenia kolektywne: ‘instytucja’, ‘hierarchia’, ‘wierni’. Według niego źródła na pierwszym miejscu umieszczają znaczenie materialne, zarówno ze względu na etymologię,¹⁷ jak i motywację kulturową. Podstawą działalności Kościoła w Polsce były kościoły i sanktuaria, a szczególnie Jasna Góra. Świątynie pełne wiernych uwidaczniały aspekt materialny.¹⁸

Znaczenia niematerialne badacz dzieli na:

- organizację zbiorowości Kościoła (instytucję Kościoła);
- hierarchię kościelną jako oficjalnych przedstawicieli instytucji Kościoła
- wspólnotę ludzi należących do Kościoła.¹⁹

Znaczenia te można wyrazić m.in. za pomocą wyrażen *Kościół stoi na stanowisku*, *Kościół jest siłą społeczną*, *stanowisko Kościoła*, *polityka Kościoła*...²⁰

¹⁴ D. Kępa-Figura, *Narracja na płaszczyźnie werbalnej (na przykładzie przekazu medialnego)*..., dz. cyt. s. 171.

¹⁵ Tamże, s. 170.

¹⁶ Tamże, s. 182.

¹⁷ Kościół, ze staroczeskiego ‘kostel’, staro-górno-czeskiego ‘kastel’, łac. castellum ‘miejsce obwarowane, zamek, twierdza’ zob. A. Kominek, *Punkt zborny. Obraz Kościoła katolickiego w Polsce w tekstach publicznych z lat 1970-1989*, Kielce 2003, s. 24.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 26.

²⁰ Tamże, s. 26-27.

Nadawca komunikatu wybiera jeden z elementów znaczeniowych, o który mu w danej sytuacji chodzi. Wybór ten to profilowanie²¹. W ujęciu Ronalda Langackera profilowanie to ujmowanie tzw. bazy, z określonego punktu widzenia przez wyróżnienie pewnych elementów jako ważnych, a usuwanie w cień innych.²² W przypadku użycia wyrazu kościół, profilowanie polega na uznaniu jednego ze znaczeń za nadrzędne. Ze względu na ściśle powiązania znaczeń niematerialnych, może to rodzić trudność z rozpoznaniem, czy w przekazie chodzi o wspólnotę czy o instytucję.²³

A. Kominek podkreśla zależność profilowania od określonych obiegów społeczno-komunikacyjnych. W obiegu oficjalnym (dokumenty kościelne, wypowiedzi rzecznika Episkopatu) Kościół będzie wyprofilowany jako instytucja. Z punktu widzenia ludzi związanych z Kościołem (np. z młodzieżowych ruchów katolickich), jest to przede wszystkim wspólnota. Zaś w opinii społecznej według Kominka Kościół to hierarchia.²⁴

Konotacje nazwy kościół

W zależności od przyjętego punktu widzenia uaktywniane są inne cechy konotacyjne. W polskiej kulturze *kościół* konotuje przede wszystkim cechy pozytywne. Jest rozumiany jako pewna istotna wartość, czyli 'to, co jest dobre', 'ważne dla nas'.²⁵ Ze względu na skomplikowaną polską historię, Kościół jest jedynym niezmiennym punktem oparcia dla Polaków szukających narodowej tożsamości. O wartościach mówi się zwykle w liczbie mnogiej – ich zbiór określa konkretne wspólnoty czy opcje ideowe, więc Kościół jest zestawiany z podobnymi mu wartościami. Bartmiński wymienia go w szeregu wartości przyjmowanych przez prawicę: "Bóg, Kościół i religia, ojczyzna, Polska, naród, państwo, rodzina, indywidualna osoba ludzka".²⁶ Inne szeregi, jakie wymienia A. Kominek, to m.in. "rodzina, naród i Kościół" jako wartości społeczne, "ro-

²¹ Tamże, s. 27.

²² R. Grzegorzczakowa, *Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego, Lublin 1998, s. 11.

²³ A. Kominek, *Punkt zborny...*, dz. cyt. s. 27-28.

²⁴ Tamże, s. 29.

²⁵ A. Kominek, *Punkt zborny...*, dz. cyt. s. 33.

²⁶ J. Bartmiński, *Prawica – lewica. Sposoby profilowania pojęć* [w:] *Poradnik Językowy* 5-6/1991, s. 164.

dzina, szkoła, praca, Kościół" w opozycji do degrengolady, nihilizmu moralnego, obojętności i nietolerancji.²⁷

Władysław Tatarkiewicz nazwy wspólnot ludzkich (naród, państwo, rodzina, kościół, społeczeństwo) nazywa tzw. nośnikami wartości. Oznacza to, że nazwy nie tylko oznaczają pewien obiekt w rzeczywistości społecznej, ale także konotują różnego typu wartości. W przypadku kościoła są to: wartości duchowe, transcendentne, moralne, intelektualne i społeczne.²⁸

Nazwa *kościół* kojarzy się pozytywnie osobom wierzącym, ale także ludziom o innym światopoglądzie, o ile widzą oni pozytywne oddziaływanie Kościoła na moralność, życia intelektualne, społeczne, etc. Za przykład A. Kominek podaje okres komunizmu, gdy Kościół był centrum polskości, wspólnoty i walki o wolność. Dorota Zdunkiewicz wśród wartości moralnych promowanych przez Kościół wyróżnia m.in.: prawdę, wiarę, miłość, sprawiedliwość, dobro, nadzieję, miłosierdzie, pokój, godność, wolność.²⁹ Prawie wszystkie z nich (z wyjątkiem wiary) mogą uchodzić za uniwersalne.

Dla osób niewierzących *kościół* nie konotuje wartości transcendentnych i duchowych. Może być nacechowana pozytywnie (jak było na przykład w czasach komunizmu), ale także negatywnie, jeśli postrzega on Kościół jako narzędzie ucisku, instytucję głównie pobierającą opłatę za obrzędy (chrzty, śluby, pogrzeby), czy hamulec postępu.³⁰

Narracja o Kościele katolickim a językowy obraz INSTYTUCJI

We wszystkich analizowanych tekstach publicystycznych Kościół przedstawiany jest jako instytucja wyróżniająca się określoną strukturą. Bohaterami są hierarchowie kościelni, w szczególności biskupi i papież Franciszek, brak za to widocznego wspólnotowego charakteru Kościoła. Z analizowanego materiału wyłania się schemat nadrzędny *Kościół jako instytucja* oraz schematy podrzędne, akcentujące określone cechy tejże instytucji.

Schemat nadrzędny jest ściśle związany z językowym obrazem świata. Należy odpowiedzieć na pytania – co to znaczy *instytucja*, jakie cechy konotuje,

²⁷ A. Kominek, *Punkt zborny...*, dz. cyt., s. 33.

²⁸ Kominek zwraca uwagę, że często te wartości próbuje się sprowadzić do tzw. wartości chrześcijańskich, co może budzić sprzeciw, zob. A. Kominek, *Punkt zborny...*, dz. cyt. s. 34.

²⁹ Tamże, s. 35.

³⁰ Tamże.

w jakich kontekstach występuje. Mówienie o Kościele w kategorii instytucji wiąże się z określonym sposobem widzenia go – poprzez pryzmat cech i skojarzeń z instytucją związanych. Zrekonstruowanie językowego obrazu instytucji posłuży mi do analizy poszczególnych schematów oraz do określenia, czy prowadzona przez Gazetę W narracja jest wewnętrznie spójna.

Pierwotnie interesujący mnie leksem *instytucja* używany tylko w języku oficjalnym, a w szczególności w prawniczym, był określeniem precyzyjnym – nie budził żadnych skojarzeń, nie odnosił się do żadnych metafor. Współcześnie jednak słowo *instytucja* nie jest obce użytkownikom języka codziennego, weszło do powszechnego użytku i zaczęto z nim łączyć pewne skojarzenia.

Wyraz *instytucja* pochodzi z łaciny, od łac. *institutio* – urządzenie, zwyczaj; pouczenie, naznaczenie spadkobiercy. W słownikach występują hasła *instytucja prawna* i *instytucja społeczna*, objaśniane jako ‘zespół norm prawnych, łącznie regulujących określony ważny stosunek społeczny’ lub też ‘zespół urządzeń materialnych i organizacyjnych, w których pewni członkowie grupy społ. otrzymują uprawnienia do wykonywania czynności określonych publicznie i bezosobowo w celu zaspokojenia potrzeb jednostkowych i grupowych oraz zapewnienia sprawnego funkcjonowania zbiorowości jako całości’.³¹

Badanie łączliwości ograniczyłam do kolokacji. I tak największą łączliwość *instytucja* wykazuje z wyrazami takimi jak: *działać, społeczny, prawny, świadczyć, życie publiczne, społeczne, Kościół, sąd, pośredniczyć, poręczenie, zły, finansowy, charytatywny, nadzorować, wyspecjalizować*.³²

Wyraz *instytucja* konotuje konkretne cechy. Zazwyczaj jest to ‘coś silnego’, ‘stabilnego’, ‘skostniałego’, ‘bezdusznego’, ‘zarządzanego przez państwo’, ‘zbiurokratyzowanego’, ale także ‘nowoczesnego’, ‘pożytecznego’ i ‘potrzebnego’ w przypadku np. instytucji charytatywnych.³³

Pisanie o Kościele w kategorii instytucji uaktywnia konkretny schemat poznawczy. Wyprofilowane są znaczenia *organizacja zbiorowości* i *hierarchia*,

³¹ Zob. *Encyklopedia popularna PWN t.4*, red. prow. R. Burek, Warszawa 1997, s. 146, por. także m.in. *Wielka encyklopedia powszechna PWN t.5*, Warszawa 1965, W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994, s. 232 i in.

³² Badanie przeprowadziłam za pomocą kolokatora – wyszukiwarki kolokacji dla danych Narodowego Korpusu Języka Polskiego, zob. Piotr Pęzik, *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. Narodowy Korpus Języka Polskiego* (Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B (red.)). 2012. Wydawnictwo PWN. [on-line: <http://www.nkjp.uni.lodz.pl>]

³³ Porównałam przymiotniki i kontekst w jakim występują w wynikach badania kolokatorem.

a całkowicie pominięty aspekt wspólnoty. Odbiorcy nie kojarzą Kościoła z pierwotnymi właściwościami (takimi jak prawda, godność, miłosierdzie, solidarność), bowiem właściwości te nie mieszczą się w kategorii instytucji.³⁴ *Kościół* zaczyna konotować inne cechy. W zależności od przyjętego punktu widzenia, akcentowane mogą być cechy pozytywne lub negatywne.

W analizowanych przeze mnie tekstach pojawiły się różne, często wykluczające się wzajemnie cechy, co pozwoliło mi na wyodrębnienie sześciu narracji:

- narracja o instytucji zaangażowanej politycznie,
- narracja o instytucji postępowej, idącej z duchem czasu,
- narracja o instytucji mierzącej się z trudnościami,
- narracja o instytucji wrogiej wobec “innych”,
- narracja o instytucji bierniej i skostniałej,
- narracja o instytucji miłosiernej.

Narracja o instytucji zaangażowanej politycznie

W tej narracji Kościół przedstawiany jest jako instytucja angażująca się w działania polityczne, popierająca określone frakcje, partie i polityków, lub też niezamierzenie uwikłana w polityczne gry. W tym celu wykorzystywane są wyrażenia silnie nacechowane emocjonalnie: *biskupi zawsze ostro domagali się* od polityków pewnych działań,³⁵ *potępiali* polityków, a teraz *stosują podwójne standardy*, gdy jest to dla nich *politycznie użyteczne*. W tekście *Kościół polski, idź za Franciszkiem* autor pisze wprost, że *Kościół i katolicyzm uległy najpierw upolitycznieniu, a później upartyjnieniu po linii ideologii narodowo-konserwatywno-katolickiej, z czego skrzętnie korzysta prawica*.³⁶

W stosunku do oponentów według autorów analizowanych tekstów Kościół stosuje silny podział *my-oni*. *My* to naród, ostoja wartości, przywiązanie do tradycji, oni – upadek moralności, targowica, mordercy dzieci. Stosuje propagandę i manipulację.³⁷

³⁴ Por. paragraf Konotacje nazwy kościół.

³⁵ D. Wielowieyska, *Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 185/2016*, s. 15.

³⁶ A. Szostkiewicz, *Kościół polski, idź za Franciszkiem*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 24/2016*, s. 15.

³⁷ M. Wilgocki, *Jak o. Rydzik wyszkoli śledczych i sędziów*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 244/2016*, s. 4.

Wpływów politycznych szuka nie tylko w partiach, ale też w ich otoczeniu, m.in. spółkach skarbu państwa. W tekście *Dzieło boże prezesa od paszportów*³⁸ możemy rozpisać na następujące elementy struktury narracyjnej:

Bohaterowie:

X – Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych;

Y – Kościół;

Z – zwolnieni pracownicy;

Intencje bohaterów: X – zacieśnienie więzi z Kościołem, Y – zdobycie wpływów i pieniędzy; Z – odzyskanie stanowisk

Sposoby realizacji intencji: X – oddanie spółki pod opiekę Bogu, święcenie gabinetów, wydawanie pieniędzy na cele związane z religią, Y – odprawianie mszy w intencji zarządu i załogi; Z – wypowiedź do gazety

Czas historii: od stycznia do października 2016 r.

Wybrany przez autora sposób pisanie o tym wydarzeniu wpisuje się w ‘narrację o instytucji zaangażowanej politycznie’, która bazuje na językowym obrazie instytucji. Kościół jest charakteryzowany jako silny, wpływowy i podejmujący współpracę z inną instytucją. Świadczą o tym działania prezesa – prośby o poświęcenie gabinetu, udział w mszy podczas podróży służbowej, uchwalanie darowizn.

Według autora prezes PWPW otwarcie wyraża swoją religijność na Twitterze oraz poprzez działania – zwalnianie niewygodnych pracowników, dotowanie klasztoru, katolickich mediów i Światowych Dni Młodzieży. Kościół jest beneficjentem świadomym politycznych powiązań zarządu. Nie tylko z działań PWPW czerpie profity. Także w innych tekstach autorzy opisują działania dla Kościoła korzystne. W *Bagnet i krzyż* Magdalena Środa opisuje, jak Minister Antoni Macierewicz angażuje Terytorialną Obronę Kraju w budowę miasteczka na Światowe Dni Młodzieży, a wojsko w transport pomnika Jezusa.³⁹ Tadeusz Rydzik nazywany jest *ulubieńcem rządu i prezesa*, który jednak bez wahania odwróci się od władzy dla własnych korzyści.⁴⁰ Za to politycy PiS *robią, co mogą, by się Kościołowi przypodobać*.⁴¹

Ocena Kościoła zawarta we wszystkich tekstach wpisujących się w tę narrację jest negatywna. Autorzy wyrażają niezadowolenie wprost (*sojusz ołtarza*

³⁸ Ł. Woźnicki, *Dzieło boże prezesa od paszportów*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 248/2016, s. 14.

³⁹ M. Środa, *Bagnet i krzyż*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 126/2016, s. 2.

⁴⁰ M. Olejnik, *Sny o polexicie*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 146/2016, s. 15.

⁴¹ J. Turnau, *Ołtarz, tron i miłość ogromna*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 298/2016, s. 15.

z tronem uważam za niebezpieczny)⁴² oraz poprzez stosowanie różnych zabiegów, w tym metafor czy ironii: *gdy chodzi na przykład o sprawę goszczenia uchodźców (...) Episkopat natrafia na jakiś dziwny opór*⁴³; *wspieranie Kościoła we wszelkich jego inicjatywach to [...] także racja stanu Najjaśniejszej RP*.⁴⁴

Narracja o instytucji postępowej, otwartej na zmiany

Przykładem realizacji ‘narracji o instytucji postępowej’ jest tekst *Ja jestem ciężki samolot bombowy*⁴⁵ o dominikaninie Janie Górze. Elementami struktury narracyjnej są:

Bohater:

X – o. Jan Góra

Intencje: X – zaangażowanie młodych w życie Kościoła,

Sposoby realizacji intencji: X – organizowanie mszy dla młodzieży, Spotkań Młodych w Lednicy, wspieranie wiernych.

W tym tekście Góra traktowany jest jako wpływowy przedstawiciel instytucji Kościoła. Realizuje swoje intencje poprzez organizowanie nowych rodzajów aktywności, wykorzystuje zupełnie nowe metody, by uatrakcyjnić przekaz – pokazy samolotów, gadzety, ampułki z winem. Charakteryzowany jest jako ‘święty i błazen’, charyzmatyk, aktywista. Historia o zakonniku reformującym Kościół mieści się w ramach ‘narracji o instytucji’, a dokładnie opiera się na językowym obrazie instytucji społecznej. Akcentowana jest ‘pożyteczność’ i ‘potrzeba organizowania życia wspólnoty’, ale także ‘siła’. Cechy takie jak ‘biurokracja’, ‘hierarchizacja’ są obecne jako łatwe do przezwyciężenia.

W innych tekstach Kościół przedstawiany jest jako instytucja gotowa dokonywać zmian wewnątrz własnej organizacji, nawet na najwyższych szczeblach. *Publikacja Ojciec Święty też człowiek*⁴⁶ wpisuje się w ‘narrację o instytucji otwartej na zmiany’:

Bohater: papież Franciszek

Intencje: odnowa Kościoła, poprawa jego funkcjonowania

⁴² Jonasz, *Biskup, niestety, nie biskup*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 135/2016, s. 37.

⁴³ J. Turnau, *Ołtarz, tron i miłość ogromna*, dz. cyt.

⁴⁴ M. Środa, *Bagnet i krzyż*, dz. cyt.

⁴⁵ S. Zasada, *Ja jestem ciężki samolot bombowy*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 1/2016, s. 32.

⁴⁶ Jonasz, *Ojciec Święty też człowiek*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 24/2016, s. 35.

Sposoby realizacji intencji: uczłowieczenie papieża, ustąpienie ze stanowiska po osiągnięciu określonego wieku.

Pokazanie ludzkiej strony papieża (jako prezesa organizacji) i jego omyłności wykracza poza ramy 'narracji o instytucji', ponieważ w jej opisie brak zwykle czynnika ludzkiego, a decyzje kierownictwa nie są podważane. Za to modernizacja i poprawienie funkcjonowania poprzez zmianę na kierowniczym stanowisku w pełni mieszczą się w tej narracji. Działania te prowadzą do poprawy skuteczności i zwiększenia autorytetu, a więc pokazania 'siły'. 'Nowoczesna' instytucja stoi w opozycji do 'skostniałej'.

Inne wydarzenia wpisujące się w 'narrację o instytucji otwartej na zmiany' podkreślają zaangażowanie Kościoła w dialog międzyreligijny i międzykulturowy. Kościół zainicjował dialog polsko-niemiecki, prowadzi ruch ekumeniczny i dąży do porozumienia z innymi religiami.⁴⁷ Nakreśla to obraz instytucji gotowej zmieniać nie tylko siebie, ale całą rzeczywistość społeczną.

Nawet tam, gdzie Kościół nie planuje zmian, zaczyna stosować inny język do opisu nieakceptowanych przez siebie zjawisk. W ten sposób pokazuje, że jest świadom zmian zachodzących na świecie.⁴⁸

Narracja o instytucji mierzącej się z trudnościami

Narracja ta skupia się na problemach wyniszczających Kościół, wynikających głównie ze źle prowadzonej polityki wewnętrznej. Dobrze widoczne jest to w tekście *Polski Kościół to nie mafia* Dominiki Kozłowskiej⁴⁹. Rozpisując historię na elementy struktury narracyjnej, możemy wyróżnić:

Bohaterowie:

W – polski Kościół borykający się z problemami;

X – politycy odpowiadający za relację państwo-Kościół;

Y – ludzie ze wspólnot zaangażowani w życie duchowe;

Intencje bohaterów: W i Y: reforma instytucji;

Sposoby realizacji intencji: oddolne zmiany, zaangażowanie Y w działania społeczne;

⁴⁷ Jonasz, *Dzień judaizmu i co z tego?*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 12/2016, s. 33, A. Szostkiewicz, *Kościół polski, idź za Franciszkiem*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 24/2016, s. 15.

⁴⁸ Jonasz, *Biblia jako automat*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 1/2016, s. 33.

⁴⁹ D. Kozłowska, *Polski Kościół to nie mafia*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 165/2016, s. 31.

O przyjęciu przez Kozłowską określonej narracji świadczy używanie wyrażenia *katolickie instytucje, kościół instytucjonalny*. Tekst wpisuje się w 'narrację o instytucji mierzącej się z trudnościami'. Instytucja Kościoła ma możliwość kształtowania standardów funkcjonowania i wprowadzania działań strukturalnych, a także prowadzenia określonej *polityki*. Autorka przedstawia Kościół jako pozostającą w tyle, oddaloną od świeckich instytucję, traktowaną przez polityków instrumentalnie. Instytucja ta jest silnie zhierarchizowana – nie istnieją odgórne siły reformatorskie, a kapłani stojący niżej w hierarchii i świeccy wierni *nie dysponują narzędziami reformy*. Z analizowanego tekstu wyłania się obraz instytucji o dużych możliwościach, która jednak nie podejmuje żadnych działań, by usprawnić swoje działania i naprawić sytuację. Środki stosowane w przeszłości, choć już nieskuteczne, nie są zmieniane.⁵⁰ Akcentowane są cechy charakterystyczne 'hierarchizacja', 'bezdusznosc' i 'skostnienie', a negowane 'pożyteczność' i 'nowoczesność'.

Nieco inny obraz Kościoła wyłania się z tekstu *Schizma nam się dokonała*⁵¹. Bohaterowie, Tomasz Terlikowski i Paweł Lisicki krytykują postępowanie papieża, a polscy hierarchowie zachowują się sprzecznie ze stylem rządzenia Franciszka. Następuje załamanie hierarchii, tak charakterystycznej dla instytucji. Zaprzeczeniu ulegają cechy 'hierarchizacja', 'siła', 'stabilność' i 'nowoczesność'.

Polski katolicyzm charakteryzowany jest jako 'prawica', 'fundamentalizm', 'nacjonalizm', co stoi w sprzeczności z "katolicyzmem otwartym", reprezentowanym przez papieża. Podkreślana jest 'bezdusznosc' i uprzedmiotowienie ludzi. Episkopat Polski jest gotów odciąć się od biskupów innych krajów.⁵² Tym samym Kościół wpisuje się w "narrację o instytucji mierzącej się z trudnościami", a wręcz w "narrację o instytucji na skraju rozłamu".

⁵⁰ *Teologia narodu uprawiana przez prymasa była narzędziem pozwalającym mu budować politykę Kościoła wobec PRL. A my zbyt pochopnie wzięliśmy ją za teologię w rzeczy samej, na której chcemy zbudować naszą tożsamość religijną*, za: D. Kozłowska, *Polski Kościół to nie mafia*, dz. cyt.

⁵¹ S. Obirek, *Schizma nam się dokonała*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 118/2016, s. 34.

⁵² *Polscy biskupi posunęli się wręcz do szantażu, że wystąpią z COMECE [Komisji Konferencji Biskupów Unii Europejskiej] jeśli eurobiskupi nie usuną artykułu ze swojej strony internetowej*, za: K. Wiśniewska, *Papież, gość kłopotliwy*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 154/2016, s. 14.

Narracja o instytucji wrogiej wobec „innych”

Przykładem realizacji tej narracji jest tekst *Nie żądamy kar dla Episkopatu*.⁵³ Autor wprost nazywa polski Kościół *pogańsko-nacjonalistyczno-autorytarną sektą*, co ma podkreślać jej wrogość wobec innych narodów. *Episkopat nie opowiada się za karaniem kobiet, które dopuściły się aborcji*, jednak zwrot ‘dopuszcza się’ wskazuje na silną niechęć. Dopuszcza się zwykle rzeczy złych, kobiety więc są traktowane przez Kościół jak przestępczynię. Kapłani odprawiają msze dla wszechpolsaków i ONR, więc w oczach autora stają się współodpowiedzialni za nacjonalistyczne nastroje. Hierarchowie używają drastycznego języka, protestujących określając mianem *wysłanniczek śmierci i cywilizacji śmierci*, a aborcję przyrównując do *zabicia szczeniaka łopatą*.⁵⁴ Dehumanizują przeciwników, mówiąc *popatrzmy na zdjęcia tych, którzy biorą udział w czarnych procesjach, jakie są tam twarze i jak bardzo się różnią od waszych*. Nadawca określa te wypowiedzi mianem *szykowania piekła i zawłaszczania świadomości i ciała kobiet*.

Z kolei w tekście *Misjonarze homofobii w Polsce*⁵⁵ ukazany jest wrogi stosunek ultrakatolickich fundacji i Episkopatu wobec homoseksualistów. Autor wyraża swoją niechęć wobec Camerona, nazywając go *opętany nienawiścią homofobem*, przedstawiając jako zdyskredytowanego w środowisku lekarzy, a głoszone przez niego poglądy określa mianem strasznych i obłądnych. Pisząc o *badaniach Camerona*, nadawca stosuje cudzysłów, chcąc przekazać odbiorcom, że owe badania nie są wiarygodne. Również określenia stosowane przez środowiska kościelne są silnie nacechowane emocjonalnie – *dewiacja, dzieło diabła*, przyrównanie homoseksualizmu do Holokaustu i pedofilii. Zdaniem autora, działania podejmowane przez fundację mają na celu *nagonkę i upokarzanie osób homoseksualnych*.

Kościół jest także przedstawiany jako instytucja dająca ciche przyzwolenie na mowę nienawiści. W tekście *Przypadek ks. Międlara*⁵⁶ nadawca wysnuwa przypuszczenie, że w zakonie panuje *nadmierna tolerancja* dla skrajnych poglądów. Opinie głoszone przez księdza nazywa *antysemityzmem w potwornej formie* i opiniami *sprzecznymi z nauczaniem Kościoła*. Wyraża zdziwienie słowami

⁵³ W. Maziarski, *Nie żądamy kar dla Episkopatu*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 228/2016, s. 13.

⁵⁴ M. Olejnik, *Czarno wszędzie?*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 247/2016, s. 17.

⁵⁵ W. Karpieszuk, *Misjonarze homofobii w Polsce*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 239/2016, s. 2.

⁵⁶ J. Turnau, *Przypadek ks. Międlara*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 230/2016, s. 2.

wami zwierzchnika, jednak tak naprawdę je krytykuje go za zwracanie uwagi na zaangażowanie polityczne, a pominięcie aspektu antysemityzmu. Tekst kończy pytaniem *czy jest to aby na pewno sprawa w Kościele polskim zupełnie nietypowa? Wiadomość zatem bardzo niepokojąca*. Sugeruje w ten sposób, że reprezentantów takich poglądów może być wielu i że nie napotykać oni na krytykę swojego otoczenia. Magdalena Środa w swoim tekście *Sportowo-religijna miłość ojczyźnie nie wystarczy*⁵⁷ twierdzi, że *fuzja nacjonalizmu z religią jest wręcz gorąco wspierana przez politycznie zaangażowanych księży i hierarchów*.

Ocena Kościoła zawarta w tekstach wpisujących się w ‘narrację o instytucji wrogiej wobec innych’ jest negatywna. Narracja ta wykracza poza zatopioną w języku ‘narrację o instytucji’. Cechami charakterystycznymi Kościoła są ‘wrogość’, ‘okrucieństwo’, a także chęć wyrządzenia krzywdy, co wykracza poza językowy obraz instytucji. Instytucja może być ‘bezduszną’, co nie jest jednak tożsame z ‘wroga’.

Narracja o instytucji biernej i skostniałej

Narracja ta ma stosunkowo niewiele realizacji, które pokazują jednak wyraźnie, jak zachowawczy i niechętny do zdecydowanych działań jest Kościół. Autorzy tekstów *Rachunek sumienia*⁵⁸ oraz *Nie wierzę i nie czekam*⁵⁹ podkreślają strach księży przed zabraniem głosu. Michał Wilgocki pisze *Nie wierzę też, że Kościół stanie w obronie wolnych mediów. Bo kto miałby to zrobić? [...] Nie, nie ma co czekać na głos biskupów w obronie demokracji. To się po prostu nie zdarzy*.⁶⁰ Brak działania wynikać może ze strachu przed konsekwencjami, zakneblowaniem, jakie spotkało księży Lemańskiego i Bonieckiego. Milczenie jest też po prostu opłacalne politycznie – sojusz z PiS pozwala Kościołowi realizować swoje plany, takie jak zakaz aborcji, religia na maturze, brak możliwości zawierania związków partnerskich.⁶¹ Jarosław Makowski stwierdza wprost: “Zamiast głosić Dobrą Nowinę, wielu biskupów woli

⁵⁷ M. Środa, *Sportowo-religijna miłość ojczyźnie nie wystarczy*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 262/2016, s. 17.

⁵⁸ T. Dostatni, *Rachunek sumienia*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 159/2016, s. 30.

⁵⁹ M. Wilgocki, *Nie wierzę i nie czekam*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 71/2016, s. 8.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże.

zabiegać o „dobrą ustawę”, którą gwarantuje obecnie polityka tzw. dobrej zmiany.”⁶²

Tomasz Dostatni, autor *Rachunku sumienia*, źródeł milczenia upatruje w zagubieniu. „Kościół katolicki ponownie – jak na początku lat 90. – nie potrafi się odnaleźć w demokratycznym państwie prawa. Nie przeciwstawia się, nie zabiera głosu. Olbrzymia część księży i duża część biskupów jest zagubiona. Nie widać poważnej refleksji ani debaty o społecznej roli chrześcijan w duchu Vaticanum II i nauczania społecznego Jana Pawła II. Głos ewangeliczny papieża Franciszka jest kontestowany.”⁶³ Odpowiedzią na współczesne wyzwania jest więc milczenie, a próby reformy podejmowane przez najważniejszą osobę, papieża, spotykają się z krytyką. Skutkuje to odchodzeniem młodych ludzi z instytucji, która nie zaspokaja ich potrzeb.

Narracja o instytucji biernej i skostniałej stawia Kościół w złym świetle. Określenia takie jak *skostniały*, *unikający reform*, *bierny* czy *milczący* nie stoją w sprzeczności z językowym obrazem instytucji. Mieszczą się w jednym z dwóch głównych aspektów ją opisujących (‘przestarzała’ vs. ‘nowoczesna’). Są jednak przeciwstawne opisywanej wcześniej ‘narracji o instytucji postępowej, otwartej na zmiany’. W ‘narracji o instytucji biernej’ próżno szukać cech takich jak ‘nowoczesność’, ‘modernizacja’, ‘siła’.

Narracja o instytucji miłosiernej

Teksty wpisujące się w narrację o instytucji miłosiernej mają charakterystyczną cechę: ich bohaterami są papież Franciszek oraz pojedynczy duchowni, wyjątkowi i stawiani za wzór. Miłosierni są indywidualni przedstawiciele instytucji, zajmujący wysokie miejsce w hierarchii. Przykładem realizacji tej narracji jest tekst *Mówisz o biednych? Żyj z nimi* Tomasza Dostatniego.⁶⁴ Schemat narracyjny przedstawia się następująco:

Bohater:

X – papież Franciszek,

Y – abp. Konrad Krajewski

⁶² J. Makowski, *Franciszek nie zmienia nic, by zmienić wszystko*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 170/2016, s. 15.

⁶³ T. Dostatni, *Rachunek sumienia*, dz. cyt.

⁶⁴ T. Dostatni, *Mówisz o biednych? Żyj z nimi*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 236/2016, s. 35.

Intencje: X, Y – nauczanie o Ewangelii

Sposoby realizacji intencji: X – zachęcanie do bliskości, uczynków miłosierdzia, Y – opowiadanie o papieżu, pomoc potrzebującym.

W tym tekście papież przedstawiany jest jako człowiek empatyczny, szczerze oddany swojej misji. Naucza o miłości, pomaganiu potrzebującym i zbliżaniu się do ateistów. W efekcie mierzy się z niezrozumieniem wśród księży, którzy nie potrafią lub nie chcą go naśladować.

Inne teksty wpisujące się w tę narrację to m.in. *Papież nas nie uratuje, musimy sami*, *Miłosierny paragraf trzechsetny*, *Papież ponownie w Polsce*, *Franciszek, czyli raban*.⁶⁵ Podkreślane są w nich poglądy Franciszka, opierające się na szacunku i miłosierdziu wobec drugiego człowieka. Miłosierdzie *nie ma warunków wstępnych*, zasługuje na nie każdy – także imigrant, rozwodnik, młodociany przestępca. Papież działaniem daje świadectwo wiary i zachęca do podążania jego śladem. Obmywa nogi uchodźcom, przyjmuje muzułmańskie rodziny, pozwala rozwodnikom przyjmować komunie, nie zwracając uwagi na niezadowolenie innych duchownych.⁶⁶ To wszystko dostrzegane i doceniane jest często przez ludzi spoza Kościoła, którzy wcześniej byli odrzucani i krytykowani.

‘Miłosierdzie’, ‘wyrozumiałość’ nie są cechami właściwymi instytucji. ‘Narracja o instytucji miłosiernej’ wykracza poza zatopioną w języku ‘narrację o instytucji’, ponieważ konotuje cechy silnie emocjonalne i wyłącznie pozytywne – ‘dobroć’, ‘współczucie’, ‘chęć niesienia pomocy’, ‘bezwarunkowe wsparcie’, ‘bliskość’. Podkreślana jest bezinteresowność, porzucenie rachunku zysków i strat.⁶⁷ Narracja ta jest jednocześnie narracją stojącą w opozycji do wszystkich innych – opisywane przeze mnie wcześniej przypadki są zasadniczo negatywne, zaś pozytywna ocena Kościoła w ‘narracji o instytucji postępowej’ dotyczy raczej efektywności działania niż wpływu na jednostki potrzebujące pomocy.

Ocena Kościoła zawarta w ‘narracji o instytucji miłosiernej’ jest zdecydowanie pozytywna, choć biorąc pod uwagę źródło tego miłosierdzia, właściwsze byłoby nazwanie jej ‘narracją o miłosiernym przywódcy Kościoła’.

⁶⁵ M. Olszewski, *Papież nas nie uratuje, musimy sami*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 172/2016, s. 2; J. Jonasz, *Miłosierny paragraf trzechsetny*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 159/2016, s. 31; J. Turnau, *Papież ponownie w Polsce*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 196/2016, s. 17; U. Koziół, *Franciszek, czyli raban*, [w:] *Gazeta Wyborcza* nr 171/2016, s. 16.

⁶⁶ K. Wiśniewska, *Papież, gość kłopotliwy*, dz. cyt.; J. Jonasz, *Miłosierny paragraf trzechsetny*, dz. cyt.

⁶⁷ T. Dostatni, *Mówisz o biednych? Żyj z nimi*, dz. cyt.

Zakończenie

Pisanie o Kościele w kategorii instytucji uaktywnia konkretny schemat poznawczy 'Kościół jako instytucja'. Jest on użyteczny z punktu widzenia czytelnika. Czytelnicy „Gazety Wyborczej”, gazety o profilu liberalnym, mają wyraźnie ukształtowany obraz świata. Przyjęcie schematu poznawczego pozwala im na ujęcie Kościoła w ramy instytucji, razem z jej przymiotami, cechami i celami. Ułatwia to analizę posunięć, motywacji i zajęcie konkretnego stanowiska wobec Kościoła katolickiego.

Brak innych narracji może wynikać z profilu dziennika – „Gazeta Wyborcza” nie należy do segmentu prasy katolickiej, jest trzecim co do wielkości nakładu dziennikiem w Polsce, nie zależy jej na przedstawianiu Kościoła jako wspólnoty wiernych.⁶⁸ Należy się raczej spodziewać krytycznego spojrzenia na instytucję religijną, która od wielu lat związana jest z konserwatywną prawicą. Postrzeganie Kościoła katolickiego tylko w kategorii instytucji może być także skutkiem działań samego Kościoła, który prezentuje się wiernym i całemu społeczeństwu przede wszystkim jako struktura zhierarchizowana i wpływowa, nie pokazując jednocześnie pozytywnych aspektów swoich działań.

Narracja o Kościele jako instytucji jest wewnętrznie zróżnicowana, na co wpływ mają poszczególne wydarzenia i postawy hierarchów. Narracje podrzędne, niekiedy wzajemnie się wykluczające, konkurują ze sobą. Elementy narracji zatopionej w języku mają różny poziom utrwalenia, w realizacjach tekstowych ulegają modyfikacjom, zostają podkreślone lub też pominięte. W jednym tekście często występuje więcej niż jedna narracja. W 196 analizowanych tekstach najczęściej występuje 'narracja o instytucji zaangażowanej politycznie' (47 realizacji), następne są 'narracja o instytucji postępowej, otwartej na zmiany' (45 realizacji) i 'narracja o instytucji wrogiej wobec innych' (39 realizacji). Nieco rzadziej, w 32 tekstach, pojawiają się narracje o 'instytucji mierzącej się z trudnościami' i 'instytucji biernej i skostniałej'. 'Narracja o instytucji miłosiernej', skrajnie różna od poprzednich, pojawia się zaledwie 16 razy.

⁶⁸ M. Kurdupski, „Fakt” liderem sprzedaży kioskowej w I półroczu, tylko „Rzeczpospolita” na plusie, <http://www.wirtualnemedialna.pl/artykul/fakt-liderem-sprzedazy-kioskowej-i-polrocze-2017> [dostęp: 05.09.2017]

Dzięki zebraniu materiału z całego roku udało się uniknąć opisywania narracji o poszczególnych wydarzeniach, zamiast tego wyodrębniając narracje o Kościele jako takim, choć osadzonym w konkretnym miejscu i czasie. W przyszłości pozwoli to na porównanie zmian zachodzących w obrazie Kościoła w polskiej prasie.

Bibliografia

Opracowania

- Bartmiński J., *Prawica – lewica. Sposoby profilowania pojęć* [w:] *Poradnik Językowy* 5-6/1991
- Encyklopedia popularna PWN t.4*, red. prow. R. Burek, Warszawa 1997
- Filar D., *Narracyjność w badaniach interdyscyplinarnych a kategorie narracyjne w semantyce*, [w:] *Narracyjność języka i kultury*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2014
- Fiske J., *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, Wrocław 2008
- Grzegorzczak R., *Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego, Lublin 1998
- Kępa-Figura D., *Narracja na płaszczyźnie werbalnej (na przykładzie przekazu medialnego)* [w:] *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2013
- Kępa-Figura D., *Wspólne narracje, czyli komunikacja (ujęcie językoznawcze)*, [w:] *Narracje w życiu. O grupie i o jednostce*, pod red. J. Wasilewskiego, Warszawa 2016
- Kominek A., *Punkt zborny. Obraz Kościoła katolickiego w Polsce w tekstach publicznych z lat 1970-1989*, Kielce 2003
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994
- Kurdupski M., „Fakt” liderem sprzedaży kioskowej w I półroczu, tylko „Rzeczpospolita” na plusie, <http://www.wirtualnemedialna.pl/artykul/fakt-liderem-sprzedazy-kioskowej-i-polrocze-2017> [dostęp: 05.09.2017]
- Pęzik P., *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. Narodowy Korpus Języka Polskiego* (Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.)). 2012. Wydawnictwo PWN. [on-line: <http://www.nkjp.uni.lodz.pl>]
- Sierotwiński S., *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*, Wrocław 1986
- Ślaska M., *Dziennikarskie opowieści o tekstach w tekstach – metateksty w prasie*, [w:] *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2013

- J. Trzebiński, *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, pod red. J. Trzebińskiego, Gdańsk 2002
- Trzebiński J., *Wpływ dynamiki epizodów i klarowności wątku na siłę oddziaływania historii*, [w:] *Narracyjność języka i kultury*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2014
- Trzebiński J., *Wstęp* [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, pod red. J. Trzebińskiego, Gdańsk 2002
- Wasilewski J., *Opowieści o Polsce. Retoryka narracji*, Warszawa 2012
- Wielka encyklopedia powszechna PWN t. 5*, Warszawa 1965
- Woźniak T., *Narracja a czynności mózgu* [w:] *Narracyjność języka i kultury*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2014

Źródła

- Dostatni T., *Mówisz o biednych? Żyj z nimi*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 236/2016*
- Dostatni T., *Rachunek sumienia*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 159/2016*
- Jonasz, *Biblia jako automat*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 1/2016*
- Jonasz, *Biskup, niestety, nie biskup*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 135/2016*
- Jonasz, *Dzień judaizmu i co z tego?*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 12/2016*
- Jonasz, *Miłosierny paragraf trzechsetny*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 159/2016*
- Jonasz, *Ojciec Święty też człowiek*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 24/2016*
- Karpieszuk W., *Misjonarze homofobii w Polsce*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 239/2016*
- Kozioł U., *Franciszek, czyli raban*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 171/2016*
- Kozłowska D., *Polski Kościół to nie mafia*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 165/2016*
- Makowski J., *Franciszek nie zmienia nic, by zmienić wszystko*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 170/2016*
- Maziarski W., *Nie żądamy kar dla Episkopatu*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 228/2016*
- Obirek S., *Schizma nam się dokonała*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 118/2016*
- Olechnik M., *Czarno wszędzie?*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 247/2016*
- Olechnik M., *Sny o polexicie*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 146/2016*
- Olszewski M., *Papież nas nie uratuje, musimy sami*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 172/2016*
- Szostkiewicz A., *Kościół polski, idź za Franciszkiem*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 24/2016*
- Szostkiewicz A., *Kościół polski, idź za Franciszkiem*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 24/2016*
- Środa M., *Bagnet i krzyż*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 126/2016*
- Środa M., *Sportowo-religijna miłość ojczyźnie nie wystarczy*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 262/2016*
- Turnau J., *Ołtarz, tron i miłość ogromna*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 298/2016*
- Turnau J., *Papież ponownie w Polsce*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 196/2016*
- Turnau J., *Przypadek ks. Międlara*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 230/2016*
- Wielowieyska D., *Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 185/2016*

- Wilgocki M., *Jak o. Rydzyk wyszkoli śledczych i sędziów*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 244/2016*
- Wilgocki M., *Nie wierzę i nie czekam*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 71/2016*
- Wiśniewska K., *Papież, gość kłopotliwy*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 154/2016*
- Woźnicki Ł., *Dzieło boże prezesa od paszportów*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 248/2016*
- Zasada S., *Ja jestem ciężki samolot bombowy*, [w:] *Gazeta Wyborcza nr 1/2016*

Ewelina Jasińska

Dziennikarstwo i komunikacja społeczna
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

NARRACJA O DONALDZIE TRUMPIE W TYGODNIKU „WPROST”

Narration about Donald Trump in 'Wprost' weekly

Streszczenie

Wykorzystując pojęcie narracji artykuł skupia się na jednym z elementów schematów narracyjnych – postaci bohatera. Odwołanie do kategorii narracji potraktowane jest przy tym jako przejaw dążenia do podkreślenia dynamicznego charakteru medialnych obrazów Trumpa. Teksty, które posłużyły za przedmiot wspomnianej analizy, pochodzą z okresu kampanii wyborczej. Wybór numeru 25/2016 na numer otwierający ich przegląd wynika z niepodejmowania przez tygodnik tej tematyki wcześniej. To właśnie czas bezpośrednio poprzedzający prawyborczy prezydenckie Partii Republikańskiej stanowił dla „Wprost” pretekst do zainteresowania się kandydatem biorącym w nich udział. Ostatni analizowany tekst pochodzi z numeru 45/2016 wydanego na dzień przed wyborami. Przedstawiony artykuł jest przeredagowanym fragmentem pracy licencjackiej „Narracja o Donaldzie Trumpie w tygodniku „Wprost””, obronionej w czerwcu 2017 roku na Wydziale Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Słowa kluczowe: Donald Trump, narracja, Wprost

Summary

Drawing upon the conception of narration, analytical part of this article centers around one of the elements of the narrative structure – the figure of a protagonist. Reference to the category of narration is considered here as an indication of the pursuit to accentuate the dynamic character of the Donald Trump's media images. Texts used as a subject matter of the mentioned analysis come from the election campaign period. Issue 25/2016 got chosen as the one opening the review due to the fact that the weekly would not draw the subject area out earlier. It is the time directly preceding Republican primary that was an incentive for 'Wprost' to take an interest in the campaigner. Last analysed text comes from the issue 45/2016 released on the eve of poll. Provided article is a rephrased extract from the bachelor's thesis entitled 'Narration about Donald Trump in 'Wprost' weekly', defended in June 2017 at the Faculty of Political Science of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin.

Keywords: Donald Trump, narration, Wprost

Wstęp

O Donaldzie Trumpie dużo się mówi i dużo się słyszy. Stał się on bohaterem licznych przekazów. Raz oceniany jako nieobliczalny, innym razem podziwiany za nieszablonowość działania. Kim jest? Maniakalnym zdobywcą, przebiegłym biznesmenem głodnym sukcesu czy zabawnym klaunem wątpliwego pochodzenia? Media pokazują go w bardzo różny sposób. Różni nadawcy medialni chwalą go i ganią – bywa, że za to samo. W tej sytuacji nie dziwi mnogość opinii odbiorców medialnych. Ilu bowiem dziennikarzy, tyle sposobów widzenia ekscentrycznego biznesmena.

Zainteresowanie dziennikarzy Donaldem Trumpem nie może pozostać bez wpływu nawet na umiarkowanie aktywnego konsumenta mediów. Liczni się Trumpa boją, nieliczni wiedzą dlaczego. Wielu się mu sprzeciwia, nie wiedząc co, tak naprawdę, sobą reprezentuje. Po wygranych przez niego wyborach, często można było zetknąć się ze stwierdzeniem, że jest medialnym wytworem i to właśnie mediom zawdzięcza swoją popularność, a w konsekwencji i wygraną. Czy to możliwe, jeśli te same media również się z Trumpem

nie lubią? Zadziałał efekt domina? Przewrotna logika czy może przewidywalny paradoks? Wypadek przy pracy czy świadomy spisek dziejów? Snujących opowieści o Trumpie nie brakuje. Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie i analiza wybranych narracji, których przedmiotem są obecne w tygodniku „Wprost” przekazy o kandydującym na urząd prezydenta Stanów Zjednoczonych Donaldzie Trumpie.

Narracja w ujęciu lingwistycznym – dwa poziomy narracji

Przyjęta perspektywa językoznawcza bazuje na rozumieniu narracji jako struktury poznawczej. Przyjmuje się więc, że narracja, jest sposobem przedstawienia świata, „strukturą porządkującą doświadczenie i rozumienie”¹. Opierające się na sposobie rozumienia narracji zachodzącej za pośrednictwem języka, zaproponowanym przez Danutę Kępę-Figurę, system środków językowych, a także zachodzących między nimi relacji, uznać można za „formę zapisu narracji, zaś każdorazowe użycie tych środków, zarówno jako wynik narracji, jak i jako działanie narracjotwórcze”². Dzięki temu można wyróżnić dwa poziomy narracji: narrację zawartą w języku oraz narrację przekazywaną za pomocą tekstu werbalnego.³

Pierwszy poziom narracji jest tożsamy z obrazem świata utrwalonym w danym języku, jako że w nim zawiera się „sposób widzenia świata przez twórców i użytkowników języka, który to sposób sam w sobie jest narracją o świecie”⁴. To innowacyjne założenie pozwoliło badaczce dowieść, że „ujęcie narracji jako zawartej w języku jest uzależnione od sposobu rozumienia językowego obrazu świata”⁵.

Drugi poziom narracji (odznaczający się „narracyjną” strukturą) przez Kępę-Figurę nazwany został „narracją snutą na kanwie języka”. Tym, co istotne w kwestii analizy narracji przekazywanej za pośrednictwem języka,

¹ Burzyńska A., *Idee narracyjności w humanistyce* [w:] *Narracja. Teoria i praktyka*, B. Janusz, K. Gdowskiej, B. de Barbaro (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 23.

² Kępa-Figura D., *Wspólne narracje, czyli komunikacja (ujęcie językoznawcze)*, [w:] *Narracje w życiu. O grupie i o jednostce*, J. Wasilewski, Warszawa 2016, s. 218.

³ Tamże.

⁴ Tamże.

⁵ Eadem, *Autoreferat*, <http://filologia.up.krakow.pl/dokumenty/rozprawa_hab_d_k_figura/autoreferat.pdf>, s. 10 (dostęp: 02.05.2017).

jest ukształtowanie gatunkowe i funkcjonalne, oraz plan tekstów, do których odsyła⁶.

W swoim tekście, Kępa-Figura zwraca również uwagę na interakcyjność narracji, wyróżniając „narracyjność jako pewną właściwość JOS”, co wyraża się tym, że „w strumieniu zdarzeń zewnętrznych i wewnętrznych widziana jest jakaś historia, a przynajmniej jej część”. Kluczem jest więc dostrzeżenie w danym aspekcie rzeczywistości pewnego fragmentu określonej historii. Jeśli chodzi zaś o interakcyjność narracji snutej na kanwie języka, objawiają ją „wszelkie działania językowe, które skłaniają do negocjacji znaczeń”⁷. Warto w tym miejscu wspomnieć o lingwistycznym ujęciu roli narratora, zgodnie z którym narrator może zawsze wyrażać swoją tożsamość wprost bądź w sposób domyślny. Ku poznaniu tego drugiego ma prowadzić analiza tekstu, która unaocznia znaczenia ukryte, stanowiąc przyczynę badania nie tego, co mówi nadawca, ale sposobu, w jaki mówi i stosunku, w jakim się do tego odnosi⁸.

Co istotne, „oba poziomy narracji zachodzącej za pośrednictwem języka są uzależnione od akceptacji danej wspólnoty językowej”⁹. To uwarunkowanie zdaje się kluczowe dla powodzenia całego procesu komunikacji, kiedy bowiem nadawca decyduje się na wybór narracji zgodnej z obowiązującej w konkretnej wspólnocie, uwagi odbiorcy uchodzi fakt nieprzestrzegania przez nadawcę zasad współpracy językowej. Kiedy jednak narracja nadawcy odbiega od nadawcy odbiorcy, komunikacja między nimi zostaje zerwana¹⁰. Jednakowe narracje równają się skutecznej komunikacji, samą zaś „narrację można traktować jako dzieło i jako narzędzie określonej wspólnoty językowej, przez którą narracja ta jest właściwie niezauważana”¹¹.

Struktura narracji – struktura narracyjna

„Bazą dla tworzenia narracji” są najczęściej obecne w umyśle schematy, przez Jerzego Trzebińskiego nazwane narracyjnymi. Dzięki interpretacji fak-

⁶ Eadem, Wspólne narracje, ... op. cit., s. 218.

⁷ Tamże, s. 221.

⁸ Por.: Trzebiński J., *Autonarracje nadają kształt życiu człowieka*, [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. J. Trzebiński, Gdańsk 2001.

⁹ Kępa-Figura D., *Wspólne narracje...* op. cit., s. 238.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

tów, czemu te schematy służą, jednostka może zrozumieć i zapamiętać rzeczywistość. Elementem struktury jest bohater, który mając określone intencje napotyka przeszkody, które za sprawą „zdarzeń toczących się wokół zagrożonych celów” zostają pokonane lub nie¹².

Trzebiński przyjmuje, że schemat narracyjny „modeluje: bohaterów, wartości, intencje i plany realizacji, komplikacje, uwarunkowania i szanse przezwyciężenia trudności oraz realizację intencji, czyli dramatyczny model określonej sfery świata”¹³. Jak dodaje, poszczególne narracje wytworzone w umyśle jednostki mogą wyrażać tę strukturę bardziej lub mniej kompletnie, jednak zawsze stanowią jej przekształcenie.

Uniwersalną strukturę narracji można definiować jako formę rozumienia rzeczywistości. Do właściwych elementów struktury narracyjnej, zaliczają się: bohaterowie, intencje bohaterów, sposoby realizacji intencji, oraz czas i miejsce historii¹⁴. By możliwie najlepiej oddać sposób ramowania Trumpa jako bohatera narracji, skupię się na tym właśnie elemencie struktury.

Donalda Trumpa jako temat „Wprost”

Ukazujący się w każdy poniedziałek „Wprost” jest polskim tygodnikiem społeczno-politycznym wydawanym od 1982 r.¹⁵. Część artykułów analizowanych w tym artykule przypada jeszcze na okres, gdy na czele redakcji stał Tomasz Wróblewski (czerwiec – sierpień 2016), większość jednak ukazała się w czasie, gdy funkcję tę sprawował Jacek Pochłopeń (sierpień – listopad 2017).

Trump był tematem przekazów we „Wprost” tak przed wyborami prezydenckimi w USA, jak i po nich. W sumie, w badanym okresie (numery 25/2016 – 45/2016), Artykuły dotyczące Trumpa pojawiły się niemal w każdym wyda-

¹² Trzebiński J., *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, (red.) Trzebiński J., Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 22.

¹³ Trzebiński J. [za:] Dziob A., *Badanie narracji – między psychologią, socjologią a językoznawstwem*, „Kwartalnik Językoznawczy”, 2010/2 (2), (dostęp 18.11.2016) <http://www.kwartalnik.amu.edu.pl/teksty/teksty2010_2_2/Dziob.pdf>, s. 3.

¹⁴ Kępa-Figura D., *Narracja na płaszczyźnie werbalnej (na przykładzie przekazu medialnego)*, [w:] *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 175.

¹⁵ www.wikipedia.pl/Wprost (dostęp 28.04.2017).

niu. Najwięcej z nich (3) pojawiło się w wydaniu nr 40/2016 oraz w numerze 45/2016 (3).

Wśród autorów tekstów poświęconych Trumpowi należy wyróżnić Annę Gwozdowską, która napisała ich najwięcej – ukazało się łącznie 14 tekstów, co stanowi 78% ogółu artykułów dotyczących Trumpa. Po jednym tekście napisali także: Mateusz Cieślik i Robert Górski, Michał Kaczoń, Anita Szarlik, Will Richardson.

Donald Trump – uosobienie wad

Osiemnaście tekstów stanowiących podstawę niniejszej analizy zawiera zróżnicowane opowieści o Donaldzie Trumpie, najczęściej prezentujące go jako przyjaciela Rosji, nieudacznika notorycznie popełniającego błędy, człowieka pozbawionego kompetencji i doświadczenia oraz nieprzewidywalnego światoburcę. Główną osią narracyjną jest więc ukazywanie Trumpa jako kandydata nieodpowiedniego do sprawowania funkcji, o jaką się ubiega. Tak wymienione, jak i pozostałe charakterystyki składają się więc na jedną spójną narrację o Trumpie, który nie powinien zostać prezydentem. Prowadzenie tej narracji jest przede wszystkim widoczne w sposobie mówienia o Trumpie. Stosowane do mówienia o nim określenia (używane wymiennie z przywoływaniem go po nazwisku¹⁶) to, zaczynając od najliczniejszych: *kandydat republikanów*, *miliarder*, *biznesman*. Co znamienne, gdy w pobliżu nazwiska Trumpa wzmiankowana jest jego kontrkandydatka, najczęściej używane jest jej pełne imię i nazwisko¹⁷. Podobnie, gdy rzecz dotyczy Baracka Obamy, którego nazwisko poprzedza w tekście dodatkowo prezydencki tytuł¹⁸. Kojarzone z Trumpem epitety konotują negatywnie¹⁹, podkreślając jego wady. Ma to istotny wpływ na odbiór Trumpa, czyniąc zeń kandydata nie kwalifikującego się do pełnienia pożądanej funkcji. Wyróżniona jako główna narracja o Trumpie, który nie powinien zostać prezydentem, ma kilka odcieni motywujących jej racjonalność argumentami dotyczącymi różnych obszarów,

¹⁶ To najczęściej pojawiający się sposób wskazania jego osoby, rzadziej w pełnej formie z imieniem.

¹⁷ Np. numery 25/2016, 28/2016.

¹⁸ Nr 25/2016.

¹⁹ Można wśród nich wymienić m.in. następujące określenia: *narowisty przeciwnik*, *celebryta*, *nowicjusz w polityce*, *niepokojący*, *nieprzewidywalny*.

choćby takich jak życie prywatne kandydata, jego sposób bycia i zewnętrzna prezencja, styl wypowiedzi i relacje z otoczeniem, czy wreszcie wykształcenie i umiejętności istotne w powszechnym przekonaniu w skutecznym sprawowaniu władzy. Widziane przez pryzmat polskich dziennikarzy określone kryteria „prezydenckości” zostają przez nich zmierzone i opisane, czemu wyraz dają przytoczone poniżej szczegółowe charakterystyki Trumpa, stanowiące mniejsze narracje o nim.

Narracja główna wyrażona jest wprost w tekstach traktujących o nieadekwatności Donalda Trumpa przez wzgląd na jego dyplomatyczną nieporadność. Jest szczególnie widoczna w przykładach jego zachowań i wypowiedzi, które w powszechnej opinii miały niefortunny charakter, bądź nie przystołą osobie pretendującej do objęcia prezydenckiej godności, a które chętnie były na łamach „Wprost” przywoływane. Tym samym, czytamy o Trumpie, który popełnił taktyczny błąd, bo wbrew przyjętej tradycji pojawił się na scenie, oraz któremu już od drugiego dnia konwencji zdarzały się szeroko komentowane przez media wpadki²⁰. W innym miejscu czytamy o radzie, której udzielił Trumpowi jeden z dziennikarzy, sugerując mu ograniczenie konferencji prasowych i wywiadów, w celu uniknięcia niepotrzebnych gaf²¹. O krok dalej idzie autorka kolejnego artykułu. Przywołując za „The Washington Post” opis rzetelnych przygotowań Hilary Clinton do prezydenckiej debaty, przed którą to „całymi godzinami ślęczy nad dokumentami państwowymi, uczy się na pamięć argumentów, traktując zbliżającą się debatę niemal jak rozmowę w sprawie pracy”²², kontrastuje go z zawartym w następnym akapicie opisem przygotowań Trumpa²³. Obraz Trumpa niegotowego do udziału w debacie (cóż więc dopiero mówić o prezydenturze) jest wzmocniony przez ironiczny styl wypowiedzi. W dalszej kolejności czytelnik ma szansę poznać Trumpa, który nie potrafi się kontrolować, marnuje okazje, zachowuje się w sposób nieszczerzy i niegodny szacunku, a nade wszystko popełnia wizerunkowe *faux*

²⁰ Nr 30/2016.

²¹ Nr 34/2016.

²² Nr 36/2016.

²³ „Trump nie ma też żadnego oficjalnego sztabu wspierającego go w przygotowaniach do debat. Wygląda to zresztą tak, jakby w ogóle się do nich nie przygotowywał, stawiając na instynkt i autentyzm. Oczywiście rozmawia o debatach z rodziną, m.in. z córką Iwką, i z doradcami. Na jego słynnym polu golfowym w Bedminster w stanie Nowy Jork odbyło się nawet w tym celu spotkanie. Podobno Trump osobiście grillował cheeburgery i kielbaski.” – nr 36/2016.

*pax*²⁴. Trump mający na koncie liczne błędy i pomyłki, co rusz popełniający gafę, w oczach Gwozdowskiej popełnił polityczne samobójstwo. Choć część komentatorów przyznała, że Trump był w niej nadspodziewanie dobry, to jednak wykorzystując składnię interpretacyjną, autorka zaznacza, że na nic mu się to zdało, jako że i tak nieopacznie zaprzepaścił ten sukces, nie chcąc potwierdzić, że uzna wyborczy wynik²⁵. Autorka wyraża też wątpliwości dotyczące ewentualnej prezydentury Trumpa podkreślając, że kandydat zdążył swoimi wypowiedziami zrazić do siebie sojuszników USA jeszcze przed objęciem stanowiska²⁶. To wywołuje poczucie, że ma się do czynienia z osobą wyjątkowo nietaktowną, „słoniem w składzie porcelany”.

Narracją najczęściej przejawiającą niezgodę na objęcie stanowiska prezydenta przez Donalda Trumpa jest narracja o nim jako o przyjacielu Rosji. Obecne w ponad połowie artykułów dyskutowanie kwestii sympatii Trumpa do Putina realizowane jest zasadniczo w dwóch wariantach: pierwszym – epatującym związanymi z nią zagrożeniami, oraz drugim – kwestionującym wagę powtarzanych przez wielu zarzutów i przekonującym, że ewentualne utrzymywanie bliższych stosunków między tymi przywódcami nie powinno w gruncie rzeczy rodzić obaw. W myśl tego pierwszego nazywa się Trumpa narzędziem innego państwa, w domyśle Rosji²⁷, a w mediach podkreśla się też związki biznesowe Trumpa z rosyjskimi oligarchami²⁸. Jak mówi Gwozdowska, widzimy w tym narrację demokratów, w której oskarżają Trumpa o zbyt bliskie kontakty z Rosją²⁹. Narrację tę jednak – jej zdaniem – „wzmocnił jeszcze on sam”³⁰. Dziennikarka jasno określa swoje stanowisko w sprawie, mówiąc, iż „Donald Trump nie jest bez winy, bo sam dostarcza im [mediom – E.J.] amunicji do ataków”³¹ oraz że „trzeba przyznać, że Trump sam daje dziennikarzom broń do ręki”³². Wyjaśniając powody medialnych podejrzeń o współpracę Trumpa z Putinem, Gwozdowska zdaje się widzieć w roli winnego całemu zajściu

²⁴ „Trump mógł swoim telewizyjnym występm udowodnić, że potrafi się kontrolować. Mógł się zachować w sposób umiarkowany, szczerzy i godny szacunku.” – wypowiedź A. Lichtmana, nr 40/2016 (1).

²⁵ Nr 43/2016.

²⁶ Nr 38/2016 (2).

²⁷ Nr 33/2016 (1).

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Nr 34/2016.

³² Tamże.

samego Trumpa, który kilkakrotnie wzmocnił wykreowany w mediach obraz amerykańsko-rosyjskiego współdziałania. Co ciekawe, choć przytacza te same argumenty w następnym artykule³³, inaczej je puentuje, dostrzegając w chętnie powtarzanych przez media zarzutach, przejaw zawziętości przeciwko Trumpowi: „Te rewelacje były notabene znane już znacznie wcześniej i nie budziły wtedy specjalnych emocji. Najciekawsze jest jednak to, że „NYT” nie zajmuje się równie ciekawymi kontaktami z Rosją sztabu Hillary Clinton.”³⁴ Samo określenie medialnych doniesień rewelacjami użyte z ironią, sugeruje, że są to insynuacje³⁵, do których należy podejść z dystansem. Rozwijając wątek dodaje, że „wielu komentatorów niepokoi fakt, że Trump zatrudnia przy swej kampanii Paula Manaforta, który w 2010 r. pomógł skompromitowanemu Wiktorowi Janukowyczowi wygrać wybory na Ukrainie, więc ma opinię nastawionego prorosyjsko”. Ma tu miejsce swego rodzaju rozszerzenie własnych odczuć związanych z kandydaturą Trumpa na szersze grupy społeczne, do których przynależy autor, stąd „wielu komentatorów”, „w dość powszechnym mniemaniu” czy „automatyczne sympatie opinii publicznej”. Przytaczając całkowicie odmienne stanowiska, autor sygnalizuje, że ocena kandydatury Trumpa nie jest jednoznaczna, jednak przez zestawienie głosu większości (w tym także autorytetów, tu będących „komentatorami”, a więc w domyśle osobami znającymi się na rzeczy) pojedynczej opinii, nieco deprecjonuje pochlebne spojrzenie na ową kandydaturę jako szansę dla Polski i pokazuje, że autor tekstu skłonny jest jednak utożsamiać się z przekonaniem zaniepokojonej większości.

Druga co do częstotliwości występowania na łamach „Wprost” narracja, to narracja o Trumpie jako o niekompetentnym człowieku bez doświadczenia. W jej ramach Trump zostaje przedstawiony przez pryzmat braku doświadczenia i umiejętności, których oczekuje się od kandydata na prezydenta. To kolejny sposób dowodzenia nieadekwatności tej kandydatury, potwierdzający narrację wiodącą. Nazywany nowicjuszem w polityce jest ganiony za to, że „nie przygotowuje się do debat, bo nie potrafi. Brakuje mu umiejętności koncentracji uwagi, a to oznacza ignorancję w wielu sprawach. Będzie się tylko chełpić i wygrażać, ale jego wystąpieniom zabraknie treści”³⁶. Tony Schwar-

³³ Nr 34/2016.

³⁴ Tamże.

³⁵ „[Media – E.J.] rozpisują się o rzekomych podejrzanych związkach Trumpa z Rosją”, nr 34/2016. 141 Nr 38/2016.

³⁶ Nr 36/2016

tz – autor tej przywołanej w jednym z artykułów wypowiedzi – zostaje przez jego autorkę zapowiedziany jako autor przemówień Obamy, który „mówi bez ogródek”, a więc szczerze. Choć nie są to słowa samej Gwozdowskiej, tak zapowiedziane są dla odbiorcy sygnałem, że zostały wypowiedziane przez osobę znającą się na rzeczy a dodatkowa aproba dziennikarki pomaga w przyjęciu takiej oceny. Wnioskowanie prowadzone na zasadzie ‘brak przygotowania jest równoznaczny z brakiem umiejętności’ stoi w opozycji do wspomnianego wcześniej sądu Gwozdowskiej, która brak przygotowania Trumpa przypisała jego zbyt dużej pewności siebie. Niemniej jednak, choć różnie uzasadniane, oba wnioski służą wspólnemu celowi ukazania bohatera opowieści jako niegotowego i niechętnego podejmowaniu stosownych przygotowań. Tym bardziej nie wnoszące warunków prawdziwości jest zastosowanie składni interpretacyjnej, sugeruje bowiem, że umiejętność koncentracji uwagi jest bezpośrednim wyznacznikiem ignorancji w wielu sprawach. To mgliste określenie także niewiele czytelnikowi wyjaśnia, jednocześnie sprawiając, że rodzi się w nim pewna wątpliwość dotycząca osoby Trumpa. W innym artykule, podejście Trumpa do polityki zagranicznej zostaje ocenione jako kojarzące się z prowadzeniem biznesu bardziej niż z dyplomacją³⁷. Dalej jednak autorka pociesza czytelników, mówiąc, że brak doświadczenia w dyplomacji też nie musi być przeszkodą, bo jeśli Trump okaże się zwycięzcą, z czasem dołączą do niego republikanie z mainstreamu, którzy na polityce zagranicznej „zjedli zęby”. Choć więc nie widzi w Trumpie kompetentnego przywódcy, przewiduje, że z czasem przyłączą do niego doświadczeni liderzy. Sugeruje tym samym, że obecnie jest to mało prawdopodobne, gdyż sami republikanie nie darzą Trumpa sympatią. Ciekawe jest jednak użyte we wszystkich artykułach raz tylko w odniesieniu do Trumpa słowo *polityk*. Gwozdowska używa go, mówiąc w tym samym artykule o braku doświadczenia w polityce zagranicznej, które Trump zdradził podczas debaty³⁸. Brak logiki wypowiedzi Trumpa i wyłaniający się z nich brak elementarnej wiedzy o świecie podsumowuje w jednym z artykułów Will Richardson, ironicznie stwierdzając: „Donald Trump sądzi, że zmiana klimatu to błąd wymyślony przez Chińczyków, podczas gdy wszyscy wiedzą, że to błąd wymyślony przez Rosjan”³⁹. Trump, który nie ma wiedzy i doświadczenia, a więc jest ignorantem w sprawach międzynarodowych przez wzgląd na brak

³⁷ Nr 38/2016 (2).

³⁸ Nr 40/2016 (2).

³⁹ Nr 40/2016 (3).

zrozumienia polityki zagranicznej, to zdaniem Juri Luika, z którym rozmawia Gwozdowska, Trump, którego Europa nie chce: „Z naszego punktu widzenia wygrana Clinton byłaby lepszym rozwiązaniem”⁴⁰. Również sposób, w jaki ów rozmówca został przez nią zapowiedziany w lidzie, rzutuje na sposób odbioru tego, co powie później: „O tym, jak wyglądać będzie polityka USA wobec naszej części świata, mówi Jüri Luik, były szef resortów dyplomacji i obrony Estonii, najbardziej narażonego na agresję ze strony Rosji państwa NATO”⁴¹. To, co ma do powiedzenia ten estoński dyplomata dotyczy także Polaków, na co wskazuje odwołanie się do „naszej części świata”, gdy mowa o polityce USA względem. To utożsamienie się obecne jest także, gdy mowa o byciu najbardziej narażonym na agresję ze strony Rosji państwem NATO. Skoro bowiem jest to kraj w największym niebezpieczeństwie, oznacza to, że nie jest jedynym zagrożonym krajem. Myśli polskiego odbiorcy kieruje to ku jego własnej ojczyźnie, podobnie jak Estonia należącej przecież do NATO. Wybór konkretnej perspektywy spojrzenia na sprawę, zostaje więc dokonany za czytelnika już w pierwszych liniach tekstu.

Kolejną najliczniej reprezentowaną jest narracja o nieprzewidywalnym Trumpie – światoburcy ukazująca go jako budzącego grozę, mogącego stanowić zagrożenie, a w związku z tym, będącego źródłem powszechnego strachu, obaw i niepokoju w Ameryce i na świecie (wśród narodów i jednostek). Trump wpisujący się w jej ramy wywołuje burze i podsyca obawy Europejczyków⁴². Samym Amerykanom jego wygrana kojarzy się z *końcem świata* i zawczasu szukają sposobności emigracji⁴³. Komentując zjawisko, Gwozdowska zaznacza: „Jeszcze kilka tygodni temu takie pomysły mogły się wydawać dobrym żartem, jednak dziś zaczynają już wyglądać na samospełniającą się przepowiednię”. Omawiając związane z jego osobą zagrożenia, umiejscawia je na skali międzynarodowej. Wspominając przy tym list wystosowany przez ekspertów ds. bezpieczeństwa narodowego do Trumpa, w którym ostrzegają, że jego dotychczasowa wizja polityki zagranicznej grozi wycofaniem USA z powojennego porządku. Zauważa także, że ci zarzucili Trumpowi także skłonność do

⁴⁰ Nr 45/2016 (3).

⁴¹ Nr 45/2016 (3): W tym samym duchu „niechęcenia” Trumpa za prezydenta wypowiada się także sama Gwozdowska w artykule pt.: „Barwy Kampanii” (nr 30/2016): „Polityka wobec Europy została wyraźnie na dalszym planie, co niektórzy komentatorzy tłumaczą także ignorancją kandydata w tej dziedzinie”.

⁴² Nr 30/2016.

⁴³ Nr 38/2016 (2).

brawury i lekkomyślności. Nieco dalej, autorka przytacza pogląd opozycyjny, pokazując stosunek obywateli USA do nieprostej natury Trumpa: „wypowiedzi Trumpa na temat polityki zagranicznej, które nas w Europie tak niepokoją, podobają się Amerykanom”⁴⁴. Mówiąc o „nas”, autorka rozszerza własny niepokój na mieszkańców Europy, co automatycznie zmienia skalę zjawiska. W innym miejscu poruszającym tematykę, znów jednak pojawia się hasło wzmacniające prezentowaną w tym wątku narrację: „Wielu Amerykanów uważa, że Trump jest niezwykle niebezpieczny.” Taki sąd pojawił się też w jednym z nagłówków, w którym nieprzewidywalny Trump został przeciwstawiony przewidywalnej Clinton⁴⁵. Mówiąc o ciarkach, które przechodzą po plecach Europejczyków, Gwozdowska⁴⁶ zdaje się mówić o samej sobie. Wrażenie to wzmacniają liczne wyrażenia sformułowane przez nią chętnie na dużym poziomie ogólności (jak gdyby próbowała się zasłaniać jakimś większym podmiotem, przekazując tak naprawdę własne odczucia), a są to na przykład zwroty takie jak: *wielu Amerykanów, wielu dyplomatów, podobają się Amerykanom, obawy wielu Europejczyków*.

Interesujący jest dobór słownictwa wykorzystywany do określenia poczynań kandydata na prezydenta. W artykułach autorstwa Gwozdowskiej widać szczególnie ciekawą tendencję. Do opisu aktywności Donalda Trumpa, autorka upodobała sobie metaforę wojny i wykorzystuje ją konsekwentnie w większości tekstów. W tym właśnie duchu rozgrywa się też narracja o Trumpie jako o agresywnym napastniku. Wpisuje się to w szerszą metaforę pojęciową „polityka to wojna”⁴⁷. Trump zajmuje w tej walce bardzo konkretne stanowisko i czeka go konkretny rezultat, którym w opinii dziennikarzy „Wprost” nie będzie raczej jego zwycięstwo. Obecne już w pierwszym akapicie jednego z artykułów⁴⁸ metaforyczne określenia wiążące się z tematyką wojenną mogą być wynikiem naturalnych skojarzeń narzuconych przez perspektywę „walki politycznej”, na opisanie której skupia się autorka. Tym samym czytamy więc o sztabach wyborczych, które ruszyły do akcji, stronach kampanii, jej przełomowym momencie oraz spotykamy sformułowanie byle tylko nie oddać pola rywalowi. Jeden z akapitów poświęconych opisom zachowania i wypowiedzi

⁴⁴ Nr 38/2016 (2).

⁴⁵ Nr 45/2016 (3).

⁴⁶ Tu: reprezentująca „Wprost”.

⁴⁷ Pojęcie to zostało wprowadzone przez G. Lakoffa i M. Johnsona w książce *Metaphors We Live By*, Chicago – London 1980.

⁴⁸ Nr 25/2016.

kandydatów na stanowisko prezydenta Stanów Zjednoczonych, autorka rozpoczyna, przenosząc równo rozłożony dotychczas ciężar agresora w ów konflikt na Donalda Trumpa. W pierwszych słowach, zarzucając mu rozpoczęcie wymiany ciosów, kontynuuje, mówiąc, iż przeszedł do ataku, a koniec końców także uderzył w Clinton. Choć walczą oboje, w tekście Gwozdowskiej to Donald Trump jest atakującym, na potwierdzenie czego autorka jasno stawia Clinton w pozycji obronnej: Hillary Clinton odcięła się Trumpowi. W innym artykule zatytułowanym „Pojedynki na wizji”, dwukrotnie czytamy o starciu Donalda Trumpa z Clinton a nie odwrotnie.

Kreowanie obrazu Trumpa niewiarygodnego sprowadza się do podkreślania jego nieuczciwości, uwydatniania skłonności do manipulacji, hipokryzji i nielegalnych poczynań. Już pierwszy z poddanych analizie tekstów⁴⁹ niesie w sobie komponent nieufności względem kandydata na prezydenta: Trump dobrze wie, że przerysowane wypowiedzi przynosiły mu profity, i dalej, że kluczem znów ma być zdecydowany przekaz. Autorka tekstu wskazuje także, że Trump ma pełną świadomość korzyści wynikających z dosadnej retoryki i dlatego licząc na zyski i zdobycie rozgłosu, formułował swoje wypowiedzi wykorzystując dosadny język, z którym jest powszechnie kojarzony. Co więcej, Donald Trump to nie tyle przeciwnik imigrantów mogących stanowić zagrożenie terrorystyczne, co zdolny retor wykorzystujący powszechny w społeczeństwie niepokój związany z muzułmańską ekspansją. Kandydat na prezydenta dążący do osobistych zysków, które osiąga manipulacyjnie, wykorzystując język, nie jest bynajmniej wiarygodnym działaczem w służbie narodowi⁵⁰. Nakładanie sytuacyjnych masek, przybieranie określonej pozy, hipokryzja i brak integralności, a nade wszystko działanie wbrew prawu stoją w zdecydowanej opozycji do cech, jakimi winien odznaczać się potencjalny prezydent, a jako takiego właśnie ukazuje go ta narracja, odmawiając mu tym samym niezbędnego w publicznej służbie zaufania. Choć reprezentowane mniej licznie, pozostałe narracje o Trumpie również pozostają w związku z narracją główną, dostar-

⁴⁹ Nr 25/2016.

⁵⁰ Takie kojarzenie roli prezydenta jest w Polsce uwarunkowane konstytucyjnie. W ten także sposób określił ją także Andrzej Duda jako ówczesny kandydat na prezydenta: „W artykule 127 konstytucji napisane jest wyraźnie, że prezydent wybierany jest w wyborach powszechnych przez naród. Dlatego też, jego podstawowym obowiązkiem jest służenie narodowi i umiejętność postawienia się ponad wszystkimi podziałami politycznym”, co wzmacnia jeszcze społeczne pragnienia widzenia prezydenta zorientowanego w pierwszej kolejności na naród nie zaś na osiągnięcie osobistych korzyści.

czając argumentów na potwierdzenie, że Trump nie powinien zostać prezydentem. To m.in. narracja o nim jako o człowieku z przerośniętym ego i przejawiającego narcystyczne skłonności⁵¹. Dalej to również narracja o Trumpie osamotnionym, w myśl której ukazuje się go jako kandydata powszechnie nie lubianego, którego nikt nie wspiera i od którego wszyscy się odwracają. Wśród jego doradców brakuje znanych Republikanów, którzy są wobec niego krytycznie nastawieni, a ci, którzy podejmą współpracę z nim, wstydzą się tego faktu. Wydaje się, że sami Republikanie nie wierzą w zwycięstwo swojego kandydata odnosząc się do niego co najmniej z dystansem⁵².

Kilkukrotnie nazywany miliarderem Trump, jest bohaterem narracji o ekscentrycznym bogaczu. Taki sposób mówienia o nim uwydatnia jego przynależność do klasy wyzyskiwaczy, co widać wyraźnie w stwierdzeniu A. Lichtmana w wywiadzie udzielanym Gwozdowskiej: „[Trump – E.J.] spędził całe życie na bogaceniu się, w dodatku kosztem innych”⁵³. Nie tylko bogacenie się stanowi centrum życia kandydata na prezydenta, ale odbywa się ono także kosztem innych. Ironizując, jego stan majątkowy podsumowuje także Will Richardson deklarując, że „Trump sądzi, że niewielka osobista pożyczka wynosi milion dolarów.”⁵⁴, a potem także zrównując bogactwo obojga kandydatów pejoratywnie zaznacza, że „przy nich król Midas wyglądałby jak ubogi krewny”⁵⁵. Gwozdowska dzieli się z czytelnikami spostrzeżeniem paradoksalnej w jej odczuciu prawdy związanej z tym, że finansowym wybawieniem Trumpa są jego niezamożni zwolennicy⁵⁶, bowiem bogaci sponsorzy omijają jak na razie Trumpa szerokim łukiem. Przytaczane kolejne przykłady niechętnych udzielenia wsparcia „wpływowym i zamożnym” osobistości implikują, że wspieranie Trumpa jest swego rodzaju obyczajowym faux pax, ponieważ czynią to wyłącznie ludzie o niskim statusie społecznym, zaś szanujący się obywatele wyższej klasy, podobnie jak amerykańscy milionerzy hojnie wspierają za to kandydatkę demokratów. Takie przeciwstawienie sympatii zamożnych dla Clinton i ich jed-

⁵¹ „Trump może i ma małe ręce, ale nadrabia wielkością ego” – Richardson W., Nr 40/2016 (3).

⁵² „Na razie jednak Trump jest wśród ekspertów wyjątkowo stygmatyzowanym kandydatem na prezydenta. Jeśli nawet ktoś planuje z nim współpracę, skrzętnie to ukrywa – mówi Zaborowski. W gronie doradców Trumpa ds. polityki zagranicznej nie ma znanych osobistości ze świata Partii Republikańskiej.” Nr 38/2016 (2).

⁵³ Nr 40/2016 (1).

⁵⁴ Nr 43/2016 (3).

⁵⁵ Nr 40/2016 (3).

⁵⁶ Nr 32/2016, „Wsparcie od niezamożnych zwolenników Trumpa przychodzi w samą porę”.

noczesnej antypatii dla Trumpa, daje odbiorcy do zrozumienia, że Trump nie jest kandydatem, z którym liczą się poważni gracze. To także ironiczne pokazanie skąpego biznesmana, który choć chwali się swoim kolosalnym majątkiem, kampanię finansuje korzystając z crowdfundingu i wyzyskując klasę średnią.

Dalej można też spotkać Trumpa showmana, który w narracji prowadzonej w zgodzie z tym przydanym mu w jej toku tytułem daje Amerykanom show i wielkie emocje, obiecując im, że razem przywróci Stanom Zjednoczonym Ameryki wielkość⁵⁷. To kandydat, który bawi się swoimi wyborcami wodząc ich za nos niedorzecznymi hasłami, które mają rozbudzić ich emocje i dostarczyć rozrywki, ale nie mają wiele wspólnego z prawdziwą polityką⁵⁸. Za takiego zdaniem Gwozdowskiej uważają go media, dla których to: z grubsza skuteczny polityczny showman, którego nie da się zmienić w choćby znośnego prezydenta⁵⁹. Czyż można poważnie postrzegać kandydata, który nie ma szacunku w mediach i błaznuje? Podobnie rzecz ma się z kwestią deklaratywnie wyznawanych przez Trumpa wartości oraz ich związku z jego postępowaniem, co również zostaje przeanalizowane przez „Wprost” tworząc narrację o nim jako o człowieku wątpliwych moralii w życiu prywatnym. Zostaje zdyskredytowany jako wiarygodny mąż stanu. To męski szowinista przedmiotowo traktujący kobiety.

Choć w mniejszym stopniu niż wyżej wspomniane, przewija się także narracja o Trumpie jako o populiscie. Składając obietnice bez pokrycia⁶⁰ jest rasistą, populistą i faszystą w jednym i jest groźny dla demokracji⁶¹. Takie mówienie o Trumpie przewija się przez pozostałe narracje przy okazji gdy opowiada się o strachu, którym karmi wyborców, oraz niepokoju, który budzi wśród jednych, (establishment, polityczni eksperci, szanowani dyplomaci, biznesmeni) i gromkim głosem drugich, którzy przyjmują je za własne (zwykli Amerykanie, przedstawiciele „niższej” klasy społecznej)⁶². Język wy-

⁵⁷ Nr 30/2016.

⁵⁸ Widać to szczególnie wyraźnie po uwzględnieniu kontekstu tej wypowiedzi, którą poprzedza zdanie informujące o ignorancji Trumpa w sprawach polityki zagranicznej.

⁵⁹ Nr 34/2016.

⁶⁰ Nr 40/2016 (2): „Jest chyba pierwszym, który składa tak jednoznaczne obietnice. I to mimo tego, że prezydent nie może samodzielnie, bez zgody Kongresu, przeprowadzić takiej zmiany”.

⁶¹ Nr 34/2016 – To przywołany przez Gwozdowską cytat z New York Times’a.

⁶² Na podstawie definicji „populizm” w SJP: „głoszenie chwytliwych, zgodnych z oczekiwaniami większości haseł politycznych lub ekonomicznych, wysuwanie w celu zdobycia poparcia społecznego prostych i zazwyczaj demagogicznych propozycji rozwiązania skomplikowanych problemów”.

korzystywany do opisu zachowania Donalda Trumpa jest bardzo dynamiczny i negatywnie nacechowany emocjonalnie. Wśród najważniejszych można wymienić więc następujące związane z nim aktywności, m.in.: niepokoi, popełnia błędy, wywołuje burze, podsycia obawy, przeraża sojuszników, nie rozwiewa wątpliwości, daje show i wielkie emocje, zwalcza establishment, odpowiada zaczepnie.

Donald Trump ofiara mediów i człowiek sukcesu

Ciekawą, bowiem dosyć alternatywną do wyżej wspomnianych⁶³, narracją jest traktująca o Trumpie jako ofierze mediów. Tytuł jednego z artykułów – „Trump na wojnie z mediami” – na wstępie pokazuje sytuację konfliktową. Wojna z natury rzeczy ma swoich wygranych i przegranych, przy czym Trump zalicza się do tych drugich. Mimo dowodzenia, że traktowany jest przez środki masowego przekazu niesprawiedliwie, prezentuje się go tym samym również jako ofiarę, słabsze ogniwo, choć w nierównej walce, to jednak przegranego. Skoro przegrał wojnę (!), w jaki sposób miałby wygrać wyborczą walkę⁶⁴? Co więcej, po części sam jest sobie winien, ponieważ sam dostarcza im [mediom – E.J.] amunicji do ataków, co obniża odczuwane względem niego ewentualne współczucie. Swoją postawę do sprawy zdradza też dookreślając, że Trump stał się wrogiem nr 1 postępowych mediów, do których zaliczają się największe telewizje i gazety w USA. Trump nie jest mile widziany przez dużych graczy i te media, które idą z duchem czasu, a na dodatek jest zwalczany wyjątkowo zaciekle, co przyznają nawet nieprzychylni mu komentatorzy. Sytuację niepewności Gwozdowska nakreśla, gdy zestawia traktowanie Trumpa z odnoszeniem się mediów do Clinton, która cieszy się absolutnym immunitetem w mainstreamowych mediach, podczas gdy każda jego gafa jest powtarzana przez wszystkie stacje oraz gazety i analizowana przez wiele dni. Można w tym wszystkim odnieść jednak wrażenie, że dziennikarka sama dostrzega tę niesprawiedliwość i daje temu wyraz zauważając ironicznie, że w mediach trwa za to festiwal interpretacji kolejnych wypo-

⁶³ Mowa o narracjach przedstawionych w części zatytułowanej „Donald Trump – uosobienie wad”.

⁶⁴ Przyjmując dla lepszego zobrazowania tej gry definicję wojny, jako bitewnej całości składającej się z wielu walk.

wiedzi Trumpa oraz, że gazety i telewizje codziennie tworzą apokryficzne wersje tego, co powiedział Trump, które mają zazwyczaj niewiele wspólnego z jego prawdziwymi słowami, choć później znów zaznacza dla przeciwwagi: „z drugiej strony, trzeba przyznać, że Trump sam daje dziennikarzom broń do ręki. Jego niejasne i pokrętne wypowiedzi bardzo łatwo wykorzystać przeciwko niemu. Co więcej, cytując „The Atlantic”, Gwozdowska utożsamia się nieco z dziennikarzami, którzy mają poważny dylemat: „Jeśli zacytują Trumpa dokładnie, są oskarżani o przesadną dosłowność, a jeśli napiszą, co naprawdę myśli, ryzykują, że będzie to niedokładna interpretacja i nieprofesjonalny osąd”⁶⁵, co przypieczętowanie jeszcze stawiając w roli prawdziwie pokrzywdzonych same media i sprowadzając rozważania do pierwotnie założonej tezy: „Trump nie jest jednak jedynie ofiarą stronnictwa mediów, ale sam ją świadomie wywołuje” a nawet odgrywa tę rolę⁶⁶, a także nieustanne oskarżanie mediów o brak rzetelności było wręcz przez Trumpa zamierzone i działało na jego korzyść w czasie prawyborów. To Trump jest tym, który prowokuje, jest głównym prowodyrem przypuszczonej na niego agresji – jest jej przedmiotem ale i przyczyną.

Tylko raz pojawia się narracja całkiem alternatywna do wspomnianych powyżej i występuje w ramach formy wywiadu, który Gwozdowska przeprowadziła z pracującym niegdyś u Trumpów Stanisławem Mazurem. W jego oczach Donald Trump uchodził za nowoczesnego, sprytnego i kreatywnego biznesmena, który świetnie współpracował i konkurował z różnymi lobby, np. żydowskim czy latynoskim. Wypunktowane i wzmocnione w tej wypowiedzi zostały mocne cechy Trumpa, które z pewnością okazałyby się przydatne w sprawowaniu funkcji prezydenta, o wyobrażeniu którego hipotetycznie wypowiada się przekonując: „uważam, że to będzie dobry, wyjątkowy prezydent, taki jak Ronald Reagan. Przeciwnicy poprzez media często pokazują Trumpa w krzywym zwierciadle. Skupiają się na potknięciach, nie widzą, że ten człowiek ma wizję, odwagę i rozmach.”

⁶⁵ Nr 34/2016.

⁶⁶ Nr 34/2016: Teraz jednak odgrywanie ofiary i wytykanie mediom kłamstw i manipulacji staje się według Daly’ego nieskuteczne.

Zakończenie

Prześledzenie przedwyborczych narracji o Donaldzie Trumpie, które ukazały się w tygodniku „Wprost”, pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Przede wszystkim uwagę zwraca spójność wyprowadzonych narracji. Choć bowiem, wprowadzając poszczególne charakterystyki, utkały konsekwentną opowieść o człowieku, który nie powinien zostać prezydentem. Stwierdzenie to potwierdza sformułowaną na początku tezę o istnieniu pewnego schematycznego wyobrażenia dotyczącego tego, jaki powinien, oraz jaki nie może być prezydent Stanów Zjednoczonych. Wskazane przez dziennikarzy „Wprost” charakterystyki odwołują się więc do stereotypu prezydenta. Trump, nie wpisując się w ów noszony w powszechnej świadomości Polaków uproszczony obraz właściwego na najwyższym stanowisku kandydata, został w pewnym stopniu zdyskredytowany jako wiarygodny i roztropny dyplomata, zyskując sobie w oczach odbiorcy opinię groźnego wywrotowca bardziej, niż zjednując sobie jego szczególną sympatię. Żaden z analizowanych tekstów nie traktował o Trumpie w sposób rażąco pozbawiony szacunku, wulgarny, bądź nienawistny. Wyrażane opinie miały raczej zachowawczy charakter, gdyż bazowały na polskim zrozumieniu i postrzeganiu kampanii rozgrywanej się za oceanem, które w rzeczywistości może być (a część przytaczanych w artykułach wypowiedzi sugeruje, że w istocie jest) zupełnie inne, niż spojrzenie na te same argumenty dziennikarzy amerykańskich.

Wyróżnia się w tym wszystkim pewne „działanie” perswazyjne, które metaforycznie można by określić mianem „siewu zwątpienia”. Obszerność negatywnie nacechowanych i emocjonalnych w swym wyrazie tekstów, oddziałuje na podświadomość kojarząc Trumpa z powodem do strachu i niewątpliwie rzutując na jego odbiór – tak indywidualny, jaki i zbiorowy. To z kolei wywołuje w czytelniku poczucie zagrożenia, które po czasie stając się odruchowym, pojawia się już bez udziału jego świadomości, nawet gdy później ma on styczność ze zgoła przeciwną narracją.

Trudno dywagować, czy do przyjęcia za wiodącą narracji o Trumpie, który nie powinien zostać prezydentem, przyczynił się bezpośrednio ogólny medialny dyskurs czy może bardziej linia redakcyjna tygodnika. Można jednak doszukiwać się wpływu obu tych czynników. Pierwszego, bowiem zniechęcanie do Trumpa i brak wizji większego sukcesu, który mógłby zyskać, nie były w (polskich) mediach odosobnione. Drugiego, ponieważ wspomniane „znie-

chęcanie” było czynione z pewną dozą zachowawczości i prowadzone było z dziennikarską klasą, podczas gdy wiele tytułów nie odparło pokusy pisania o Trumpie w iście tabloidowym stylu. Trump nie został pokazany jako wiarygodny i roztropny dyplomata, lecz jako groźny wywrotowiec. Tym samym nie zyskał szczególnej sympatii odbiorców medialnych. Przejawem tego rodzaju dziennikarskiej aktywności jest kreowanie wizerunku Trumpa jako źródła zagrożenia. Konsekwencją tej praktyki może być wywołanie poczucia zagrożenia w czytelniku, a nawet zablokowanie oddziaływania na odbiorcę alternatywnych schematów narracyjnych.

Bibliografia

I. Źródła

- Burzyńska A., *Idee narracyjności w humanistyce* [w:] *Narracja. Teoria i praktyka*, B. Janusz, K. Gdowskiej, B. de Barbaro (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Dziob A., *Badanie narracji – między psychologią, socjologią a językoznawstwem*, „Kwartalnik Językoznawczy”, 2010/2 (2), (dostęp 18.11.2016) <http://www.kwartjez.amu.edu.pl/teksty/teksty2010_2_2/Dziob.pdf>.
- Kępa-Figura D., *Autoreferat*, (dostęp 12.04.2017) <http://filologia.up.krakow.pl/dokumenty/rozprawa_hab_d_k_figura/autoreferat.pdf>.
- Kępa-Figura D., *Narracja na płaszczyźnie werbalnej (na przykładzie przekazu medialnego)*, [w:] *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, D. Filar, D. Piekarczyk (red.), Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Kępa-Figura D., *Wspólne narracje, czyli komunikacja (ujęcie językoznawcze)* [w:] *Narracje w życiu. O grupie i o jednostce*, J. Wasilewski, Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Trzebiński J., *Autonarracje nadają kształt życiu człowieka*, [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, J. Trzebiński (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
- Trzebiński J., *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, J. Trzebiński (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- www.wikipedia.pl/Wprost (dostęp 28.04.2017).

II. Artykuły „Wprost”

- Cieślak M., Górski R., *Zdarzyło się jutro*, 06.11.2016, nr 45/2016 (1), (dostęp 02.02.2017) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10029514/Zdarzylo-sie-jutro.html>>.
- Gwozdowska A., *Kto skorzysta na Orlando*, 19.06.2016, nr 25/2016, (dostęp 28.12.2017) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10011184/Kto-skorzysta-na-Orlando.html>>.
- Gwozdowska A., *Barwy kampanii*, 24.07.2016, nr 30/2016, (dostęp 28.12.2017) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10016389/Barwy-kampanii.html>>.
- Gwozdowska A., *Kto rozbije bank?*, 07.08.2016, nr 32/2016 (1), (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10018202/Kto-rozbije-bank.html>>.
- Gwozdowska A., *Jak potoczy się wojna z Rosją?*, 07.08.2016, nr 32/2016 (2), (dostęp 28.12.2017) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10018201/Jak-potoczy-sie-wojna-z-Rosja.html>>.
- Gwozdowska A., *Czy Putin wybiera prezydenta USA?*, 14.08.2016, nr 33/2016 (1), (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10019192/Czy-Putinwybiera-prezydenta-USA.html>>.
- Gwozdowska A., *Wielki konflikt informacyjny*, 14.08.2016, nr 33/2016 (2), (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10019193/Wielki-konflikt-informacyjny.html>>.
- Gwozdowska A., *Trump na wojnie z mediami*, 21.08.2016, nr 34/2016, (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10020076/Trump-na-wojnie-z-mediami.html>>. Anna Gwozdowska A., *Pojedynek na wizji*, 04.09.2016, nr 36/2016, (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10021883/Pojedynek-na-wizji.html>>.
- Gwozdowska A., *Końca świata nie będzie*, 18.09.2016, nr 38/2016 (2), (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10023605/Konca-swiate-nie-bedzie.html>>.
- Gwozdowska A., *Trump ma problem, Clinton jeszcze większy*, 02.10.2016, nr 40/2016 (1), (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10025420/Trump-ma-problem-Clinton-jeszcze-wiekszy.html>>.
- Gwozdowska A., *Czas na drugą rundę*, 02.10.2016, nr 40/2016 (2), (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10025419/Czas-na-druga-runde.html>>.
- Gwozdowska A., *Seks, kłamstwa i wybory prezydenckie*, 23.10.2016, nr 43/2016, (dostęp 12.01.2017) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10027948/Seks-klamstwa-i-wyboryprezydenckie.html>>.
- Gwozdowska A., *Ameryka kontra Ameryka*, 06.11.2016, nr 45/2016 (2), (dostęp 02.02.2017) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10029531/Ameryka-kontra-Ameryka.html>>.
- Gwozdowska A., *Przewidywalna Clinton, niepokojący Trump*, 06.11.2016, nr 45/2016 (3), (dostęp 02.02.2017) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10029532/Przewidywalna-Clinton-niepokojacyTrump.html>>.

- Kaczoń M., *Billboard na szczycie*, 10.07.2016, nr 28/2016, (dostęp 28.12.2017) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10014507/Billboard-na-szczycie.html>>.
- Richardson W., *Prezydentem być*, 02.10.2016, nr 40/2016 (3), (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10025438/Prezydentem-byc.html>>.
- Szarlik A., *Pracowałem u Trumpów*, 18.09.2016, nr 38/2016 (1), (dostęp 28.12.2016) <<https://www.wprost.pl/tygodnik/10023592/Pracowalem-u-Trumpow.html>>.

